

DET TEOLOGISKE
MENIGHETSFAKULTET

«Tyskerne kom!»

Kirkekampen i Horten 1940-1945

Andreas Nornes

Veileder

Førsteamanuensis Kristin Norseth

*Masteroppgaven er gjennomført som ledd i utdanningen ved
Det teologiske Menighetsfakultet og er godkjent som del av denne utdanningen*

Det teologiske menighetsfakultet, 2017, Høst
AVH5065: Masteroppgave profesjonsstudiet i teologi (30 ECTS)
Profesjonsstudiet i teologi
24000 Ord

Forord

Dette er en ganske uvirkelig følelse. Når jeg første gang gikk inn dørene på MF for snart seks år siden, virket det som en evighet til jeg måtte tenke på masteroppgaven. Nå er jeg plutselig kommet så langt at jeg kan krysse av «levere en masteroppgave» på bucketlista.

Jeg håper denne oppgaven kan være med på å bevare et stykke lokal, norsk kirkehistorie for ettertiden. Både som en måte å minnes de som stod opp og tok del i den lokale kirkekampen i Horten, men også som en advarsel om hva som kan skje når overgrep og vold settes i system, og til og med understøttes av staten.

Etter et halvt år med skriving er det mange å takke. Familie og venner, som har holdt ut med meg når jeg til tider har hengt meg litt mye opp i det jeg drev meg, og som tålmodig har loset meg tilbake til vår tid. Spesielt bør takkes min sjefskorrekturleser og mor, som vennlig, men bestemt, har påpekt når det jeg skrevet har vært uforståelig for andre enn meg selv. En takk bør også gå til min leilighetskamerat Stig, for å ha holdt ut med mitt til tider noe uregelmessige søvnmønster dette semesteret. Takk også til medstudenter for gjensidig oppstøtting og mulighet til å lufte gleder og frustrasjoner.

Videre vil jeg takke de ansatte i Horten menighet, som har vært utrolig behjelpelig med å lete opp ting jeg lurte på i arkivene, og som også hele tiden har vært interessert i oppgaven. Spesielt må takkes prost em. Asbjørn Bårnes, som med sin enorme lokalhistorisk innsikt har vært en fantastisk hjelp til å finne viktige perspektiver.

En siste, stor takk må gå til min veileder Kristin. Tusen takk for enorm, smittsom entusiasme og mange små og store kyndige dytt i riktig retning. Denne oppgaven kunne ikke blitt til uten din hjelp, og du har gjort denne skriveperioden til en fest.

Oslo, desember 2017

Sammendrag

Denne avhandlingen søker å få svar på to problemstillinger: Hvordan forløp den lokale kirkekampen seg i Horten menighet under den andre verdenskrig, og hvordan forholdt menigheten og samfunnet seg til de enkelte prestene i menigheten under krigen.

Avhandlingen er skrevet ut fra et kirkehistorisk perspektiv, og begynner med en gjennomgang av sentrale hendelser i kirkekampen nasjonalt, i perioden fra krigsutbruddet og frem til prestenes embetsnedleggelse våren 1942. Gjennom analyse av en stor mengde arkivmaterieell, blant annet to landssviksaker og menighetsrådsprotokoller, tegner avhandlingen så opp et bilde av hvordan kirkekampen forløp seg i Horten, organisert etter viktige hendelser eller saker som fant sted eller oppstod i menigheten i løpet av krigen. Videre undersøkes menighetens og samfunnets forhold til prestene gjennom en analyse av den tilgjengelige statistikken for denne perioden, for eksempel for antall nattverdsgjester og dåp.

Vi finner at menigheten under krigen var preget av at den fikk en sokneprest som sympatiserte med NS. Dette fikk blant annet utslag i at nesten samtlige kirkelige handlinger ble utført av andre enn soknepresten, primært menighetens residerende kapellan. Samtidig ble menigheten preget av at det oppstod strid mellom en tidligere konstituert residerende kapellan og den residerende kapellanen om hvorvidt man skulle anerkjenne den nye soknepresten, eller om man skulle ignorere ham. Dette førte også til stor usikkerhet i menigheten.

Samtidig som vi ser at menigheten var utsatt for mye strid i løpet av krigen, ser vi også at mye av menighetens arbeid til tross for dette fortsatte som tidligere, tilsynelatende lite påvirket av stridighetene. Dette gjaldt spesielt den delen av menighetens arbeid som var knyttet opp mot byens lekmannsorganisasjoner, da spesielt Horten indremisjon og Horten kristelige ungdomsforening.

Til slutt forsøker avhandlingen å trekke opp noen lange linjer, for å forsøke å forstå hvorfor de forskjellige konfliktene oppstod, og utviklet seg slik de gjorde.

Innholdsfortegnelse

FORORD	2
SAMMENDRAG	3
1 - INNLEDNING	9
1.1 - UTGANGSPUNKT	9
1.2 - PROBLEMSTILLINGER	10
1.3 – METODE	10
1.4 – KILDER OG KILDEKRITIKK	11
1.5 - PRIMÆRE OG SEKUNDÆRE KILDER	13
1.6 - REFERANSER OG SITATER	13
1.7 – ANNEN LITTERATUR	14
1.8 – FORSKNINGSETIKK	14
1.9 – BEGREPER	15
<i>NS-prester</i>	15
<i>NS-biskoper</i>	15
<i>Lojale og illojale prester</i>	15
1.10 – FORKORTELSER	15
2 - BAKGRUNN	16
2.1 – DEN NORSKE KIRKE I KRIG	16
<i>Krigsutbruddet</i>	16
<i>Kirkebønnen</i>	17
<i>Kristent samråd</i>	18
<i>Hyrdebrev mot okkupasjonsmakten</i>	18
<i>Biskopenes embetsnedleggelse</i>	19
<i>Prestenes embetsnedleggelse</i>	20
<i>Den midlertidige kirkeledelse</i>	21
<i>Den frie kirken</i>	21
2.2 – HORTEN OG OMEGN	23
2.3 – HORTEN MENIGHET	23
<i>Sognemenighet og garnisonsmenighet</i>	23
<i>Prester</i>	24
<i>Andre ansatte i Horten</i>	25
<i>Kirker, kapeller og andre bygninger</i>	25

2.4. BORRE MENIGHET	26
<i>Prester</i>	26
<i>Kirker og prestegård</i>	26
3 – HORTEN MENIGHET	28
3.1 – PRESTENES EMBETSNEDEGGELSE	28
<i>Vinteren 1942</i>	28
<i>Kirkens grunn og embetsnedleggelsen</i>	29
3.2 – DEN NYE SOKNEPRESTEN	31
<i>Jarle Knut Geelmuyden</i>	31
<i>Legionærprest i SS-tjeneste</i>	31
<i>Geelmuyden blir kalt til sogneprest i Horten</i>	32
3.3 – OLSOK PÅ BORRE	33
<i>Hirden på Borrehaugene</i>	34
<i>Brevveksling om bruk av Borre kirke</i>	34
<i>Olsokgudstjenestene 1942</i>	35
<i>Analyse og etterspill</i>	35
3.4 – MENIGHETSRÅD(ENE).....	36
<i>Lov om menighetsråd</i>	36
<i>Et nytt menighetsråd, og et gammelt</i>	36
<i>Menighetsrådenes forhold til prestene</i>	38
3.5 – STRIDEN MELLOM SYSE OG GRØNLIEN.....	38
<i>Tiden fra embetsnedleggelsen til Geelmuyden</i>	39
<i>Forholdet surner</i>	39
<i>Forsøk på mekling</i>	39
<i>Avslutningen på konflikten</i>	41
3.6 – SOKNEPREST BRUN PÅ BORRE PRESTEGÅRD	42
<i>Bruns forhold til NS</i>	42
<i>Det første forsøk på å bli kvitt Brun</i>	42
<i>Geelmuyden på boligjakt</i>	43
<i>Menighetsrådet kommer på banen</i>	43
<i>Etterspill</i>	44
3.7 – GEELMUYDEN OG SYSE	44
<i>De første månedene</i>	44

<i>Sammenstøt på ungdomslokalet</i>	44
<i>Etterspill etter ungdomslokalet</i>	46
<i>Forhold gjennom resten av krigen</i>	46
3.8 – HORTEN MENIGHETSPLEIE OG HORTEN GAMLEHJEM	47
<i>To menighetsråd</i>	48
<i>Det nye menighetsrådet forsøker å ta kontroll</i>	48
3.9 – WILHELMSSEN-AFFÆREN	49
<i>Opptakt</i>	49
<i>Wilhelmsen og Geelmuyden</i>	50
<i>Wilhelmsen utvises fra Horten</i>	50
<i>Etterspill</i>	50
3.10 – HORTEN HØYERE ALLMENNASKOLE OG HORTEN SKOLELAG	51
<i>Geelmuyden og skolen</i>	51
<i>Geelmuydens anmeldelse</i>	51
<i>Undersøkelser fra departementet</i>	52
3.11 – FORENINGSLIVET.....	53
<i>Horten Kristelige ungdomsforening</i>	53
<i>Horten Indremisjonsforening</i>	54
3.12 – OPPSUMMERING	55
4 – GUDSTJENESTELIV	57
4.1 – GUDSTJENESTESØKNING	57
<i>Gudstjenestesøkning før krigen og de første årene</i>	57
<i>Gudstjenestesøkning etter 1942</i>	57
4.2 – NATTVERDSSØKNING	58
4.3 – OPPSLUTNING OM PRESTENE	60
4.4 – OPPSUMMERING	61
5 – KIRKELIGE HANDLINGER.....	62
5.1 – DÅP	62
<i>Dåpstall totalt</i>	62
<i>Dåpstall fordelt på prester</i>	62
5.2 – JORDFESTELSER.....	63
<i>Jordfestelser totalt</i>	63
<i>Jordfestelser fordelt på prester</i>	64

5.3 – KONFIRMASJON	64
<i>Konfirmasjoner totalt</i>	64
<i>Konfirmasjoner fordelt på prester</i>	65
5.4 – VIELSER	66
<i>Vielser totalt</i>	66
<i>Vielser fordelt på prester</i>	67
<i>Velsignelse av borgerlig inngått ekteskap</i>	67
5.5 – OPPSLUTNING OM PRESTENE	68
<i>Oppsummering og analyse</i>	68
6 – ETTERSPILL	69
6.1 – VÅREN 1945.....	69
6.2 – FREDEN KOMMER TIL HORTEN	69
6.3 – LANDSSVIKSAKEN MOT GEELMUYDEN.....	70
<i>Arrestasjon og dom</i>	70
<i>Løslatelse og tiden etter</i>	71
6.4 – HORTEN MENIGHET ETTER KRIGEN.....	72
7 – OPPSUMMERING OG KONKLUSJONER.....	73
7.1 – PRESTEUTSKIFTNINGER OG EMBETSNEDELEGGELSE	73
7.2 – DEN NYE SOKNEPRESTEN	73
7.3 – KONFLIKT	74
7.4 – MENIGHETSRÅD	75
7.5 – MENIGHETSLIVET UNDER KRIGEN	76
7.6 – SKOLEN	76
7.7 – AVSLUTNING.....	77
8 – LITTERATUR OG KILDER.....	78
TRYKT OG OFFENTLIG TILGJENGELIGE LITTERATUR.....	78
<i>Digital litteratur</i>	78
<i>Trykt litteratur</i>	78
KILDER	80
<i>Horten kirkekontors arkiv</i>	80
<i>Nasjonalbiblioteket</i>	80
<i>Riksarkivet</i>	81
<i>Statsarkivet i Kongsberg</i>	82

<i>Muntlige kilder</i>	83
APPENDIX TIL KAPITTEL 2, 5 OG 6	84
TIL KAPITTEL 2 - FOTOGRAFIER AV KIRKER OG ANDRE BYGG	84
<i>Horten Kirke</i>	84
<i>Horten Kristelige ungdomsforenings lokale</i>	85
<i>Borre Kirke</i>	85
TIL KAPITTEL 5 – DETALJERT STATISTIKK	86
<i>Nattverdsgjester i Horten menighet 1940-1945</i>	86
<i>Dåp i Horten menighet 1940-1945</i>	86
<i>Jordfestelser i Horten menighet 1940-1945</i>	87
<i>Vielser i Horten menighet 1940-1945</i>	87
<i>Velsignelser av borgerlig inngått ekteskap i Horten menighet 1940-1945</i>	88
<i>Konfirmanter i Horten menighet 1940-1945</i>	88
TIL KAPITTEL 6 – FOTOGRAFIER AV KRIGSSPOR, HORTEN KIRKE	89
<i>Stein på loftet i Horten kirke</i>	89
<i>Minneplakett på Horten kirke</i>	90

1 - Innledning

Tidlig om morgenen 9. april våknet Horten av en serie voldsomme drønn fra marinens hovedverft. De som hadde utsikt den veien kunne se at det foregikk voldsomme kamper nede på havna, og at de norske skipene skøyt med skarpt mot to fremmede skip som hadde tatt seg inn under dekket av mørket. Litt utpå ettermiddagen sveipet tyske bombefly inn over byen, og satte verftet og områdene rundt i brann. Innen kvelden igjen sank på var byen besatt av tyske styrker, og marineverftet var overgitt.¹ Oppgavens tittel er det korte notatet residerende kapellan i Horten, Olaf Syse, noterte den dagen, en dag som skulle innlede fem vanskelige og krevende år, både for landet og for kirken.

Det er skrevet mye om kirkens rolle under den andre verdenskrig fra et nasjonalt perspektiv, ofte omtalt som kirkekampen, og det har også blitt skrevet en del om hvordan kirkekampen utspant seg på lokalt nivå. Mye av denne forskningen gir inntrykk av at kirkekampen i stor grad var enten eller. Menigheter ble enten betjent av prester som var lojale mot okkupasjonsmakten, eller de ble betjent av prester som i protest hadde valgt å frasi seg all kontakt med staten. Selv om dette i stor grad var sannheten, fantes det allikevel unntak. Noen veldig få menigheter ble betjent av flere prester av forskjellige overbevisninger. Til tross for at disse i stor grad kan sees som den nasjonale kirkekampen flyttet ned på lokalt nivå, er det skrevet forbausende lite om disse menighetene.

I denne oppgaven ønsker jeg å undersøke en slik menighet, for å finne ut hvordan den kunne se ut under krigen. Hvordan fungerte den kirkelige betjeningen, hvordan løste man, eller løste man ikke de problemer som kunne oppstå, og sist men ikke minst, hvordan ble menighetens medlemmer påvirket av striden.

1.1 - Utgangspunkt

Da okkupasjonen av Norge var et faktum i løpet av våren og forsommeren 1940 stod Den norske kirke ovenfor en stor utfordring. Både konge og regjering hadde forlatt landet, og stortinget var i stor grad satt ut av spill. Hvordan skulle kirken, som inntil nå hadde fungert

¹ Hansen, Jan Ingar. «Det tyske angrepet på Horten 9. April 1940». *Gjengangeren*. 09. apr 2015. <https://www.gjengangeren.no/nyheter/det-tyske-angrepet-pa-horten-9-april-1940/s/5-60-12696>

som «statens religionsvesen», med statsansatte prester og eget departement,² forholde seg til de nye makthaverne? I begynnelsen valgte kirkens ledelse å samarbeide med okkupasjonsmakten, men dette forholdet ble etter hvert vanskeligere og vanskeligere, og påskedag 1942 var bruddet et faktum. Et overveldende flertall av Den norske kirkes prester valgte å tilslutte seg bekjennelsesskriftet «Kirkens Grunn», og med dette legge ned den statlige delen av sitt embete og frasi seg statslønn. Samtidig var det også en gruppe prester som valgte å forbli lojale mot okkupasjonsmakten, og med dette var splittelsen et faktum også innenfor kirken. Dette førte igjen til at det i praksis eksisterte to parallelle kirker i Norge etter 1942. En NS-vennlig kirke med lojale biskoper og prester, underlagt Kirkedepartementet i Oslo, og en NS-kritisk kirke, under ledelse av Den midlertidige kirkeledelse. De fleste menigheter ble fra våren 1942 betjent av prester som ikke arbeidet på vegne av staten, og fungerte dermed i praksis som en frikirke. Noen få menigheter ble betjent av prester som forholdt seg lojale mot NS-regimet og fungerte derfor fortsatt som statskirke. En tredje, enda mindre gruppe var de menighetene som ble betjent både av lojale og illojale prester. Denne oppgaven vil ta for seg nettopp denne lille gruppen, ved å undersøke forholdene i en slik menighet like før, under og like etter den tyske okkupasjonen av Norge.

1.2 - Problemstillinger

I denne oppgaven har jeg to ting jeg ønsker å få svar på: Hvordan forløp den lokale kirkekampen i Horten, hvilke personer var viktige og hvilke viktige hendelser fant sted under krigen? Videre vil jeg også undersøke hvordan menigheten og samfunnet forholdt seg til kirken og de enkelte prestene under krigen. Hovedvekten vil ligge på perioden etter 1942.

1.3 – Metode

Denne avhandlingens historieforståelse ligger tett opp til den som presenteres av Knut Kjellstadli i hans bok «Fortida er ikke hva den en gang var.» Historien forstås her som en blanding av handlinger, både villedte og andre typer, og historisk kontekst, samfunnet og strukturene en handling fant sted innenfor. For denne avhandlingens del vil det si at når jeg forsøker å beskrive hvordan kirkekampen forløper seg, vil jeg gjøre det basert på de handlingene som finner sted, både fra enkeltpersoner, og fra større grupper. Disse vil bli

² Oftestad, Bernt: *Den norske statsreligionen – fra øvrighetskirke til demokratisk statskirke*. Kristiansand: Høyskoleforlaget, 1998:208-213

forsøkt plassert innenfor en kontekst, samfunnsmessig eller strukturmessig. Tilnærmingen er i stor grad narrativ, det vil si at jeg legger frem handlingene som en samlet fortelling, en rekonstruksjon av fortiden. Denne rekonstruksjonen kan aldri bli noe mer enn en rekonstruksjon, basert på en tolkning av de tilgjengelige kildene. Samtidig håper jeg den vil gi et så objektivt sannferdig bilde av fortiden som mulig.³

1.4 – Kilder og kildekritikk

I arbeidet med historie er det alltid en utfordring å velge ut kilder som både gir et godt bilde av det man ønsker å dekke, og som også er troverdige. I denne oppgaven vil jeg benytte meg av et ganske bredt spekter av kilder. De fleste av disse vil være arkivkilder, som igjen kan deles inn i fire hovedkategorier; landssviksaker, kirkelige registre, møteprotokoller og rapporter om den lokale kirkekampen. Jeg vil også, i noen tilfeller benytte meg av aviser. Disse kildene belyser på hver sin måte forskjellige sider av kirkekampen i Horten.

Den største utfordringen ved å benytte landssviksaker som historiske kilder er den store variasjonen i hva og hvor mye som er samlet. Landssviksakene er ikke utformet som historiske dokumenter, men for bevisførsel ved en eventuell rettsak. Dette medfører at disse sakene ikke er samlet med tanke på å gi en historisk gjennomgang av saken, og at det til tider kan være ganske tilfeldig hva som har blitt samlet i en landssviksak. Hvordan de er organisert kan også variere fra politidistrikt til politidistrikt, eller for den saks skyld fra saksbehandler til saksbehandler. I arbeidet med landssviksakene er det viktig å ta høyde for flere ting. Da politirapportene ikke gjengir spørsmålene som ble stilt i avhøret er det vanskelig å avgjøre hvorvidt det har blitt stilt ledende spørsmål, og dette må det tas høyde for. Det må også tas høyde for at de avhørte kan ha hatt personlige motiver som påvirket deres vitnemål. Som anklaget i en alvorlig landssviksak, er det rimelig å anta at de tiltalte kan ha forsøkt å fremstille saken sin så positivt som mulig, og kan derfor ha utelatt eller pyntet på detaljer for å fremstille sin egen sak så godt som mulig. Det er også godt mulig at andre avhørte kan ha uttalt seg krassere enn det strengt tatt nødvendige, eller utelatt detaljer som kunne være til fordel for den tiltalte. Dette betyr at man i så stor grad som mulig må søke å understøtte informasjonen som fremkommer i disse avhørene med andre kilder, for eksempel annen

³ Kjeldstadli, Knut: *Fortida er ikke hva den en gang var – en innføring i historiefaget 2. utgave*. Oslo: Universitetsforlaget, 1999:32-43

bevisførsel eller kilder utenom landssviksakene. Der dette ikke er mulig må det tas forbehold, og det må vurderes hvorvidt kildens fremstilling virker rimelig, i lys av andre kilder.⁴

Når det gjelder bruken av kirkebøker og dagsregistre, er disse å regne for en mer sikker kilde, selv om det også her eksisterer variasjoner. I utgangspunktet er disse ført kort tid etter de aktuelle hendelsene, og gir et godt bilde av disse. Samlet kan de også vise tendenser i menigheten, for eksempel at en prest har flere dåp enn en annen, eller at det er færre konfirmanter i en periode enn en annen. Samtidig er det viktig å huske at både kirkebøkene og dagsregistrene stort sett kun inneholder statistikk, og at man skal være forsiktig med å lese ting inn i tallene man strengt tatt ikke har dekning for. Videre er det verdt å merke seg at en del kirkebøker i beste fall ble ført sporadisk, i verste fall ikke i det hele tatt under krigen. En del av informasjonene i kirkebøkene fra denne perioden er derfor ført inn først etter krigen. Det er derfor viktig å vurdere dette når man benytter seg av kirkebøkene. Dette gjelder også til en viss grad dagsregistrene, selv om disse er ført mer jevnt gjennom hele krigen.

Møteprotokoller er viktige som historiske kilder. De er skrevet for å dokumentere hva som har foregått i løpet av et møte, og de kan derfor være en viktig kilde til hva en gruppe har vært opptatt av, og dermed tatt opp på sine møter. Samtidig er det verdt å merke seg at selve innholdet ikke nødvendigvis representerer de faktiske hendelser. En møteprotokoll vil alltid bli farget av eventuelle sannheter gruppen som helhet innehar. I vårt tilfelle, der protokollene er skrevet i en krigssituasjon er det også mulig at noen ting kan være utelatt fra protokollene, i frykt for at disse skulle falle i feil hender.

Rapportene om den lokale kirkekampen ble levert inn i 1946, kort tid etter krigen, og er dermed en verdifull kilde til den lokale kirkekampen. De er ført etter et standard spørreskjema, og de kan derfor sammenliknes, selv om det varierer hva og hvor mye som er fylt ut.

Når det gjelder avisutklippene er det verdt å merke at avisene under krigen var underlagt streng sensur. Videre bør man bemerke at aviser selvfølgelig skriver for å selge, og dette kan påvirke artiklene.

⁴ Andresen, Astri, Rosland, Sissel, Ryymin, Teemu og Skålevåg, Svein Atle: *Å gripe fortida – Innføring i historisk forståing og metode*, 2. utgåva. Oslo: Det Norske Samlaget, 2015:72-74

1.5 - Primære og sekundære kilder

I denne oppgaven vil jeg benytte en blanding av primære og sekundære kilder. Innholdet i landssviksakene er i stor grad primærkilder, slik som brev, dokumenter og notater skrevet av aktørene i sakene, som en del av saken mens disse stod på. En del annet må regnes som sekundærkilder. Dette gjelder blant annet rapporter fra politiavhør gjennomført i forbindelse med saken. Disse er merket «opplest og vedtatt», som betyr at avhørte har godt god for innholdet. De er allikevel bare en versjon, og som vi skal se kan forskjellige personer ha forskjellige oppfatninger av en og samme hendelse. Møteprotokollene må også kunne regnes som primærkilder, da de er skrevet under eller like etter hendelsen, men man må selvfølgelig ta de allerede nevnte forbehold. Rapportene fra kirkekampen er sekundærkilder.⁵

1.6 - Referanser og sitater

Landssviksarkivet er en kilde med stor variasjon i hvor ordnet de forskjellige mappene er, og hva de inneholder. Dette kan variere fra ordnete rapporter med sidetall, til avisutklipp og brev stiftet sammen. I denne oppgaven vil jeg, for å beholde en viss rød tråd, referere til innholdet i mappene etter det navnet de forskjellige dokumentene har fått i dokumentlisten som følger hver enkelt mappe. Jeg vil kun referere til sidetall der disse opptrer i selve dokumentet. Når det gjelder referanser til selve saksmappen, vil jeg benytte arkivplasseringen hos riksarkivet. Selv om dette kan innebære en del variasjon, anser jeg det som den best etterprøvbare måten å referere til disse på.

Referanser til kirkebøkene vil, av hensyn til personvern og bøkens klausulering, være utpreget generell, og kun referere til hvilken bok det er snakk om, uten sidetall. Jeg vil allikevel, der det er passende, referere til tidsperioden tallene jeg bruker stammer fra.

Når det gjelder andre kilder, slik som rapporter om den lokale kirkekampen vil disse refereres til ut fra den tittel disse bærer, i tillegg til eventuell arkivplassering.

Møteprotokoller vil bli referert etter hvilken protokoll de befinner seg i, med dennes arkivplassering. Jeg vil skille mellom de enkelte møter basert på dato.

⁵ Ibid.

1.7 – Annen litteratur

Selv om det er skrevet mye om krigen slik den forløp seg i Horten, er det skrevet veldig lite om kirkekampen. Det som er skrevet er i stor grad kort, og til tider anekdotisk. Et unntak er masteravhandlingen «En god nordmann? – Et utvalg NS-presters ideologi og praksis», avlagt av Bjørnar Storeng Ones.⁶ Her tar forfatteren for seg 10 NS-prester og deres ideologi, og blant disse er finner vi Knut Geelmuyden. I den forbindelse nevner han også kort en del sentrale hendelser under Geelmuydens virke i Horten.

Videre kan nevnes Nils Terje Lundes bok «Fra forsvaret i kirken til kirken i forsvaret», en historisk analyse av kirkens forhold til forsvaret gjennom de siste 1000 år. Her tar han også for seg Horten garnisonsmenighets historie.⁷

Prost em. i Horten, Asbjørn Bårnes' artikkel *Horten kirke i sitt 150. År*, skrevet som bidrag til den lokalhistoriske bokserien *Borreminet* i 2004 tar for seg Horten kirkes historie, inkludert viktige hendelser under krigen.⁸

Til slutt bør nevnes Torleiv Austads bok *Kirkelig motstand* fra 2005, som er en kommentert samling av sentrale dokumenter fra den nasjonale kirkekampen, og som jeg har benyttet som kilde til flere av dokumentene som ble sendt fra sentralt hold til menighetene.⁹

1.8 – Forskningsetikk

Denne oppgaven handler om det som for veldig mange er et sensitivt tema, nemlig de nordmennene som valgte å samarbeide med tyskerne under krigen, og som stod frem som overbeviste nazister og talte deres sak. Dette har vært en kilde både til skam og til sosiale reaksjoner fra storsamfunnet, og mange familier ønsker ikke å gi til kjenne at de har slektninger som stod på «feil side» under krigen. Da det selvfølgelig ikke er et mål med denne oppgaven å røre opp noe som familiene helst ønsker å la ligge, har jeg i denne oppgaven ført en restriktiv politikk på bruk av navn. Landssviksakene er fritt tilgjengelige, noe som betyr at

⁶ Ones, Bjørnar Storeng. *En god nordmann? – Et utvalg NS-presters ideologi og praksis*. Masteravhandling, Universitetet i Oslo, 2016

⁷ Lunde, Nils Terje: *Fra forsvaret i kirken til kirken i forsvaret – Kirkelig-militære relasjoner i Norge gjennom 1000 år*. Bergen: Eide forlag, 2003

⁸ Bårnes, Asbjørn: *Horten kirke i sitt 150. år*. I *Borreminet 2004*. Horten, Borre Historielag.

⁹ Austad, Torleiv: *Kirkelig motstand*. Kristiansand: Høyskoleforlaget, 2005

alle navn som er nevnt der i utgangspunktet er fritt tilgjengelige. Jeg har allikevel valgt å kun benytte navn på sentrale personer, og på personer som jeg antar det vil være lett tilgjengelig å finne gjennom andre kilder. Materialet fra Nasjonalbiblioteket er underlagt klausulering, og jeg vil derfor kun benytte meg av navn derfra om disse også opptrer i andre, fritt tilgjengelige kilder i samme kontekst. Fra kirkebøkene benytter jeg ikke navn, med unntak av hvilken prest som har stått for registreringen.

1.9 – Begreper

NS-prester

I denne avhandlingen vil jeg primært omtale de prestene som valgte å forbli lojale til den NS-styrte staten som NS-prester. Dette betyr ikke nødvendigvis at disse var medlemmer i Nasjonal samling, kun at de fortsatte sitt virke mens staten og kirken var underlagt NS, og derfor *de facto* arbeidet for NS.

NS-biskoper

Jeg vil primært bruke begrepet NS-biskop når jeg omtaler de biskopene som ble utnevnt av NS etter embetsnedleggelsen i 1942. Dette gjøres for å skille disse biskopene fra de som la ned sine embeter i 1942, og som fortsatte å fungere som biskoper som en del av Den midlertidige kirkeledelse.

Lojale og illojale prester

Jeg vil av og til, når hendelser omtales fra synspunktet til okkupasjonsmakten, eller de som samarbeidet med disse, bruke begrepene lojale og illojale prester. I disse tilfellene vil lojale prester være de som arbeidet under den NS-styrte staten, men illojale prester være de som la ned sine embeter. Grunnen til at jeg ønsker å benytte dette begrepsparet er for å bevare den tankegangen som ligger i noen av originaldokumentene.

1.10 – Forkortelser

DMK – Den midlertidige kirkeledelse

KUD – Kirke- og undervisningsdepartementet

NS – Nasjonal Samling

2 - Bakgrunn

Før vi ser på situasjonen lokalt i Horten, vil det være nyttig å gjennomgå de større rammene rundt situasjonen. Derfor vil jeg i dette kapittelet se nærmere på den kirkelige situasjonen i Norge etter krigsutbruddet, herunder viktige nøkkelhendelser og annen bakgrunnsinformasjon som påvirket situasjonen i Horten. Jeg vil gi et kort overblikk over Horten kommune, og Horten menighet slik den så ut ved krigsutbruddet, og noen nøkkelhendelser frem til embetsnedleggelsen. Jeg vil også kort her nevne litt om situasjonen i Borre menighet, Hortens nabomenighet, da det i løpet av denne avhandlingen har vist seg at situasjonen i Horten til tider var sammenvevd med situasjonen på Borre.

Dette kapittelet vil dekke perioden omtrent frem til sommeren 1942. Hendelser etter dette på landsbasis og lokalt vil refereres etter hvert som de blir relevante i senere kapiteler. Dette gjøres for å holde avhandlingen innenfor de gitte rammer. For Hortens del er denne perioden også relativt hendelsesløs, og den kan derfor fint representeres innenfor rammene av et bakgrunnskapittel. Persongalleriet og andre ting jeg presenterer er valgt ut på bakgrunn hva som vil være relevant for den senere oppgaven. Det betyr at jeg ikke vil dekke alle sider ved de to menighetene. Personer som kommer inn etter prestenes embetsnedleggelse vil bli presentert senere i avhandlingen.

2.1 – Den norske kirke i krig

Krigsutbruddet

Denne første tiden etter krigsutbruddet var preget av stor usikkerhet innenfor Den norske kirke. Kirken hadde mange og dype bånd til staten, og disse ble nå satt på prøve. Hvordan skulle man forholde seg når kongen og den folkevalgte regjering var satt ut av spill, og en fremmed makt hadde tatt kontroll over staten. I regjeringens fravær utnevnte Høyesterett et administrasjonsråd som fikk ansvar for den sivile forvaltningen av landet, og som straks satt i gang forhandlinger med okkupasjonsmakten om hvordan landet skulle styres. Dette rådet hadde derimot ingen formel posisjon ovenfor kirken.

I juli 1940 sendte biskop i Oslo, Eivind Berggrav, ut et rundskriv til prestene og menighetsrådene i Oslo bispedømme, som forsøk på å klargjøre kirkens posisjon i den oppståtte situasjonen. Her gjorde han det klart at okkupasjonsmaktens kontroll og styring kun strakte seg så langt som Haag-konvensjonen tillot. Dette innebar blant annet at den ikke hadde

rett til å gripe inn i folkets religionsutøvelse, og at norsk lov fortsatt var den som skulle gjelde i de okkuperte områdene, om ikke annet var pressende nødvendig. Samtidig innrømmet han at så lenge landet var okkupert, hadde okkupasjonsmakten rett til å benytte seg av de myndigheter ovenfor kirken som normalt var tillagt kongen. Dette innebar for eksempel at man ikke kunne bestemme hvorvidt kirkebønnen skulle inneholde en bønn for konge og regjering. Dette ville vært et inngrep i religionsutøvelsen. Derimot kunne man bestemme at hele kirkebønnen skulle sløyfes, da bestemmelser om gudstjenesteordningen var en myndighet som var tillagt kongen.¹⁰

De første månedene av krigen forløp seg ellers ganske rolig for kirkens del. Den tyske rikskommissæren for de besatte norske områdene, Josef Terboven lovet at det ikke skulle legges noen hindringer i veien for religiøs virksomhet, så lenge denne holdt seg fra for «politiske formuleringer». Da forhandlingene mellom de tyske styrkene og administrasjonsrådet falt sammen i september 1940, ble Ragnar Skancke innsatt som kommissarisk kirke- og undervisningsminister. Han gav den samme forsikringen: «Vi akter ikke å røre kirken, under forutsetning av at kirken ikke motarbeider oss».¹¹

Kirkebønnen

Ut over høsten ble det tydelig at okkupasjonsmakten ikke ville la kirken være i fred. Rikskommissær Terboven valgte den 25. september å erklære både konge og storting avsatt, og erstattet av 13 kommissariske statsråder. Alle politiske partier var heretter forbudt, med unntak av Nasjonal samling, som heretter skulle være det statsbærende parti.¹²

Det første sammenstøtet med kirken kom allerede dagen etter, 26. september. Biskop Berggrav ble innkalt til Kirke- og undervisningsdepartementet, og fikk der fremlagt krav om at kirkebønnen skulle endres, avsnittet om kongen måtte ut. Berggrav valgte å gå med på dette, så lenge det var biskopene, og ikke departementet som fikk formulere den nye kirkebønnen. Etter kort diskusjon innad i bispemøtet forelå den nye kirkebønnen allerede den 30. september, uten referanser til noen politisk eller offentlig myndighet. Samtidig ble det påpekt i følgebrevet til den nye kirkebønnen at:

¹⁰ Austad, Torleiv 2005:29-33

¹¹ Wisløff, Carl Fr.: *Norsk kirkehistorie bind III*. Oslo: Lutherstiftelsens forlag, 1971:421-423

¹² Ibid. 420

«Det har aldri vært meningen at kirkebønnen skulle kunne ta med alt det som en kristen menighet under skiftende tider og forhold kan og skal legge fram for kirkens Herre og Gud. Kirkebønnen maner også til lønnkammerbønn og felles bønn [...]».¹³

Selv om kirkebønnen nå var endret, hindret ikke dette den enkelte kristne i å be for det vedkommende ønsket, herunder konge og regjering.

Kristent samråd

Da det i løpet av høsten 1940 ble klart at okkupasjonsmakten ikke hadde til hensikt å la kirken være i fred, og heller ikke forholde seg strengt til de retningslinjer som var nedfelt i Haag-konvensjonen, ble det nødvendig å samle de forskjellige fløyene i kirken til felles innsats. Igjen var det biskop Berggrav som tok initiativ, og i oktober 1940 oppsøkte han professor Ole Hallesby ved Det teologiske menighetsfakultet. Selv om disse tidligere hadde stått på hver sin side i de mange kirkedebattene som hadde rast før krigen, fant de nå sammen. Den 25. oktober kom så en rekke viktige lederskikkelser i Kirkenorge sammen i Oslo Bispegård, og dannet *Kristent samråd*. Dette ble så offentliggjort under et møte 28. oktober i Calmeyergatens misjonshus, som for anledningen var fullsatt. Fra nå av stod kirken samlet i kampen for sine rettigheter, og mot okkupasjonsmaktens inngripen.¹⁴

Hyrdebrev mot okkupasjonsmakten

I desember 1940 kom en ny forordning fra kirke- og undervisningsdepartementet. Heretter skulle ikke lenger prestenes sjelesørgeriske taushetsplikt gjelde, av hensyn til «viktige statsinteresser». Disse inngrepene fortsatte, og da høyesterett i protest mot stadige inngrep i rettens uavhengighet valgte å legge ned sine embeter, vurderte også biskopene å gjøre det samme. Etter nøye vurdering valgte man allikevel å vente med dette. Isteden ble det sendt et protestbrev til departementet, der man minnet om statens forpliktelse på den lutherske religion, slik den stod nedfelt i grunnlovens §2. I dette lå det at staten var bundet av «de retts- og moralforpliktelser som kirkens trosgrunnlag, Bibelen og bekjennelsen inneholder.»¹⁵ Dette brevet ble mangfoldiggjort, og distribuert i intet mindre enn 50 000 eksemplarer, og ble også

¹³ Austad, Torleiv 2005:39

¹⁴ Wisløff, Carl Fr. 1971:423-424

¹⁵ Austad, Torleiv 2005:51

opplest fra prekestolene rundt om i landet som et hyrdebrev fra biskopene til menighetene, til tross for forsøk på å forhindre dette fra statens side. I april 1941 kom tilsvaret, i form av et rundskriv til prestene, der det i skarpe ordlag ble gjort klart at en fiendtlig holdning mot «det statsbærende parti» var det samme som statsfiendtlighet, og at prestene ikke skulle blande politikk inn i sin forkynnelse.¹⁶ Okkupasjonsmyndighetene ville ikke finne seg i at Den norske kirke kritiserte det den foretok seg.

Biskopenes embetsnedleggelse

1. februar 1942 var Vidkun Quisling igjen tilbake i rampelyset. Det var blitt bestemt at han skulle få danne en ny, norsk regjering, med ham selv i rollen som ministerpresident. Denne statsakten, som den ble kalt, fant sted på Akershus festning. Samtidig ønsket Quisling at anledningen skulle markeres med en festgudstjeneste i Norges nasjonalhelligdom, Nidarosdomen.¹⁷ Det var i utgangspunktet domprost Arne Fjellbu som skulle forrette ved høymessen den søndagen, og departementet sendte derfor ordre til biskopen i Nidaros, Johan Støren, om at sogneprest på Ullern i Oslo, Peder Blessing-Dahle,¹⁸ skulle ta over høymessen denne dagen. Da det ble klart at departementet ikke var villig til å endre ordren, tillyste isteden Fjellbu egen høymesse i Nidarosdomen kl. 14. Denne ble gjennomført til tross for politiets forsøk på å hindre den, og utenfor kirken var mange mennesker samlet som ikke hadde sluppet inn, men som i stede sang salmer, blant annet luthersalmen «Vår Gud, han er så fast en borg» og «Ja, vi elsker».¹⁹

Reaksjonen på Fjellbus gudstjeneste kom den 20. februar, i form av et telegram som meddelte at domprost Fjellbu var avsatt. Denne behandlingen av Fjellbu ble den siste dråpen for biskopene. Den 23. februar kom kristent samråd sammen, og man vedtok at biskopene sammen skulle legge ned sine embeter, i protest mot det som måtte anses å være et klart brudd på folkeretten. Samtidig gjorde de det klart at de fortsatt ville virke i sine stillinger som biskoper, i den utstrekning dette var mulig for en ikke-embetsmann. Biskopene skilte her

¹⁶ Oftestad, Bernt T., Rasmussen Tarald og Schumacher, Jan: *Norsk kirkehistorie 2.utg.* Oslo: Universitetsforlaget, 1993:266-267

¹⁷ Austad, Torleiv 2005:128

¹⁸ Lokalhistoriewiki, «Peder Blessing Dahle.» 15. Oktober 2015.
https://lokalhistoriewiki.no/wiki/Peder_Blessing_Dahle

¹⁹ Hassing, Arne: *Church Resistance to Nazism in Norway 1940-1945.* Seattle: University of Washington Press, 2014:121-122

mellom det som var gitt dem av staten, og det som var gitt dem gjennom deres ordinasjon. Det var det siste som gav dem rett til fortsatt å virke som biskoper.²⁰

Departementet svar på dette var å avsette samtlige biskoper. Samtidig la de ned forbud mot at disse på noen måte kunne fungere som biskoper, «Norsk kirkerett tillater ikke sånn geistlig tilsynsmannsmyndighet i den norske kirke utenfor det ordinære biskopsembete».²¹ Til tross for dette kom det i løpet av de neste dagene inn flere støtteerklæringer fra prester og menighetsråd som erklærte at de fortsatt aktet å anse de nå avsatte biskopene som sine tilsynsmenn.²²

Prestenes embetsnedleggelse

På grunn av blant annet de forholdene som er nevnt over, økte nå uroen i prestandene. På Maria budskapsdag 22. mars 1942, ble en erklæring, forfattet av et knippe prester i Oslo, lest opp i kirker rundt i landet med tydelig protest mot den NS-styrte statens kirkepolitikk, og med påminnelse om statens forpliktelse på den lutherske religion, slik den kom til uttrykk i grunnloven §2. Helt til sist i erklæringen lå en personlig erklæring fra den enkelte prest om at dennes fortsatte forblivelse i sitt embete var avhengig av at staten snarest rettet opp i disse forholdene.²³

Omtrent på den samme tiden foregikk det samtaler innenfor kristent samråd om en teologisk plattform for det man etterhvert anså som det uunngåelige bruddet mellom prestene og staten. Arbeidet fant sted i tiden fram til 29. mars, og involverte i tillegg til de faste medlemmene flere gjester. Innspill kom også pr. post fra flere kanter av landet. Av frykt for at Quisling skulle komme dem i forkjøpet, ble det bestemt at opplesningen av dokumentet som nå var utarbeidet, og som hadde fått navnet «Kirkens Grunn», skulle leses opp i kirkene allerede påskedag, 5. april. Videre ble det bestemt at prestene samtidig skulle erklære at de nedla sine embeter, på samme måten som biskopene tidligere hadde gjort. Det endelige dokumentet stod ferdig paldag, og ble så sendt ut til alle landets prester. I Oslo og på Østlandet fikk prestene skrivet tilsendt påskeaften, og på Vestlandet og i deler av Trøndelag kom det først frem natt til påskedag, eller påskedags morgen. I andre deler av landet kom brevet enda

²⁰ Wisløff, Carl Fr. 1971:438-442

²¹ Austad, Torleiv 2005:130

²² Ibid. 134

²³ Ibid. 140-141

senere, og ble derfor også lest etter påskedag.²⁴ Dette betød at prestene fikk meget kort betenkningstid på om de ønsket å slutte seg til. Allikevel valgte et overveldende flertall av prestene å slutte seg til oppropet, og ved opptelling gjort 1. Mars 1943 var det kun 54 prester som ikke hadde nedlagt sine embeter.²⁵ Det endelige bruddet med staten var et faktum. Samtidig hadde ikke alle prester sluttet seg til embetsnedleggelsen, noe som førte til at kirken fra nå av var delt, mellom de som hadde valgt å nedlegge sine embeter, og de som ikke hadde gjort dette.

I etterkant av embetsnedleggelsen kom det skarpe protester fra staten, og KUD sendte beskjed til alle prestene som hadde lagt ned sine embeter om at det de hadde gjort var en «opprørshandling rettet mot Norges frihet og selvstendighet».²⁶ Fem medlemmer av Kristent samråd, blant dem Eivind Berggrav ble etter kort tid arrestert og internert forskjellige steder.

Den midlertidige kirkeledelse

Etter prestenes embetsnedleggelse ble det nødvendig å stable på beina en organisasjon som kunne lede den nå frie folkekirken. Denne organisasjonen måtte ha sikre kommunikasjonsmuligheter med prestene rundt i landet, den måtte være i stand til å sørge for prestelig betjening av menigheter der presten var blitt forvist, eller som var betjent av en NS-prest, og sist, men ikke minst, måtte den kunne betale ut lønn til de godt over 600 prestene som nå stod uten statslønn.

Sommeren 1942 ble derfor Den midlertidige kirkeledelse opprettet, med Ole Hallesby som formann. Det skapte oppsikt da DMK stod frem i full offentlighet, og Innenriksdepartementet erklærte etter kort tid at organisasjonen var grunnlovsstridig, og derfor også oppløst. Dette gjorde allikevel ikke nevneverdig inntrykk, og DMK fortsatte sitt arbeid gjennom hele krigen, selv om den etter hvert ble tvunget til å gå under bakken.²⁷

Den frie kirken

Med prestenes embetsnedleggelse og opprettelsen av Den midlertidige kirkeledelse ble spørsmålet om hvordan man skulle organisere kirken viktig. Staten og kirken hadde vært så

²⁴ Ibid. 143-149

²⁵ Ibid. 152

²⁶ Oftestad, Bernt T. Et al. 1993:270

²⁷ Ibid. 270-271

tett sammenvevd at de i praksis hadde vært umulige å skille, og den øverste myndigheten i Den norske kirke var tillagt kirkedepartementet, som stod øverst i en kommandolinje bestående av biskoper, proster og til slutt prestene. Det var departementet som bestemte alle ansettelse og utnevnelser i denne linjen, og det var departementet som gav lover og bestemmelser for kirken. Med Kirkens grunn erklærte man at det fantes noe unikt kirkelig i denne ordningen, som kunne skille fra staten og som ikke staten kontrollerte. Som ved biskopenes embetsnedleggelse skilte man mellom det som var gitt fra staten, og det som var gitt i ordinasjonen.²⁸ Luthersk teologi lærte at det eksisterer to måter Gud styrer verden på, et verdslig regiment, representert ved staten og de offentlige myndigheter, og et åndelig regiment, representert ved kirken. Når det verdslige regiment nå forsøkte å ta seg til rette ovenfor det åndelige, var man tvunget til å reagere.²⁹ Statens rolle i statskirkeordningen var å verne kirken og den kristne tro, og når staten ikke lenger var villig til dette, var det nødvendig å bryte ut av båndene til staten.³⁰

Når man nå hadde valgt å bryte med departementet ble det DMK som etter hvert gikk inn i departementets plass i hierarkiet. Dette betød at man i praksis beholdt den gamle kirkeordningen fra før bruddet, men med DMK som kirkens eget kirkedepartement.³¹ Dette var mulig å få i stand da det var klart flest prester som valgte å knytte seg til DMK, noe som gjorde at departementets reelle gjennomslagskraft ble kraftig begrenset. Denne ordningen fungerte også fin de fleste steder der kun DMK var representert, men som denne oppgaven vil vise, kunne det bli betydelige utfordringer på steder der disse to linjene ble tvunget til sameksistens.

For ordens skyld vil jeg senere benytte begrepet DMK-linjen om den kommandolinjen som hadde DMK som øverste organ, og departementslinjen om den som hadde Kirkedepartementet som sitt øverste organ.

²⁸ Oftestad, Bernt 1998:219

²⁹ Wisløff, Carl Fr. 1971:450

³⁰ Løvlie, Birger: *Kirke, stat og folk i en etterkrigstid*. Oslo: Luther forlag, 1996:39-40

³¹ Oftestad, Bernt 1998:222-223

2.2 – Horten og omegn

Horten kommune ligger på vestsiden av Oslofjorden, og ble opprettet som eget ladested i 1857. Allerede fra 1820 hadde det vært drevet verftsvirksomhet på halvøya Karljohansvern, og i 1850 ble marinens hovedstasjon flyttet hit fra Fredriksvern i Stavern. Den opprinnelige bebyggelsen i forbindelse med marinestasjonen lå også på Karljohansvern, men det tok ikke lang tid før byen ekspanderte ut på «fastlandet», og byens sentrum ble etter hvert også liggende her, i skråningen opp fra fjorden. Byen var i stor grad en militær by, definert av marinens nærvær på Karljohansvern. Frem til 1988 bestod Horten kommune kun av Horten by, og noen få omliggende områder. Kommunen var nesten fullstendig omringet av Borre landkommune, med tettstedene Borre, Skoppum og Nykirke. Videre sørover lå også ladestedet Åsgårdstrand, som var egen kommune frem til 1965.³²

2.3 – Horten menighet

Sognemenighet og garnisonsmenighet

Horten menighet ble opprettet ved kongelig resolusjon 13. mai 1865. Ved opprettelsen hadde det allerede vært kirke på Karljohansvern siden 1855, med garnisonsprest som betjente de som var tilknyttet marinestasjonen. Nå hadde derimot ladestedet Horten vokst såpass kraftig at det var nødvendig å opprette en egen, sivil, menighet for å betjene alle de som hadde bosatt seg i området, men som ikke var direkte tilknyttet marinestasjonen. Den nye menigheten ble slått sammen med den gamle garnisonsmenigheten til en felles garnisons- og sognemenighet. Den nye menighetens sogneprest ble dermed også tilsatt som garnisonsprest for Karljohansvern orlogsstasjon. For å lette arbeidsmengden ble det ansatt en residerende kapellan for å hjelpe til med betjeningen av den sivile menigheten.³³ Denne ordningen gjaldt fortsatt ved krigsutbruddet.

Ved siden av den faste menighetsdriften betjente den residerende kapellan de sivile institusjoner rundt i byen, slik som sykehus, gamlehjem, og fengsel. Videre var

³² Store norske leksikon, s.v ”Horten.” 14. mai 2017. <https://snl.no/Horten>

³³ Lunde, Nils Terje 2003:122-123

vedkommende medlem av og formann for Horten fattigvesens styre. Sogneprestens oppgaver var knyttet opp mot marinestasjonen, og betjeningen av denne.³⁴

Det er verdt å merke seg at i forbindelse med krigen var det fra tid til annen også tyske feltprester til stede i Horten, men jeg har ikke funnet at disse har hatt noe med menigheten å gjøre annet enn å ha brukt kirken,³⁵ og jeg har derfor valgt ikke å ta for meg disse.

Prester

Ved krigsutbruddet bestod prestestaben i Horten av to prester.

Harald Edvard Erichsen var sokne- og garnisonsprest i Horten, og prost i Nord-Jarlsberg prosti. Han var født 28. september 1871 i Oslo, og ble cand. theol ved Teologisk fakultet på Universitetet i Oslo i 1896. Han ble utnevnt til prost i 1927, samtidig som han var sogneprest i Strømm litt sør for Drammen.³⁶ Han ble utnevnt til Horten i 1931, og fortsatte i tillegg som prost.³⁷

Den andre presten i Horten var Olaf Syse, som var ansatt som residerende kapellan. Han var født 29. mars 1878 i Østre Moland, og ble cand. Theol ved Teologisk fakultet på Universitetet i Oslo i 1904. Han ble utnevnt til Horten i 1928, og var derved ved krigsutbruddet den av prestene som hadde tjent lengst i menigheten.³⁸

I februar gikk prost Erichsen av for aldersgrensen,³⁹ da han samme høst ville fylle 70 år. I denne forbindelse ble res. kap Syse konstituert som sogneprest i Horten. Samtidig ble det ansatt en ny hjelpeprest for å bestyre Horten kapellani.⁴⁰ Jens Arnt Grønlien var født 8. august 1904 på Rolvsøy, og ble cand. Theol ved Det teologiske menighetsfakultet i 1933, med praktikum i 1934.⁴¹

³⁴ Riksarkivet, Landssviksak: Jarle Knut Geelmuyden, dokument 78 – *Rapport fra tilt. til biskopen i Tunsberg for juni 1943*

³⁵ Nasjonalbiblioteket, Kirkekampens sentralarkiv B:2: Svar på spørreskjema fra kirkekampens sentralarkiv av 8 januar 1946, fra Res. Kap Jens Grønlien

³⁶ Eriksen, Alfred (Red.): *Norges kirke og presteskap ved 900-årsjubileet*. Oslo: A. M. Hanches forlag, 1930. S. 156

³⁷ Lunde, Nils Terje 2003:123

³⁸ Eriksen, Alfred (Red.) 1930:377

³⁹ Statsarkivet i Kongsberg, Horten kirkebøker: Dagsregister Horten Sogneprest 1933-1954

⁴⁰ NB, KKS B:2: Grønlien, *Tale til Horten menighetsråd sept 1943*.

⁴¹ Bolling, Reidar (Red.): *Norges prester og andre teologiske kandidater*. Oslo: A.M. Hanches forlag, 1949. S.10

Andre ansatte i Horten

I tillegg til prestene hadde menigheten flere andre ansatte.

Thorleif Eriksen var ansatt som klokker og diakon i menigheten under krigen.

Klokkerstillingen var finansiert av menigheten, mens diakonstillingen var finansiert av Horten menighetspleie.⁴²

Videre var Josefine Johansen var ansatt av Horten menighetspleie som menighetssøster under krigen, og hadde da vært i stillingen siden 1910.⁴³

Kirker, kapeller og andre bygninger

I 1940 var Horten Kirke menighetens hovedkirke. Den ble innviet i 1855 som garnisonskirke for Karljohansvern orlogsstasjon, og fra 1865 fungerte den også som sognekirke for det nyopprettede Horten sogn.⁴⁴ Kirken var en nygotisk langkirke i upusset rød teglstein, og hadde ved innvielsen hele 950 plasser. Kirkens arkitekt var Christian Heinrich Grosch.⁴⁵

Ved siden av kirken ble også Horten kristelige ungdomsforenings lokale i Storgaten i Horten benyttet som gudstjenestelokale. Foreningen var nært knyttet til menigheten, som hadde vært en av initiativtagerne da foreningen ble stiftet, og som fortsatt var aktivt inne med støtte til driften.⁴⁶

Menigheten hadde også et gravkapell, i tilknytning til Horten kirkegård. Horten gravkapell stod ferdig vinteren 1939. Kirkegården lå rett over på fastlandet fra Karljohansvern. Kapellet ble bygget i mur, som en erstatning for et tidligere trekapell.⁴⁷

⁴² RA. LS: Geelmuyden, dokument 57 – *Vitnerapporter v/ Sv. Wold S.3-4*

⁴³ Samtale med diakon Anne Karine Jordsmyr i Horten menighet, 11. Sept 2017

⁴⁴ Lunde, Nils Terje 2003: 120-122

⁴⁵ Bårnes, Asbjørn: Horten kirke i sitt 150. år. I *Borreminnenet 2004*. Horten, Borre Historielag. S. 28-32

⁴⁶ Andersen, Ole, Christiansen, Rolf E., Hegg, Leif og Larsen, Alf (Red.): *100 år - Horten kristelige Ungdomsforening 1886-1986*. Horten: Horten Kristelige ungdomsforening, 1985:19-21

⁴⁷ Endre, Pedersen: *Byvandring – Horten som den var. 2: Ollebakken*. Horten: Misteltein forlag, 1999:59-60

Den siste viktige bygningen var presteboligen på Karljohansvern. Her bodde soknepresten,⁴⁸ og her lå også soknepresten kontor. Boligen ble rekvirert til annet bruk en av de første dagene etter den tyske invasjonen, og var derfor ikke i bruk som prestebolig.⁴⁹

2.4. Borre menighet

Horten menighet var som tidligere nevnt skilt ut fra Borre menighet, og tilknytningen mellom de to menighetene var fortsatt tett. Grensene var også noe utydelige, noe vi skal se blir viktig senere.

Prester

Soknepresten på Borre og Nykirke het Axel Brun. Han var født 24. desember 1875 i Trondheim, og ble cand. theol ved Teologisk fakultet på Universitetet i Oslo i 1901. I juni 1933 ble han utnevnt til sogneprest på Borre, og ble innsatt av Prost Erichsen allehelgensdag samme år.⁵⁰ Ved Prost Erichsens avgang høsten 1941 ble han konstituert som prost i Nord-Jarlsberg prosti.⁵¹

På Borre var det også en hjelpeprest. Han het Tarjei Nordgaaren, og var født 21. juni 1907 i Bygland. Han ble cand. theol ved Teologisk fakultet på Universitetet i Oslo i 1933. Til Borre kom han i 1939, som personlig hjelpeprest for sogneprest Axel Brun.⁵²

Kirker og prestegård

Borre kirke var menighetens hovedkirke, en hvitkalket steinkirke fra middelalderen, sannsynligvis bygget i løpet av 1100-tallet⁵³. Kirken lå på Borre litt utenfor Horten, og var under krigen kirke for Borre Landsogn, og hovedkirke i Borre Prestegjeld. Kirken var også kirke for Åsgårdstrand ladested, som ikke hadde egen kirke.⁵⁴

⁴⁸ RA. LS: Geelmuyden, dokument 89 – *Skriv av 7/10 fra tilt. til biskopen i Tunsberg*

⁴⁹ SAKO, Horten kirkebøker: Dagsregister Horten Sogneprest 1933-1954

⁵⁰ Lillevold, Eivind (Red.): *Borre Bygdebok*. Borre: Borre kommune, 1954. S. 173

⁵¹ NB, KKS B:2: Svar på spørreskjema fra kirkekampens sentralarkiv av 8 januar 1946, fra Sogneprest Brun, Borre.

⁵² Bolling, Reidar (Red.) 1949:306

⁵³ Store norske leksikon, s.v ”Borre Kirke.” 14. Februar 2009. https://snl.no/Borre_kirke

⁵⁴ RA. LS: Geelmuyden, dokument 48 – *Skriv fra Borre menighetsråd til Kirkedepartementet*.

Prestene på Borre betjente også Nykirke kirke. Den var som Borre kirke en hvitkalket steinkirke fra middelalderen, sannsynligvis bygget i løpet av 1100-tallet.⁵⁵ Nykirke var egen menighet, men underlagt Borre prestegjeld.⁵⁶

På Borre lå det også en prestegård, som også huset soknepresten og hjelpeprestens kontor. Borre Prestegård lå litt nord for Borre kirke, og dens historie strakte seg tilbake til før reformasjonen. Hovedbygningen som var i bruk under krigen var sannsynligvis oppført rundt 1670. I tilknytning til gården lå også en forpakterbolig fra omtrent samme tidsperiode.⁵⁷

⁵⁵ Store norske leksikon, s.v ”Nykirke - Horten.” 13. mars 2017. https://snl.no/Nykirke_-_Horten

⁵⁶ RA. LS: Geelmuyden, dokument 48 – Skriv fra Borre menighetsråd til Kirke departementet.

⁵⁷ Opplysningsvesenets fond, ”Borre prestebolig.” Sist oppdatert 16. Juni 2017. <http://ovf.no/Prestebolig/Finn-prestebolig/Tunsberg-bispedoemme/Borre-prestebolig>

3 – Horten menighet

I dette kapittelet vil jeg forsøke å gi en oversikt over hvordan kirkekampen forløp i Horten, med fokus på større hendelser og saker som var viktig for menigheten. For best mulig å kunne gi en sammenhengende fremstilling, vil jeg presentere sakene hver for seg, slik at jeg gjør meg ferdig med en sak, før jeg begynner på neste, selv om flere av sakene foregikk samtidig. På denne måten håper jeg å gjøre det mulig å forstå hver enkelt sak og dens påvirkning. Sakene blir presentert i omtrent den rekkefølgen de starter, slik at den saken som begynner tidligst kommer først, uavhengig av når den blir avsluttet. Til slutt vil jeg så forsøke å gi en helhetlig vurdering av kirkekampens forløp i Horten menighet. Merk at en mer inngående gjennomgang av gudstjenesteliv og oppslutning om de enkelte prester kommer i egne kapitler senere.

3.1 – Prestenes embetsnedleggelse

Vinteren 1942

Som nevnt i kapittel 2 var prost Harald Edvard Erichsen sokne- og garnisonsprest i Horten ved krigsutbruddet i 1940, noe han hadde vært siden 1931.⁵⁸ Høsten 1941 nådde Erichsen aldersgrensen, og ble dermed pensjonert. I den forbindelse ble residerende kapellan Olaf Syse utnevnt til konstituert sokneprest. Samtidig ble det også midlertidig ansatt en hjelpeprest, Jens Arnt Grønlien, for å betjene Hortens residerende kapellani.⁵⁹ Videre ble sogneprest Axel Brun på Borre utnevnt til konstituert prost.⁶⁰

Det første tegnet på den tilspissede nasjonale situasjonen kom med biskopenes embetsnedleggelse, og rundskrivet om denne datert 26. februar 1942. Dette ankom til prost Brun med kurér fra Holmestrand, som så leverte det videre til prestene i prostiet, deriblant i Horten. Rundskrivet ble lest opp på gudstjenesten i Horten kirke av hjelpeprest Grønlien påfølgende søndag, og tilfeldighetene skulle ha det til at det denne helgen foregikk et stort indremisjonsstevne i Horten, noe som førte til at Horten kirke var nesten fullsatt. Grønlien

⁵⁸ Eriksen, Alfred (Red.) 1930:156 og Lunde, Nils Terje 2003:123

⁵⁹ NB, KKS B:2: Grønlien, *Tale til Horten menighetsråd sept 1943*

⁶⁰ NB, KKS B:2: Brun

forteller i sin rapport at menigheten etter opplesningen reiste seg spontant, og at brevet førte til dyp sorg og mye harme i menigheten over det som nå var skjedd.⁶¹ I samme anledning ble det sendt også sendt et brev fra Horten menighetsråd som avsluttet med følgende ordlyd:

«Det er med dyp kristelig sorg vi ser på det som er hendt, men det forandrer intet i menighetens forhold til våre nåværende prester som hyrder og sjelesørgere, likesom vi fremdeles anser herr Eivind Berggrav som menighetens rette tilsynsmann».⁶²

Dette skulle bli et forvarsel for det som skulle komme litt senere samme vår

Kirkens grunn og embetsnedleggelsen

Om ettermiddagen påskeaften 1942, 4. april, kom det telefon til flere av prestene i Nord Jarlsberg prosti. De skulle møte opp hos konstituert sokneprest Syse i Horten samme kveld, og videre informasjon ville bli gitt der. Hos Syse ble prestene møtt av Prost Brun, som hadde med seg «Kirkens Grunn», levert av kurér fra Drammen, via Holmestrand samme ettermiddag. Det ble nå en kort diskusjon, men innen alle dro hver til sitt rundt midnatt, hadde alle som var tilstede valgt å skrive under, og legge ned sine embeter eller forhold til staten. At man måtte skille mellom embete og forhold til staten skyldtes at Grønlien, som hjelpeprest, ikke var utnevnt i statsråd og dermed ikke stod i noe embete.

Da påskedagen opprant i Horten skulle det avholdes to gudstjenester. Syse skulle holde høytidsgudstjeneste i Horten kirke, mens Grønlien skulle holde gudstjeneste i Ungdomsforeningens lokaler. Til tross for at det ikke var annonsert at noe spesielt skulle skje, var lokalet fylt til trengsel, og flere måtte gå hjem med uforrettet sak. Ved begge gudstjenestene ble kirkens grunn lest opp, før de to prestene så etterpå frasa seg sitt embete eller stilling med det følgende formular:

⁶¹ NB, KKS B:2: Grønlien

⁶² SAKO, Horten Sokneprestkontor: Møteprotokoll Horten menighetsråd 1933-1950, referat fra møtet 5. Mars 1942

«Vi prester i Horten tiltrer av fri overbevisning foranstående bekjennelse av kirkens grunn, og for så vidt som vi har en stilling i statskirken erklærer vi herved at vi av samvittighetsgrunner nedlegger embetet, men akter fortsatt å utføre alt arbeide og all tjeneste i vår menighet som kan skjøttes av en ikke-embetsmann, idet vi holder oss til skrift, bekjennelse og alterbok i Den norske kirke».⁶³

Etter opplesningen reiste menigheten seg og sang spontant «Vår Gud han er så fast en borg», på samme måte som den hadde blitt sunget utenfor Nidarosdomen i februar samme år. Mange gråt og ville ikke forlate lokalet etter at gudstjenesten var over.⁶⁴ At så mange hadde kommet til gudstjeneste denne dagen, til tross for at man ikke hadde meddelt at noe skulle leses opp kan muligens forklares med at prestene ble innkalt telefonisk. Siden prost Brun må ha ringt via byens telefonsentral, er det ikke rart om de der hadde ant at noe var på gang. Det er ikke usannsynlig at nettopp telefonsentralen derfor var opphavet til et rykte om at noe var i gjære under påskegudstjenesten. Dette blir bare en antagelse, da kildene ikke nevner noe om dette.

Med embetsnedleggelsen hadde prestene i Horten sluttet seg til prester over hele landet, og sagt at de ikke aksepterte statsmaktens inngripen i kirken. Statskirkens og kirkedepartementets makt var brutt i Horten, og prestene i Horten hadde nå stilt seg under DMK-linjen. Både Syse og Grønlien mistet straks statslønnen, men ble allikevel lønnet ved hjelp av innsamlede midler fra menigheten, og etter hvert også gjennom det systemet som ble satt opp av DMK.⁶⁵

⁶³ NB, KKS B:2: Grønlien, *Tale til Horten menighetsråd sept 1943*

⁶⁴ Ibid.

⁶⁵ Ibid.

3.2 – Den nye soknepresten

Prestesituasjonen ved embetsnedleggelsen var midlertidig, med to konstituerte prester, og det lå derfor i kortene at situasjonen ikke kunne vare.

Jarle Knut Geelmuyden

Jarle Knut Geelmuyden ble født i Bergen 14. August 1897.⁶⁶ I 1924 tok han språklig-historisk embetseksamen ved universitetet i Oslo, før han så ble cand. theol ved Det teologiske menighetsfakultet i 1927. Samme år ble han ordinert til stillingen som sokneprest i Masfjorden i Hordaland,⁶⁷ hvor han ble værende til sommeren 1941. Da han ble utnevnt til sogneprest i Førde, en stilling han endte med å ikke ta opp. Isteden ble han utnevnt til feltprest for den norske legion i Tyskland samme sommer.⁶⁸ Geelmuyden meldte seg inn i Nasjonal samling i 1933, men meldte seg så ut på et tidspunkt senere. Han meldte seg igjen inn i NS sommeren 1940.⁶⁹

Legionærprest i SS-tjeneste

Sommeren 1941 ble Geelmuyden oppfordret fra Kirkedepartementet til å ta den nyopprettede stillingen som legionsprest ved den norske legion i Tyskland. Han sa seg villig til dette, og ble i første omgang utnevnt for seks måneder. Geelmuyden reiste derfor til Oslo, der han fikk sin legionsuniform, før han så reiste videre til Tyskland.⁷⁰ Det første stedet han kom til var treningsleiren Fallingbostel i Niedersachsen, der han ble værende i et halvt års tid.⁷¹ I denne tiden arbeidet han i liten grad med prestevirksomhet, men ble satt til andre administrative oppgaver.⁷² Etter tiden ved Fallingbostel ble Geelmuyden flyttet, og tilbragte en måneds tid i Stettin i Polen før han igjen ble flyttet, til fronten ved Leningrad. Her ble han i tre måneder, før han reiste tilbake til Norge.

Det er vanskelig å si mye sikkert om tiden Geelmuyden tilbragte som feltprest. I landssviksaksmappen mot ham ligger det flere vitnerapporter om hans tid i Tyskland og på østfronten, men disse er til tider motstridende, og det er vanskelig å avgjøre hva som er sant

⁶⁶ Eriksen, Alfred (Red.) 1930:175

⁶⁷ RA, LS, Geelmuyden: dok 98 – *Rettsbok f. Horten By*

⁶⁸ Ibid.

⁶⁹ Ibid.

⁷⁰ Ibid.

⁷¹ RA, LS: Geelmuyden, dok 54 – *Rapport av 29/10-45 v/ Sv. Wold*

⁷² RA, LS: Geelmuyden, dok 61 – *Rapport fra lensmannen i Rollag.*

og hva som er overdrevet. To av rapportene, skrevet av andre frontkjempere i løpet av krigen, hevder at Geelmuyden i liten grad skjøttet sine geistlige plikter, men var mest interessert i fyll og spetakkel. De beskriver også begge en episode der han skal ha havnet i slagsmål, med det resultat at han endte med en stor blåveis over hvert øye.⁷³ Den ene forteller også at han gikk under klengenavnet «prestefaen», og at han ved flere begravelser oppførte seg på en høyst klanderverdig og upassende måte.⁷⁴ Samtidig finnes det også i mappen en avhørsrapport som hevder at mye av påstandene mot Geelmuyden stammer fra en motstand mot kirken og de geistlige innad i SS og hos frontkjemperne. Den avhørte stilte seg her fullstendig uforstående til ryktene om Geelmuyden, og hevdet at disse må ha hatt opphav i denne motstanden. Samtidig er det verdt å merke seg at vedkommende kun hadde befatning med Geelmuyden frem til midten av desember 1941, og det derfor er mulig at ting kan ha endret seg etter at avhørte forlot Tyskland, og Geelmuyden ble forflyttet til østfronten.⁷⁵ Det som uansett er klart er at Geelmuyden hadde et i beste fall anstrengt forhold til resten av den norske legionen. Det er verdt å merke seg at i landssvikdommen er Geelmuydens rykte for fyll og bråk nevnt, men retten valgte å ikke gå inn på det, ut fra bevisenes stilling.⁷⁶

Geelmuyden blir kalt til sogneprest i Horten

Ved Kirke- og undervisningsdepartementet ble man tidlig klar over Geelmuydens problemer som feltprest i Tyskland. Allerede den 9. oktober 1941 ble det sendt brev fra ekspedisjonssjef Sigmund Feyling i kirke- og undervisningsminister Ragnar Schanke med spørsmål om hvordan denne situasjonen skulle håndteres, og om man skulle vurdere å legge saken frem for Quisling.

Dessverre har vi ikke noen svarbrev, men på brevet fra Feyling finner vi følgende notert: «Jeg foreslår at vi skaffer Geelmuyden et prestekall her hjemme. 11/10-41 RS». Dette må formodentlig være skrevet av Schanke selv, og løsningen var enkel, ta Geelmuyden ut av feltpresttjeneste og plassere ham et sted der han ikke kan skape trøbbel.⁷⁷

⁷³ RA, LS: Geelmuyden, dok 38 – *Utskrift av brev av 10/8-42 fra Finn til Hans Hannevig*. RA, LS: Geelmuyden, dok 39 – *Skriv fra partiminister Fuglesang til Kirke- og undervisningsdepartementet*

⁷⁴ RA, LS: Geelmuyden, dok 39 – *Skriv fra partiminister Fuglesang til Kirke- og undervisningsdepartementet*

⁷⁵ RA, LS, Geelmuyden: dok 61 – *Rapport fra lensmannen i Rollag*.

⁷⁶ RA, LS, Geelmuyden: dok 98 – *Rettsbok f. Horten*

⁷⁷ RA, LS: Geelmuyden, dok 41 – *Skriv til kirkeministeren*.

Til tross for at man tidlig ble klar over Geelmuydens problemer, var det først våren 1942 han ble sendt hjem til Norge. Geelmuyden hadde mens han var ute som feltprest søkt på stillingen som sokneprest i Horten, og han ble også utnevnt til denne.⁷⁸ Geelmuyden flyttet så til Horten med familien, og tiltrådte kallet som sogne- og garnisonsprest i Horten fra 1. juni 1942.⁷⁹ Samtidig ble han konstituert som prost i Nord-Jarlsberg prosti, da dette embetet stod ledig etter Prost Bruns embetsnedleggelse påskedag samme år. Geelmuyden avhentet prostiets dokumenter og saker allerede 2. juni hos Axel Brun på Borre prestegård, noe som etter alt å dømme gikk rolig for seg. Geelmuydens konstituering som prost ble annonsert for prostiets prester i et skriv fra Geelmuyden selv, datert 3. juni.⁸⁰

Det er interessant å se at utnevnelsen av Geelmuyden som sokneprest i Horten var kontroversiell også i departementet. Begge de negativt innstilte rapportene fra Geelmuydens tid på fronten påpeker at det er betenkelig at «en slik mann» utnevnes til sokneprest. Partiminister og generalsekretær i NS, Rolf Jørgen Fuglesang tok til og med i sitt følgebrev til den ene rapporten opp om ikke man burde ha vurdert å ekskludere Geelmuyden fra partiet.⁸¹

Med Geelmuydens inntog i Horten hadde kirkedepartementet igjen fått en representant i Horten, og menigheten stod dermed i den situasjonen at dens prester forholdt seg til forskjellige kommandolinjer. Enda mer komplisert ble dette da Geelmuyden etter den gamle ordningen var Syses overordnede, både som sokneprest og som prost. Da Syse i utgangspunktet ikke forholdt seg til den kommandolinjen Geelmuyden representerte, hadde Geelmuyden allikevel lite han skulle sagt ovenfor Syse. Dette ble videre forsterket av den stillingen Geelmuyden skulle få i menigheten og samfunnet.

3.3 – Olsok på Borre

I Horten var det nå en ny prest på plass, og til menighetens sorg var det en prest som stod i tjeneste for NS. I løpet av kort tid skulle det bli klart at det ikke bare var menigheten i Horten som skulle føle på dette.

⁷⁸ RA, LS, Geelmuyden: dok 98 – *Rettsbok f. Horten*

⁷⁹ RA, LS: Geelmuyden, dok. 57 – *Vitnerapporter v/ Sv. Wold*

⁸⁰ NB, KKS B:2: Brun, *Skriv fra Knut Geelmuyden til prestene i Nord-Jarlsberg prosti av 3. Juni 1942*

⁸¹ RA, LS: Geelmuyden, Dok 39 - *Skriv fra partiminister Fuglesang til Kirke- og undervisningsdepartementet*

Hirden på Borrehaugene

Borre Nasjonalpark, som ligger like nedenfor Borre kirke regnes som Nord-Europas største vikinggravfunn, og består av ni store gravhauger, i tillegg til over 30 mindre.⁸² Det er derfor ikke en overraskelse at Nasjonal Samling, viss propaganda og ideologi i stor grad var bygget rundt det «urnorske», ønsket å bruke denne parken til sine samlinger. Allerede fra 1935 holdt NS pinsestevner på Borrehaugene, og etter krigsutbruddet i 1940 var disse stevnene en viktig del av arbeidet i NS, der blant annet Vidkun Quisling selv ofte deltok.⁸³

Brevveksling om bruk av Borre kirke

Også utenom pinsestevnene hadde NS aktivitet rundt Borrehaugene, selv om denne var av langt mer lokal art. Dette skulle også bli kilden til det første direkte sammenstøtet mellom Geelmuyden og en av de lokale prestene. Den 25. Juli 1942 sendte Geelmuyden en søknad til sogneprest Brun på Borre om å få benytte Borre kirke til en olsokgudstjeneste den 29. Juli, fra kl. 19. til 20. Denne søknaden ble så avslått av sogneprest Brun påfølgende dag. Brun hadde nemlig allerede tillyst gudstjeneste selv i kirken den kvelden, og det var derfor ingen behov for én gudstjeneste til. Dette ser også ut til å ha vært det vanlige, og ikke i utgangspunktet gjort for å hindre Geelmuyden i å benytte kirken.⁸⁴

På dette tidspunktet ser det ut til at noe gikk galt i brevvekslingen, for den 28. juli tok Geelmuyden kontakt med lagføreren i Borre NS og klaget over manglende svar. Samtidig innrømmet han å ha vært i kontakt med Brun, og ha fått beskjed om at svar var sendt.⁸⁵

Det var flere forsøk på å løse denne klemma. Geelmuyden foreslo først at han skulle frasi seg sin gudstjeneste, og at han heller skulle rykke inn en annonse i lokalavisen Gjengangeren med oppfordring til NS-folk om å støtte opp om Bruns gudstjeneste. Dette avviste Brun kontant, og han foreslo heller at det skulle holdes to gudstjenester, og at man skulle legge disse slik at de ikke kolliderte.⁸⁶

⁸² Midgard historiske senter; «Borrehaugene». Sist oppdatert: 19.september 2017 <http://midgardsenteret.no/om-midgard/borreparken/>

⁸³ Hansen, Jan Ingar: NS bruk av nasjonalparken. I *Borreminnet 1997*. Horten, Borre Historielag

⁸⁴ RA, LS: Geelmuyden, dok 12 - *Skriv av 25/7-42 til sokneprest Bruun, Borre*

⁸⁵ Ibid.

⁸⁶ Ibid.

Olsokgudstjenestene 1942

Det ble til slutt løsningen med to gudstjenester man falt ned på. Geelmuydens gudstjeneste ble tillyst kl. 19. Denne var relativt dårlig besøkt, og det var stort sett kun lokale hirdfolk som møtte opp. Derimot var det mange som møtte opp på utsiden av kirken når gudstjenesten var slutt, «nysgjerrige» på hvem som hadde møtt opp på Geelmuydens gudstjeneste.⁸⁷ Om tilskuerne deltok på Bruns gudstjeneste etterpå sier kildene derimot intet om.

Bruns gudstjeneste, som begynte kl. 20, var nesten fullsatt. Noen protestgudstjeneste ble det allikevel ikke. Det lokale NS-laget hadde sørget for å sende en av sine mest trofaste hirdmenn for å holde øye med gudstjenesten, og vedkommende tok plass på første benk, rett under prekestolen, iført full hirduniform.⁸⁸

Analyse og etterspill

Det er verdt å merke seg Geelmuydens vilje til å samarbeide i denne saken. Som prost hadde han i utgangspunktet mulighet til å instruere Brun til å avlyse sin gudstjeneste, noe han ikke valgte å gjøre. Da Brun også hadde nedlagt sitt embete, og fra statens side dermed ikke var å anse som menighetens prest, men en privatmann som brukte kirken som han selv ville, hadde Geelmuyden all mulighet til å hindre Brun, og til selv å ta over olsokgudstjenesten. Det at han ikke gjorde dette mener jeg må være et tegn på at Geelmuyden i utgangspunktet var innstilt på å samarbeide, også på tvers av skillelinjene. Mest tydelig er dette i at Geelmuyden tilbød seg å overlate gudstjenesten til Brun, og heller oppfordre til å slutte opp om denne. Kanskje kan det også ha vært en anerkjennelse av den underlegne posisjonen til Geelmuyden og den linjen han representerte.

Det ser ikke ut til at denne saken fikk direkte konsekvenser senere i krigen. Samtidig kan den ha vært med på å påvirke Geelmuydens holdning til Brun, noe som vi senere skal se får konsekvenser.

⁸⁷ NB, KKS B:2: Brun

⁸⁸ Ibid.

3.4 – Menighetsråd(ene)

Lov om menighetsråd

I 1920 ble «Lov om menighetsråd» vedtatt av stortinget. Denne bestemte at alle menigheter skulle ha et demokratisk valgt råd, som blant annet hadde rett til å uttale seg ved ansettelser av prester og biskoper, og som skulle arbeide for «alt som kunne gjøres for å vekke og nære det kristelige liv i menigheten, [...]».⁸⁹

30. juli 1942 ble et nytt vedlegg til denne loven vedtatt av kirkedepartementet, der man avsatte de gamle, demokratiske menighetsrådene, og oppnevnte nye menighetsråd, bestående av prest og to «rådgivere», oppnevnt av henholdsvis biskop og ordfører. Med dette var førerprinsippet, med en sterk lederskikkelse med nesten all makt innført også på menighetsplan. Selve gjennomføringen av loven var det verre med. Som nevnt var de fleste steder uten NS-prest, og på disse stedene fikk derfor stort sett ikke denne endringen noen egentlig virkning.⁹⁰ Men vi skal se at også på steder der presten faktisk var NS-tilhenger, kunne det være vanskelig å få innført denne nye loven.

Et nytt menighetsråd, og et gammelt

Horten menighetsråd, slik det var sammensatt ved krigsutbruddet i 1940 var valgt i 1936,⁹¹ og skulle dermed egentlig vært på valg samme høst. Dette fant ikke sted, og det gamle rådet var derfor fortsatt i funksjon da endringen i «lov om menighetsråd» kom i 1942. Det gamle menighetsrådet holdt sitt siste offentlige møte 21. august samme år,⁹² og i løpet av høsten ble et nytt menighetsråd oppnevnt etter den nye modellen, med sokneprest Geelmuyden som leder. Dette nye menighetsrådet holdt så sitt første møte 7. jan 1943.⁹³

Selv om det gamle menighetsrådet formelt var blitt avsatt, betød ikke det at det la ned sin virksomhet. Det ble politiet som til slutt måtte gripe inn for å hente menighetsrådsprotokollen og menighetsrådets arkiv fra den gamle lederen, og det gamle menighetsrådet holdt i

⁸⁹ Oftestad, Bernt 1998:192-194

⁹⁰ Norrman, Ragnar: *Quislingkyrkan – Nasjonal samlings kyrkopolitik 1940-1945*. Skellefteå, Norma Bokförlag, 1998:176-177

⁹¹ SAKO, Horten Sokneprestkontor: Møteprotokoll Horten menighetsråd 1942-1944, *Referat fra møtet 30. Nov 1942*

⁹² SAKO, Horten Sokneprestkontor: Møteprotokoll Horten menighetsråd 1933-1950, *Referat fra møtet 21. aug 1942*

⁹³ SAKO, Horten Sokneprestkontor: Møteprotokoll Horten menighetsråd 1933-1950, *Referat fra møtet 7. jan 1943*

hemmelighet nytt møte allerede 30.nov, dog noe redusert, da et av menighetsrådets medlemmer var blitt oppnevnt til det nye menighetsrådet.⁹⁴ Med dette hadde man også på menighetsrådssiden representanter for de to kommandolinjene. Det gamle menighetsrådet stod som representanter for den DMK-linjen, og det nye menighetsrådet, som stod som representanter for departementslinjen.

Det gamle menighetsrådet fortsatte sin virksomhet i stor grad parallelt med det nye, og arbeidet til en viss grad også med de samme sakene. Samtidig ser vi at mye av det gamle menighetsrådets tid i 1942 og 1943 ble tatt opp av striden som raskt brøt ut mellom residerende kapellan Syse og hjelpeprest Grønlien.⁹⁵ Det er også verdt å merke seg at det gamle menighetsrådet, da det var formelt avsatt, ikke hadde noen egentlige fullmakter ovenfor menigheten, og at det faktum at de fortsatt utøvte noen som helst form for makt må tilregnes at de stod som en del av majoritetslinjen med DMK som ledelse, og derfor hadde størsteparten av menigheten i ryggen.

Det nye menighetsrådets arbeid ser i stor grad ut til å ha fortsatt der det gamle sluttet, men det ser ikke ut til at man har fått utrettet så mye.⁹⁶

Det er verdt å merke seg at begge menighetsrådene ser ut til å ha redusert sin aktivitet i løpet av 1944. Mest dramatisk var det for det nye menighetsrådet, som kun holdt ett møte i hele 1944, og ingen i 1945.⁹⁷ Det gamle menighetsrådet holdt ingen møter i 1945 før freden. Det første møtet etter freden ble holdt 6. juli 1945.⁹⁸

⁹⁴ SAKO, Horten Sokneprestkontor: Møteprotokoll Horten menighetsråd 1942-1944, *Referat fra møtet 30. Nov 1942*

⁹⁵ Mer om dette i neste underkapittel.

⁹⁶ SAKO, Horten Sokneprestkontor: Møteprotokoll Horten menighetsråd 1933-1950

⁹⁷ Ibid

⁹⁸ SAKO, Horten Sokneprestkontor: Møteprotokoll Horten menighetsråd 1933-1950, *Referat fra møtet 6. juli 1945*

Menighetsrådenes forhold til prestene

Til slutt i dette underkapittelet skal vi se kort på hvilke prester som ble innkalt til menighetsrådsmøtene, da dette sier mye om menighetsrådets forhold til prestene.

Frem til sommeren 1942 ser det ut til at man fast innkalte soknepresten, eller den som har var konstituert som dette.⁹⁹ Dette endret seg derimot ved Geelmuydens inntog. Han ble ikke invitert til det eneste offentlige møtet det gamle menighetsrådet holdt etter hans ankomst.¹⁰⁰ Det er verdt å merke seg at lederen for det gamle menighetsrådet i politiavhør under krigen forklarte at dette hovedsakelig hang sammen med at Geelmuyden ikke hadde meldt sin ankomst til menighetsrådet, og da han ikke bodde i byen dermed ikke var mulig å finne for dem. Samtidig uttrykte han på direkte spørsmål om Geelmuyden hadde blitt innkalt om de visste hvor han var: «Ja, det ville han muligens ha blitt». Det understreket ordet er tilføyd protokollen på et senere tidspunkt.¹⁰¹

Etter at det nye menighetsrådet ble utnevnt ble Geelmuyden naturligvis ikke innkalt til det gamle menighetsrådet. Han møtte derimot fast i det nye menighetsrådet, slik den nye loven også tilsa.¹⁰² Det er derimot interessant å se at Syse ikke møtte i det gamle menighetsrådet, med unntak av noen få tilfeller, i forbindelse med striden med Grønlien. Disse gangene underskrev han også protokollen, noe Grønlien derimot ikke gjorde.¹⁰³ Forklaringen på dette kan kanskje ligge i grunnlaget for den striden vi nå skal se på.

3.5 – Striden mellom Syse og Grønlien

Mens menighetsarbeidet de første krigsårene hadde foregått omtrent som tidligere endret dette seg i 1942. Med nazistisk sokneprest var det viktigere enn noen gang at menigheten stod samlet. Men som vi skal se, ble virkeligheten en helt annen.

⁹⁹ SAKO, Horten Sokneprestkontor: Møteprotokoll Horten menighetsråd 1933-1950

¹⁰⁰ SAKO, Horten Sokneprestkontor: Møteprotokoll Horten menighetsråd 1933-1950, *Referat fra møtet 21. aug 1942*

¹⁰¹ SAKO, Horten Sokneprestkontor: Møteprotokoll Horten menighetsråd 1942-1944, *Referat fra møtet 30. Nov 1942*

¹⁰² SAKO, Horten Sokneprestkontor: Møteprotokoll Horten menighetsråd 1933-1950

¹⁰³ SAKO, Horten Sokneprestkontor: Møteprotokoll Horten menighetsråd 1942-1944

Tiden fra embetsnedleggelsen til Geelmuyden

Den første tiden etter embetsnedleggelsen ser ut til å ha forløpt relativt rolig. Menighetens to prester, Syse og Grønlien, fortsatte sitt virke, og det synes ikke å ha blitt gjort noen forsøk på å stoppe dem, eller å fjerne dem fra sine stillinger. De to prestene stod sammen, og samarbeidet mellom dem fungerte ifølge Grønlien utmerket. Dette skulle endre seg med Geelmuydens ankomst til byen.¹⁰⁴

Forholdet surner

Det kan se ut til at forholdet mellom Grønlien og Syse surnet ganske raskt etter at Geelmuyden ankom Horten og tok opp embetet. Bakgrunnen for dette var, i følge Grønlien at de to hadde forskjellige syn på hvordan man skulle tolke «Kirkens Grunn», og derfor hvordan man skulle forholde seg til den nye, nazistiske presten. Grønlien mente at hans utnevning var ugyldig, og at man derfor skulle ignorere ham og at Syse skulle fortsette som konstituert sogneprest, mens Grønlien skulle fortsette som konstituert res.kap. Syse mente derimot at selv om man ikke ønsket å samarbeide med Geelmuyden, så var selve embetsutnevningen fortsatt gyldig, da Geelmuyden var utnevnt før bruddet med staten, og biskop Berggrav hadde hatt til hensikt å gi kollas. Dette innebar at Syse ønsket å gå tilbake til stillingen som res. kap. Dette betød igjen at det ikke lenger var noen prestestilling for Grønlien i Horten, og han derfor var å anse som privatmann. Når Grønlien nå fortsatte å insistere på at han var menighetens prest, anså Syse dette som et forsøk på å tilrane seg en stilling som Grønlien ikke hadde rett på.¹⁰⁵ Det er tydelig at dette på ny var en konflikt om hvilke kommandolinjer man skulle forholde seg til. Mens Grønlien stod klart på DMK-linjen, var Syse mer utydelig, og så ut til å forholde seg til begge linjer på en gang.

Forsøk på mekling

Striden mellom Syse og Grønlien ble raskt betent. Etter Geelmuydens inntog fikk ikke lenger Grønlien gudstjenester i Horten, og utenom om noen få friluftsgudstjenester og taler på oppbyggelige møter, var hans prestegjerning nå i stor grad begrenset til enkelt vikaroppdrag på Nykirke og Borre. Grønlien beskyldte Syse for ikke å ville bruke ham, mens Syse svarte at

¹⁰⁴ NB, KKS B:2: Grønlien, *Tale til Horten menighetsråd sept 1943*

¹⁰⁵ Statsarkivet i Kongsberg, Horten Sokneprestkontor: Møteprotokoll Horten menighetsråd 1942-1944, *Brev fra Jens Grønlien til Horten menighetsråd 28/9-1943*

det ikke lenger var hans lodd å fordele gudstjenester. Saken ble etter hvert såpass betent at de to prestene begynte å unngå hverandre når de møttes på gaten.¹⁰⁶

Den 10. august reiste Grønlien til Oslo for å konferere med domprost Johannes Hygen, som etter at Berggrav var blitt internert, fungerte som biskop. Grønlien hevder her å ha fått instruks om at han straks skulle ta opp arbeidet som prest i Horten, noe han også meddelte til sogneprest Brun på Borre, som han fortsatt holdt for å være prost. Det ser allikevel ikke ut til at dette har fått noen nevneverdig innvirkning på situasjonen. I løpet av september sendte Grønlien et brev til Syse, men dette mottok han ingen svar på.¹⁰⁷

Det hadde nå begynt å spre seg en viss usikkerhet innad i menigheten om prestesituasjonen. Hvem var egentlig prester i menigheten, Geelmuyden og Syse, eller Syse og Grønlien? Samtidig ser det ut til at Syse har stått støtt på den første. Blant annet kan det nevnes at, ifølge Grønlien, nektet Syse ham å forrette en barnedåp i Horten der han var blitt spurt av foreldrene direkte. Han var jo ikke lenger prest i menigheten. Det samme skjedde da Grønlien fikk forespørsel om å forrette i begravelser av de pårørende.¹⁰⁸

Det er tydelig at også Geelmuyden lot seg irritere av Grønlien, og anså han som et problem. I sin rapport for juni 1943 til NS-biskopen i Tunsberg nevnes «pastor Grønliens privatpraksis som prest i min menighet». Geelmuyden nevner at Grønlien har vært særdeles aktiv, med både husbesøk, offentlige og private møter, og gjesteopptredener i byens metodistkirke og det lokale frelsesarmekorpsset. Samtidig har han vegret seg når Geelmuyden faktisk har forsøkt å gi han oppgaver i menigheten. Rapporten avsluttes med følgende konklusjon: «Han er altså et problem for mig».¹⁰⁹

Det ble gjort flere forsøk på å mekle mellom de Syse og Grønlien. Det første kom høsten 1942, da det gamle menighetsrådet forsøkte å drøfte saken for «om mulig å finne grunnlag for en brukbar ordning for alle parter».¹¹⁰ Dette ser ikke ut til å ha lyktes, og sommeren 1943 ble det forgjeves forsøkt å innkalle til et møte mellom de to. Dette falt sammen, da de ikke klarte

¹⁰⁶ NB, KKS B:2: Grønlien, *Tale til Horten menighetsråd sept 1943*

¹⁰⁷ Ibid.

¹⁰⁸ Ibid.

¹⁰⁹ RA, LS: Geelmuyden, Dok 78 – *Rapport fra tilt. til biskopen i Tunsberg for juni 1943*.

¹¹⁰ SAKO, Horten Sokneprestkontor: Møteprotokoll Horten menighetsråd 1942-1944, *referat fra møtet 30. nov 1942*

å bli enige om verken hvor eller med hvem de skulle møte. Det ble til slutt holdt et møte mellom de to og det gamle menighetsrådet, etter ønske fra Syse, der de begge fremla sine saker, men heller ikke dette ser ut til å ha hjulpet nevneverdig på situasjonen,¹¹¹ og man valgte samme høst å ta kontakt med DMK for å be dem om en uttalelse i saken.¹¹² At man her valgte å henvende seg til DMK, vitner tydelig om hvilken linje man forholdt seg til. At også Syse valgte å benytte seg av det gamle menighetsrådet vil jeg hevde kan peke på at hans posisjon kanskje ikke var så utydelig som Grønlien skal ha det til, og at konflikten mellom de to også kan ha inneholdt elementer av personkonflikt.

Avslutningen på konflikten

Konflikten mellom Grønlien og Syse virket etter hvert å ha vært uløselig, og som vi har sett gikk dette også ut over menigheten. Grønlien siterer en annen, anonym, prest på at Horten på denne tiden var «en kreftsvulst på kirkekampen». Selv om vi ikke har annet enn Grønliens gjengivelse av dette sitatet, er det nok ikke urimelig at det i det minste som en analyse må kunne sies å være ganske korrekt. Menigheten og den lokale kirkekampen led utvilsomt under at prestene ikke klarte å bli enige om hvem som var menighetens prester, og hvem som ikke var det.

Løsningen på hele konflikten kom i form av et brev fra Den midlertidige kirkeledelse til sokneprest (prost) Brun, datert 16. Oktober 1943 og signert «Johannes ö. Dietrichtson, i biskop Berggravs fravær». Dietrichson var leder av DMK.¹¹³ Brevet forkynte at Grønlien skulle flyttes fra Horten, til tjeneste som hjelpeprest i Haldendistriktet. I følge brevet hadde dette hele tiden vært planen, og det var kun en misforståelse som gjorde at det ikke hadde blitt slik.¹¹⁴ Grønlien ble løst fra sitt virke i Horten 16. Oktober, og holdt avskjed med det gamle menighetsrådet i Horten 1. november.¹¹⁵ Han flyttet så til Halden, der han virket videre under krigen, og også etter krigen.¹¹⁶

¹¹¹ SAKO, Horten Sokneprestkontor: Møteprotokoll Horten menighetsråd 1942-1944, *referat fra møtet 31. aug 1943*

¹¹² SAKO, Horten Sokneprestkontor: Møteprotokoll Horten menighetsråd 1942-1944, *referat fra møtet 8. sept 1943*

¹¹³ Voksø, Per: *Kirkeliv og kirkelov – inntrykk fra 50 års historie*. Oslo: Verbum forlag, 1994:18

¹¹⁴ NB, KKS B:2: Grønlien

¹¹⁵ SAKO, Horten Sokneprestkontor: Møteprotokoll Horten menighetsråd 1942-1944, *referat fra møtet 1. nov 1943*

¹¹⁶ Bolling, Reidar (Red.) 1949:145

3.6 – Sokneprest Brun på Borre prestegård

Bruns forhold til NS

Borre prestegjeld, naboprestegjeldet til Horten var som nevnt i kapittel 2 betjent av sokneprest Axel Brun. Han var bosatt i menighetens embetsbolig like bak Borre kirke. Brun var ikke videre begeistret for NS. Han la ned sitt embete sammen med de andre prestene i prostiet påskedag 1942,¹¹⁷ og som vi allerede har sett, tok det ikke mange dager før han kom i sin første konfrontasjon, om enn en liten én, med Geelmuyden etter at sistnevnte hadde ankommet Horten.

Ut fra flere dokumenter i landssviksaken mot Geelmuyden er det tydelig at forholdet mellom Brun og det lokale NS ikke var spesielt godt allerede før Geelmuyden kom. I et skriv fra lederen av Borre fattigstyre til ordføreren i Borre kommune klages det over at vedkommende ikke har hatt mulighet til å ta ferie fra vervet, da Brun, som var nestleder, nektet å virke som dette, med den begrunnelse at siden han ikke var embetsmann var han heller ikke bundet av oppnevningen. Selv om brevet er datert 23. juli 42, altså etter Geelmuydens ankomst, virker det allikevel som om dette var noe som allerede hadde pågått en stund.¹¹⁸

Som en kuriositet kan det også nevnes at Brun på et tidspunkt under krigen hadde gjemt en radio i tårnet på Borre kirke, tilsynelatende for å lytte på radiosendingene fra London.¹¹⁹

Det første forsøk på å bli kvitt Brun

Det første forsøket på å bli kvitt Brun ser ut til å ha kommet allerede 11. juli 1942, da Borre lag av NS sendte søknad tjenestevei til departementet om å få Brun fjernet, og Borre satt under styring av en lojal hjelpeprest.¹²⁰ Geelmuyden, i egenskap av å være prost anbefalte dette skrevet før det ble sendt videre. I svaret fra KUD, datert 29. juli skriver departementet at de var oppmerksomme på viktigheten av å få en prest på Borre som forstod den nye tid, og at man så snart som mulig ville foreta seg det nødvendige. Det ble allikevel med dette, og ingenting mer skjedde i denne saken før i oktober.¹²¹

¹¹⁷ NB, KKS B:2: Grønlien, *Tale til Horten menighetsråd sept 1943*

¹¹⁸ RA, LS: Geelmuyden, Dok 45 – *Skriv fra Borre Fattigstyre*

¹¹⁹ NB, KKS B:2: Brun

¹²⁰ Dennes navn er nevnt i kilden, men er her utelatt.

¹²¹ RA, LS, Geelmuyden: dok 57 – *Vitnerapporter v/ Sv. Wold*

Geelmuyden på boligjakt

7. oktober 1942 sendte Geelmuyden et brev til NS-biskopen i Tunsberg der han uttrykte forundring over at KUD ikke har gått med på hans ønske om å få overta Borre prestegjeld, og dermed også Borre prestegård. Han argumenterte med at sogneprest Brun var gammel, og i følge Geelmuyden, sykkelig, og dermed tvunget til å holde personlig hjelpeprest for et i utgangspunktet lite prestegjeld. Da han også var unngkar, var det ingen grunn til at han skulle bo i den store prestegården på Borre helt alene mens Geelmuyden med familie var tvunget til å leie bolig, siden presteboligen i Horten var rekvirert av Wehrmacht.¹²²

Det er interessant å se at NS-biskopen, i sitt vedlegg når han videresender brevet til KUD, påpeker at han ikke kjenner til noen sak med Borre prestegjeld, og det kan derfor virke som om den tidligere nevnte korrespondansen har gått utenom biskopen, og altså ikke tjenestevei. Departementet kjenner derimot saken, men de anser den åpenbart ikke som pressende, ut over at det selvfølgelig hadde vært ønskelig med en «helt loyal» prest på stedet der de årlige Borrestevnene fant sted.¹²³

Menighetsrådet kommer på banen

I løpet av høsten 1942 var det blitt utnevnt et nytt menighetsråd på Borre i samsvar med den tidligere nevnte lovendringen, og den 20. januar 1943 kom dette nye menighetsrådet på banen med en ny søknad til Kirkedepartementet om å få fjernet Brun fra Borre. I dette brevet viste de igjen til Bruns høye alder og påståtte svakelighet, og det faktum at han trengte hjelpeprest i et prestegjeld som burde være mulig å betjene for kun én person. Samtidig viste de til at det ble arbeidet med planer om å slå sammen Horten og Borre kommuner til en kommune, og det derfor ville være hensiktsmessig å slå sammen de to sognene til et. Til slutt foreslår menighetsrådet at Geelmuyden ansettes som sokneprest i Borre «så fort som råd er».¹²⁴ Dette brevet ble tilsynelatende forfattet under en middag holdt 16. januar, der både Borre menighetsråd, NS-biskop Hans Olav Hagen og Geelmuyden med frue var tilstede, og der dette temaet ser ut til å ha vært årsaken til sammenkomsten.¹²⁵

¹²² RA, LS, Geelmuyden: dok 89 – *Skriv av 7/10 fra tilt. til biskopen i Tunsberg*

¹²³ Ibid.

¹²⁴ RA, LS, Geelmuyden: dok 48 – *Skriv fra Borre menighetsråd til Kirkedepartementet.*

¹²⁵ RA, LS, Geelmuyden: dok 50 – *Avskrift av Finn Thor Hannevigs dagbok*

Dette brevet ble så sendt via Geelmuyden, som anførte at han fortsatt var villig til å overta Borre, og at han med enkelthet kunne betjene begge prestegjeld. Han ønsker også å få ta opp spørsmålet om å få ordinert en hjelpeprest til å betjene det nye prestegjeldet.¹²⁶ Også biskopen, i sin anføring før brevet endelig ble sendt til KUD, anbefaler at Brun fjernes og at Geelmuyden tar over Borre.¹²⁷

Etterspill

Etter dette siste brevet ser denne saken ut til å forsvinne ut av verden. Det har ikke vært mulig å finne noen svar fra departementet, og det er også notert i dommen mot Geelmuyden etter krigen at denne «aksjonen mot Brun» ikke ledet til noe. Dette tilskrives Geelmuydens eget dårlige forhold til de kirkelige myndigheter hos NS.¹²⁸

3.7 – Geelmuyden og Syse

De første månedene

Den første tiden etter at Geelmuyden tiltrådte embetet som sokneprest i Horten ser ut til å ha forløpt relativt rolig, og det ser ikke ut til å ha kommet til noen form for sammenstøt mellom Geelmuyden og Syse. Som vi allerede har sett gikk Syse frivillig tilbake i sin gamle stilling som residerende kapellan. Det kan virke som en grunn til at dette forholdet var såpass rolig var at det var liten til ingen kontakt mellom Syse og Geelmuyden i denne første tiden, ut over det høyst nødvendige.¹²⁹ Syse forteller også i vitneavhør etter krigen at han hadde lite å gjøre med Geelmuyden, da han rett og slett ikke regnet med ham.¹³⁰ Kanskje kan vi si at Syses måte å forholde seg til Geelmuyden var mer pragmatisk preget enn for eksempel Grønliens, og at han derfor, selv om han selv stod i DMK-linjen, ikke gjorde noe som kunne provosere, og heller konsentrerte seg om sitt arbeide, og ellers hadde en knapp, men høflig tone ovenfor Geelmuyden.

Sammenstøt på ungdomslokalet

Det første virkelige sammenstøtet mellom Geelmuyden og Syse ser ut til å ha kommet i løpet av vinteren 1942/1943, under en gudstjeneste i ungdomsforeningens lokaler. Den faktiske

¹²⁶ Den samme som i fotnote 119

¹²⁷ RA, LS, Geelmuyden: dok 48 – *Skriv fra Borre menighetsråd til Kirkedepartementet.*

¹²⁸ RA, LS, Geelmuyden: dok 98 – *Rettsbok f. Horten*

¹²⁹ RA, LS, Geelmuyden: dok 57 – *Vitnerapporter v/ Sv. Wold*

¹³⁰ Ibid.

datoen er høyst usikker. Syse oppgir i sin forklaring til landssviksaken mot Geelmuyden at opptrinnet fant sted «en søndag i november eller desember».¹³¹ En rapport innsendt av Geelmuyden til NS-biskopen i Tunsberg 24. jan 1943 oppgir derimot at opptrinnet fant sted dagen før, altså 23. januar.¹³² Disse to rapportene er ellers såpass like at jeg velger å anta at de handler om den samme hendelsen, og at Syse derfor har husket feil.

Det var Syse som hadde gudstjenesten denne søndagen i ungdomsforeningens lokale, og lokalet var fullt. Geelmuyden var tilstede, da hans egen høymesse i Horten kirke var blitt avlyst grunnet brenselmangel.¹³³ Ved denne gudstjenesten ble DMKs hilsen til menighetene datert 17. jan 1943 lest opp for menigheten etter prekenen, der det også ble referert til det såkalte Hebreerbrevet, et protestskriv mot jødeforfølgelsen.¹³⁴ Hebreerbrevet ble sendt ut 10. november 1942 fra Den midlertidige kirkeledelse, og her protesterte man i skarpe ordlag på jødeforfølgelsen, og på at norske jøder var arrestert uten lov og dom, kun fordi de var av en viss avstamning.¹³⁵ Hva som skjedde etter dette er uklart. Både Syse og Geelmuyden forteller at Geelmuyden på et tidspunkt etter opplesningen avbrøt gudstjenesten ved å gå frem til alteret og ta ordet. Ifølge Syse skal Geelmuyden ha «hoppet» opp på prekestolen straks etter at Syse var ferdig, og erklært at nå skulle menigheten få høre sannheten, og sannheten var ikke den Syse nettopp hadde forklart.¹³⁶ Geelmuyden forklarer at det hele gikk en del roligere for seg, og at han etter kirkebønnen hadde reist seg og bedt Syse om å få si noen ord, da han mente at det var viktig at begge sider av saken ble fremlagt.¹³⁷ Det virker som vi her sitter med to vidt forskjellige oppfatninger, og dermed beskrivelser, av én og samme hendelse. Det er allikevel verdt å bemerke at det på ingen måte var vanlig at noen avbrøt en gudstjeneste på denne måten, og at det for menigheten derfor må ha fremstått noe dramatisk.

Det som er på det klare er at det nå utviklet seg et kraftig ordskifte, der også klokkeren og én annen var involvert. Stemningen ble nå såpass ubehagelig at deler av menigheten begynte å forlate lokalet, men stanset idet man stemte i med to vers av «Vår Gud han er så fast en borg», som på dette punktet tydeligvis hadde utviklet seg til en protestsang. Etter dette fortsatte

¹³¹ Ibid.

¹³² RA, LS, Geelmuyden: dok 76 – *Skriv av 25/1 1943 fra tilt. til biskopen i Tunsberg*

¹³³ Ibid.

¹³⁴ RA, LS, Geelmuyden: dok 76 - *Skriv av 25/1 1943 fra tilt. til biskopen i Tunsberg*

¹³⁵ Austad 2005:222f

¹³⁶ RA, LS, Geelmuyden: dok 57 – *Vitnerapporter v/ Sv. Wold*

¹³⁷ RA, LS, Geelmuyden: dok 76 - *Skriv av 25/1 1943 fra tilt. til biskopen i Tunsberg*

opptrinnet, under stadige tilrop fra menigheten. Geelmuyden klaget nå over at det ble lagt hindringer i veien for hans gudstjenester med bl.a. «streikevagt» utenfor kirken, mens Syse kunne forrette sine gudstjenester fritt. Da Syse kontret dette med at Geelmuyden nettopp hadde avbrutt hans gudstjeneste, svarte Geelmuyden at «Den skrivelsen der er ingen gudstjeneste».¹³⁸ Geelmuyden valgte etter dette å forlate lokalet, og gudstjenesten fortsatte etter vanlig orden.¹³⁹

Etterspill etter ungdomslokalet

Denne hendelsen ser ikke ut til å ha fått noen stort etterspill. Geelmuyden sendte etter sammenstøtet den allerede nevnte rapporten til NS-biskopen, der han gjorde rede for sin side av saken. Her la han også til at den delen av menigheten som valgte å følge Syse og DMK hadde vært oppspilt helt siden Professor Karl Vold fra menighetsfakultetet hadde besøkt Horten kirke 22. nov året før for å lese opp en skrivelse, sannsynligvis selve hebreerbrevet. Ellers påstår han at Syse, i forbindelse med husbesøk bedrev agitasjon med opplesning av skrivelser. Noen måneder senere ble Syse også innkalt til den lokale Ortskommandanten, men dette ser ikke ut til å ha ført til noe mer alvorlig enn en oppfordring om ikke å hisse opp tyskerne. Kirkestriden kunne Syse derimot snakke om så mye som han ønsket.¹⁴⁰

Forhold gjennom resten av krigen

Det ser ikke ut til å ha kommet til noen større sammenstøt videre gjennom krigen. Samtidig er det tydelig at forholdet mellom de to på ingen måte var godt, og Geelmuyden måtte på et tidspunkt overtales av klokker Eriksen til ikke å overstyre ønsker fra pårørende om hvilken prest som skulle forrette begravelser.¹⁴¹ Et mindre sammenstøt, som vil bli behandlet nærmere i kapittel 3.8, kom i forbindelse med at Syse søkte permisjon vinteren 1944. Geelmuyden motsatte seg dette, men da Syse gjorde det klart at dette strengt tatt ikke var et spørsmål, gikk han med på det.¹⁴² Dette ser ut til delvis å ha kommet i stand etter inngripen fra NS-biskop Hagen i Tunsberg ovenfor Geelmuyden.¹⁴³ I forbindelse med denne saken søkte også Geelmuyden å få Syse avsatt, som noe ble avvist av ekspedisjonssjef Feyling, da han anså det

¹³⁸ Ibid.

¹³⁹ RA, LS, Geelmuyden: dok 57 – *Vitnerapporter v/ Sv. Wold*

¹⁴⁰ Ibid.

¹⁴¹ Ibid.

¹⁴² RA, LS, Geelmuyden: dok 22 – *Skriv av 29/6-45 fra Kirkedepartementet*

¹⁴³ Riksarkivet, Landssviksak, Hans Olaf Hagen: dok 56 – *Rettsbok f. Eidsivating lagmannsrett*

umulig å skaffe en vikar, og da han var redd for at man med dette ville miste den lille kontrollen man hadde over Syse.¹⁴⁴ Dette vitner om hvor liten makt departementslinjen faktisk kunne utøve i Horten.

Det siste mindre sammenstøtet ser ut til å ha kommet våren 1945. Da ungdomsforeningens lokale på dette tidspunktet var blitt rekvirert av tyske styrker,¹⁴⁵ var gudstjenestene som skulle vært holdt der flyttet over i Horten gravkapell.¹⁴⁶ I bombeangrepet mot Marinenes hovedverft 25. Februar 1945¹⁴⁷ ble Horten kirke såpass skadet at det ikke lenger var tilrådelig å bruke kirken, og samtlige gudstjenester ble derfor flyttet til gravkapellet.¹⁴⁸ Når menigheten nå kun hadde et gudstjenestelokale, valgte Syse å holde gudstjenester også på de søndager der Geelmuyden holdt gudstjenester i kapellet, men da kl. 13. NS-biskop Hagen stilte spørsmål ved om dette ikke måtte anses som en protest, noe som burde stanses. Kilden til dette ser ut til å ha vært Geelmuyden.¹⁴⁹ Det virker allikevel som også denne saken ikke utviklet seg videre, og kirken ble tatt i bruk igjen i løpet av mars samme år, noe som det må antas avlastet situasjonen.¹⁵⁰

Dette ser ut til å ha vært det siste sammenstøtet mellom de to, og det er ingen ting som tyder på at det skjedde noe mer mellom disse før krigens slutt.

3.8 – Horten menighetspleie og Horten gamlehem

Blant de områdene der Horten menighet må kunne sies å ha hatt størst aktivitet var i arbeidet med fattige og eldre. Menighetens første diakonisse, utdannet ved Diakonissehuset på Lovisenberg i Oslo ble ansatt allerede i 1886. Disse var i begynnelsen ansatt av soknepresten, men ble etter opprettelsen av menighetsrådene overført til Horten menighetsråd. I 1926 ble Horten menighetspleie opprettet, og diakonissen ble overført hit.¹⁵¹ Menighetspleien og den styre var underlagt Horten menighetsråd, og rapporterte hit. Ved krigsutbruddet hadde

¹⁴⁴ RA, LS, Geelmuyden: dok 71 – *Skriv av 13/3 1944 fra tilt. til biskopen i Tunsberg*

¹⁴⁵ Andersen, Ole, Christiansen, Rolf E., Hegg, Leif og Larsen, Alf (Red.) 1985:11

¹⁴⁶ SAKO, Horten Sokneprestkontor: Møteprotokoll Horten menighetsråd 1942-1944, *referat fra møtet 25. sept 1944*

¹⁴⁷ Bårnes, Asbjørn 2004

¹⁴⁸ Riksarkivet, Førerens og ministerpresidentens kanselli: Kirke- og undervisningsanliggender, biskopene, innberetninger: *Månedsmelding for februar, Tunsberg biskop*

¹⁴⁹ Ibid.

¹⁵⁰ Statsarkivet i Kongsberg, Horten kirkebøker: Dagsregister Horten residerende kapellan 1945-1953

¹⁵¹ Horten kirkelige fellesråd, «Jubileum for Horten menighetspleie». Sist oppdatert 13. apr 2016.

<http://www.horten.kirken.no/Artikler/Nyheter/ArticleId/36257/Jubileum-for-Horten-menighetspleie>

menigheten også som tidligere nevnt ansatt en klokkerdiakon. Menigheten stod samtidig som eier av Horten gamlehjem, som var underlagt en egen tilsynskomite.¹⁵²

To menighetsråd

Både Menighetspleien og gamlehjemmets arbeid ser ut til å ha fortsatt som før helt frem til 1943. I januar det året ble derimot det nye menighetsrådet utnevnt, med sokneprest Geelmuyden som leder. Etter menighetspleiens statutter var menighetspleien underlagt Horten menighetsråd, og det nye menighetsrådet krevde nå at menighetspleien skulle underlegges dette menighetsrådet. Dette nektet derimot styret, med klokke og diakon Eriksen i spissen, da dette ville føre til at menighetspleien mistet all den tillit den hadde bygget opp.¹⁵³ Samtidig valgte både menighetspleiens styre og tilsynskomiteen for Horten gamlehjem å ikke heller forholde seg til det gamle menighetsrådet, som tidligere nevnt også var aktive på den tiden, noe det gamle menighetsrådet godtok.¹⁵⁴ Om vi igjen skal ta opp kommandolinjene, er det spennende at både menighetspleien og gamlehjemmets løsning var å stille seg fullstendig utenfor begge linjer. Dette hadde de anledning til da de begge var organisert som egne, private stiftelser. Selv om Horten menighetspleie etter sine statutter var underlagt Horten menighetsråd, ser det ut til at dette for det meste kun innebar en rapporteringsplikt, og da det var usikkerhet om hvilket menighetsråd man skulle forholde seg til, kunne man derfor velge å utsette dette.

Det nye menighetsrådet forsøker å ta kontroll

Til forskjell fra det gamle menighetsrådet, godtok ikke det nye menighetsrådet at menighetspleien fristilte seg. Geelmuyden, som leder av det nye menighetsrådet, krevde å få utlevert statuttene for menighetspleien, noe han ble nektet, og saken endte med at politiet ble sendt for å konfiskere disse. Geelmuyden klaget også til ordføreren i Horten, som innkalte Geelmuyden og Eriksen til møte hos rådmannen for å forsøke å finne en løsning. Da dette heller ikke førte noen vei, ble resultatet heller at Eriksen ble fratatt lønnen som diakon, mens menighetens diakonisse mistet sitt kommunale tilskudd fra 1. mars 1943. Det er tydelig at

¹⁵² SAKO, Horten Sokneprestkontor: Møteprotokoll Horten menighetsråd 1942-1944, referat fra møtet 16. mars 1943

¹⁵³ RA, LS, Geelmuyden: dok 57 – Vitnerapporter v/ Sv. Wold

¹⁵⁴ SAKO, Horten Sokneprestkontor: Møteprotokoll Horten menighetsråd 1942-1944, referat fra møtet 16. mars 1943

Geelmuyden og det nye menighetsrådet ikke ville akseptere at man stilte seg utenfor kommandolinjene.¹⁵⁵

Å frata diakonen og diakonissen lønnen ser ikke ut til å ha hatt noen videre effekt, og ved juletider samme år kom kontrabeskjed fra ordføreren. De to skulle allikevel få lønn, og den lønnen de ikke hadde fått utbetalt skulle etterbetales. Eriksen selv mente at dette måtte være ordføreren som hadde gått bak ryggen på Geelmuyden for å få i stand. Ut over dette ser det ikke ut til å ha vært noen spesielle vanskeligheter verken i menighetspleiens eller gamlehjemmets drift.¹⁵⁶

3.9 – Wilhelmsen-affæren

Opptakt

Vinteren 1944 søkte res. kap Syse om tjenestefri for en periode, fra 5. mars. Som tidligere nevnt meddelte han dette for sokneprest og prost Geelmuyden, og han meddelte også samtidig at han hadde ordnet seg med vikar, Pastor Einar Wilhelmsen, gjennom Den midlertidige kirkeledelse.¹⁵⁷ Han var født 6. mai 1903, og var cand. theol fra det teologiske menighetsfakultet i 1934.¹⁵⁸ Geelmuyden tok raskt kontakt med NS-biskop i Tunsberg, som ba ham tillate Syses permisjon. Derimot rådet han Geelmuyden og departementet på det sterkeste til ikke å tillate Wilhelmsen å virke i menigheten.¹⁵⁹ Han hadde skapte betydelige vansker blant annet i Sylling, der han hadde oppholdt seg tidligere, og den saken hadde endt med at han var blitt forvist derfra.¹⁶⁰ Han var på dette tidspunktet også ilagt forbud mot å oppholde seg i Buskerud fylke.¹⁶¹ Her bør det nevnes at vi igjen ser tegn på Syses pragmatisme. Samtidig som han ordner vikar gjennom DMK, tar han faktisk kontakt med Geelmuyden for å meddele at han tar permisjon. I dette står han dermed mitt mellom de to linjene. Det er allikevel tydelig at Syse ikke er beredt til å ta ordre fra Geelmuyden, og at det er kun av høflighet at han sier fra. At både Geelmuyden og NS-biskop Hagen, som representanter for departementslinjen, godtok dette, vitner igjen om hvor svakt denne linjen stod i Horten.

¹⁵⁵ RA, LS, Geelmuyden: dok 57 – *Vitnerapporter v/ Sv. Wold*

¹⁵⁶ Ibid.

¹⁵⁷ RA, LS, Geelmuyden: dok 22 – *Skriv av 29/6-45 fra Kirkedepartementet*

¹⁵⁸ Bolling, Reidar (Red.) 1949:463

¹⁵⁹ RA, LS, Hagen: dok 56 – *Rettsbok f. Eidsivating lagmannsrett*

¹⁶⁰ RA, LS, Hagen: dok 49 – *Kopi av brev av 30/9 42 fra Hagen til Kirkedeptet (om Wilhelmsen)*

¹⁶¹ RA, LS, Geelmuyden: dok 57 – *Vitnerapporter v/ Sv. Wold*

Wilhelmsen og Geelmuyden

Til tross for oppfordringen om å hindre Wilhelmsen, virker det allikevel ikke å ha blitt grepet inn ovenfor Wilhelmsen umiddelbart. Han ankom Horten den 7. mars,¹⁶² og den 12. mars holdt han sin første gudstjeneste i Horten kirke.¹⁶³ Den 14. mars innkalte Geelmuyden så Wilhelmsen til sitt kontor for en konferanse om forholdene i menigheten, men Wilhelmsen var ikke like pragmatisk anlagt som Syse, og avsto ikke bare fra å møte, men fra å svare i det hele tatt.¹⁶⁴ Isteden fortsatte han sitt virke, og holdt fastegudstjeneste på ungdomsforeningen 16. mars.¹⁶⁵

Wilhelmsen utvises fra Horten

Dette ser ut til å ha hisset opp Geelmuyden. Den 20. mars ble det rykket inn en annonse i lokalavisen Gjengangeren, der Geelmuyden annonserte at han hadde overtatt bestyrelsen av Horten residerende kapellani inntil videre.¹⁶⁶ Samme dag henvendte han seg til politimesteren i Horten med anmodning om å hindre Wilhelmsen fra videre arbeide i menigheten,¹⁶⁷ noe som også ble tatt til følge. Den 25. mars ble Wilhelmsen så innkalt til Horten politikammer, der han fikk overlevert en sikringsbestemmelse datert 21. mars, der han ble pålagt å ta opphold på Lillehammer innen tre dager.¹⁶⁸ Det ser ut til at Wilhelmsen valgte å forlate Horten etter dette, men han ser ikke ut til å ha fulgt pålegget om å bosette seg på Lillehammer. Isteden tok han opphold på Hedrum utenfor Larvik.¹⁶⁹

Etterspill

Det ser i dette tilfellet ikke ut til å ha blitt noe større etterspill, ut over Wilhelmsens utvisning og at Geelmuyden som tidligere nevnt måtte overtales av klokkeren til å la Syse få holde begravelser. Syse returnerte til menigheten og gjenopptok sitt virke 29. mars som vanlig, med første gudstjeneste den 2. april.¹⁷⁰ Det er interessant å lese at Geelmuyden i en av sine forklaringer etter krigen gikk langt i å hevde at hans handlinger ovenfor Wilhelmsen kun var

¹⁶² Ibid.

¹⁶³ Statsarkivet i Kongsberg, Horten kirkebøker: Dagsregister Horten residerende kapellan 1931-1944

¹⁶⁴ RA, LS, Geelmuyden: dok 57 – *Vitnerapporter v/ Sv. Wold*

¹⁶⁵ SAKO, Horten kirkebøker: Dagsregister Horten residerende kapellan 1931-1944

¹⁶⁶ RA, LS, Geelmuyden: dok 72 – *Skriv av 20/3-1944 fra tilt. til Horten Menighet*

¹⁶⁷ RA, LS, Geelmuyden: dok 73 – *Skriv av 20/3-1944 fra tilt. til biskopen i Tunsberg*

¹⁶⁸ RA, LS, Geelmuyden: dok 57 – *Vitnerapporter v/ Sv. Wold*

¹⁶⁹ RA, LS, Hagen: dok 33 – *Gjenpart av brev av 14/4 44 fra Hagen til Kirkedept.*

¹⁷⁰ SAKO, Horten kirkebøker: Dagsregister Horten residerende kapellan 1931-1944

gjort til beste for menigheten. Han gjentok her påstanden om at Wilhelmsen var fullstendig uskikket til å gjøre tjeneste som prest, noe han var blitt underrettet om av enten departementet eller biskopen. Samtidig innrømmet han at han også ønsket ham fjernet på grunn av måten han hadde oppført seg ovenfor ham. Til slutt hevdet han at den de virkelig burde undersøkt var Wilhelmsen, da han også visstnok skulle ha vært innlagt ved «sinnsykeasyl».¹⁷¹ Dette siste finnes det derimot ingen beviser for, og det må derfor antas at dette var et forsøk på sverte Wilhelmsen, enten fra Geelmuydens side, eller fra noen andre som hadde noe mot Wilhelmsen. Denne saken fikk ingen konsekvenser for Wilhelmsen etter krigen, og i 1947 ble han tilsatt som sogneprest på Herøy.¹⁷²

3.10 – Horten høyere allmennskole og Horten skolelag

Geelmuyden og skolen

I kraft av sin stilling som sokneprest fikk Geelmuyden raskt en rolle i skoledriften i Horten. Skoleloven av 1936 bestemte at sokneprest eller annen prest skulle være medlem av skolestyrene,¹⁷³ og ved utnevningen av geistlige representanter til skolestyrene i 1942 ble Geelmuyden utnevnt til skolestyret i Horten, hvor han også ble formann.¹⁷⁴ Han hadde også flere vikartimer ved Horten høyere allmennskole, både i 1942¹⁷⁵ og i 1943.¹⁷⁶ Det kan virke som om Geelmuydens forhold til både stab og elever var heller dårlig. I mars 1944 sendte Geelmuyden et brev til rektor ved Horten høyere allmennskole, der han truet med at om ikke saken bedret seg, ville «reaksjoner ikke lenger utebli».¹⁷⁷ Dette brevet hadde som vi skal se ikke den ønskede effekten.

Geelmuydens anmeldelse

Våren 1944 ser begeret ut til å ha rent over for Geelmuydens del. I et brev til Kirke- og undervisningsministeren, mottatt 19. mai anmodet Geelmuyden på det sterkeste om at ministeren, eller en representant for denne så raskt som mulig måtte komme til Horten høyere allmennskole på befaring, da situasjonen her nærmet seg en katastrofe. Ifølge Geelmuyden var både lærerpersonalet og elevmassen særdeles fiendtlig innstilt ovenfor ham, og lærerne

¹⁷¹ RA, LS: Geelmuyden, dok 54 – *Rapport av 29/10-45 v/ Sv. Wold*

¹⁷² Bolling, Reidar (Red.) 1949:463

¹⁷³ Haraldsø, Brynjar (red): *Kirke-skole-Stat 1739-1989*. Oslo: IKO-forlaget, 1989:98-99

¹⁷⁴ RA, LS, Geelmuyden: dok 98 – *Rettsbok f. Horten By*

¹⁷⁵ *ibid.*

¹⁷⁶ RA, LS, Geelmuyden: dok 77 – *Skriv av 1/4 1943 fra tilt. til biskopen i Tunsberg.*

¹⁷⁷ RA, LS, Geelmuyden: dok 28 – *Skriv vedr. Horten höiere almenskole*

hadde til tider har gått så langt som å drive aktiv sabotasje av ham. Det var heller ikke mulig å oppdrive vikarer lenger, og han var derfor selv nødt til å ta på seg timer. Til slutt klaget han over at Horten Kristelige Elevlag bedrev direkte propaganda, da de arrangerte såkalte «Fedrelandsaftener» for elevene, der invitasjonen ble delt ut blant elevene, tilsynelatende for å holde aktiviteten under radaren. Geelmuyden ba derfor om at noen måtte komme fra departementet, med dettes autoritet, slik at «lærere og elver får sine begreper om hvad man bør og ikke bør i Norge og i skolen i dag oppklaret [...]».¹⁷⁸

Undersøkelser fra departementet

Som man kunne vente førte denne rapporten til betydelig oppstyr i departementet. Skolen ble tidlig tatt i bruk som virkemiddel for NS-staten, for å oppdra en ny generasjon nasjonalsosialister, og allerede på det første regjeringsmøtet etter statsakten i 1942 ble det gjort vedtak med sikte på å tvinge lærerne til å bidra til dette.¹⁷⁹ Derfor er det ikke overraskende at det raskt ble satt i gang undersøkelser for å avdekke de faktiske forhold ved Horten høyere allmennskole, og man vurderte også om man skulle true skolen med å frata den finansieringen.¹⁸⁰

Det ble til slutt lagfører i Horten Lag av NS som foretok de grundige undersøkelsene ved skolen, og hans konklusjon var at Geelmuydens rapport ikke holdt vann. Tilstanden ved Horten høyere allmennskole var på ingen måte verre enn ved andre skoler, ja, faktisk var de på en del områder bedre enn ved en andre skoler. Det var ikke mulig å påvise noen forfølgelse av NS-sympatiserende elever, og at elever ikke oppfører seg ovenfor lærervikarer var intet nytt, og hadde ingen sammenheng med politiske ståsteder. Det ble også innhentet rapport fra skolelaget, som kunne fortelle at skolelaget ikke gjorde noen annet enn det formålsparagrafen deres sa, å forsøke å vinne elever til Kristus.¹⁸¹ Da det ikke var mulig å oppdrive noen form for beviser, verken ovenfor skolen eller skolelaget, anbefalte lagføreren derfor å la saken i bero, da en inngripen vil gjøre mer skade enn godt.¹⁸² Dette ble da også minister Schankes

¹⁷⁸ RA, LS, Geelmuyden: dok 83 – *Skriv fra tilt. til Kirkeministeren.*

¹⁷⁹ Lien, Andreas Bagås. «Nasjonal samling og skulen – Skulepolitikk for eit nasjonalsosialistisk framtidssamfunn». *Fortid* nr. 4 (2013)

¹⁸⁰ RA, LS, Geelmuyden: dok 84 – *Skriv fra Kirke- og undervisningsdepartementet til fylkesføreren i Drammen av 22. Mai 1944*

¹⁸¹ RA, LS, Geelmuyden: dok 86 – *Avskrift av skriv fra Olav Iversen til Horten politikammer dat 12/6 1944*

¹⁸² RA, LS, Geelmuyden: dok 87 – *Skriv fra lagføreren til fylkesføreren av 20/6 1944.*

konklusjon, og det ble til slutt bestemt at man ikke skulle gripe inn eller ta noen særlige forholdsregler ovenfor skolen.¹⁸³

Denne saken illustrer godt at Geelmuyden ikke bare hadde et dårlig forhold til de som stod imot NS, men også ovenfor NS. Geelmuyden ser ut til å ha blitt mer og mer oppbragt over dette, og vi finner flere klagebrev til sentrale NS-myndigheter i Geelmuydens landssvikmappe, og det ser også ut til at han fikk foretrede for Quisling selv en gang sent i 1943 eller tidlig i 1944.¹⁸⁴ Geelmuyden hevdet også å ha meldt seg ut av NS i 1944, men dette finnes det ingen spor av ut over hans egen uttalelse.¹⁸⁵

3.11 – Foreningslivet

Når man skriver historie om Horten menighet, kan man ikke unngå å komme inn på byens rike foreningsliv. Mot slutten av dette kapittelet vil jeg derfor kort ta for meg de to foreningene som var nærmest knyttet til menigheten, og som må kunne kalles en viktig del av menighetens arbeid i denne perioden.

Horten Kristelige ungdomsforening

Horten kristelig ungdomsforening (HKUF) ble stiftet i 1886, på initiativ fra daværende residerende kapellan Thorvald Bugge.¹⁸⁶ Foreningen vokste raskt, og ved krigsutbruddet hadde foreningen en omfattende virksomhet, og eget foreningslokale i Storgaten, midt i sentrum. Her ble det også holdt forordnet gudstjeneste stort sett hver søndag ved en av menighetens prester, i påventa av at det skulle bygges en ny kirke nærmere sentrum.

Krigsutbruddet hadde i utgangspunktet ingen stor påvirkning på HKUFs virksomhet. Foreningens arbeid lå nede en kort periode i forbindelse med selve utbruddet, da byen var evakuert i frykt for bombing, men straks evakueringen var over fortsatte foreningen som før, og okkupasjonsmakten gjorde ingen ting for å gripe inn ovenfor foreningen. Foreningen opplevde en voldsom vekst under krigen, og virksomheten ble også utvidet. I tillegg til de vanlige tiltakene ble det holdt friluftsgudstjenester flere steder i kommunen. Man holdt

¹⁸³ RA, LS, Geelmuyden: dok 88 – *Skriv fra departementet til tilt.*

¹⁸⁴ RA, LS, Geelmuyden: dok 44 – *Brev fra Geelmuyden til Feyling*

¹⁸⁵ RA, LS, Geelmuyden: dok 18 – *Rapport av 9/7-45 av Kjell Meland*

¹⁸⁶ Andersen, Ole, Christiansen, Rolf E., Hegg, Leif og Larsen, Alf (Red.) 1985:4

oppbyggelige møter på Horten gamle hjem, og foreningen var aktivt med på å støtte opp om mindre ungdomsforeninger rundt i kretsen, og bidro ofte med forkynnere og praktisk hjelp.

Det første store for HKUF kom 20. august 1944, da foreningslokalet i Storgaten ble beslaglagt og gjort om til skredder- og skomakerverksted. Det fremgår ikke av kildene hvem som stod for beslagleggelsen, men jeg vil anta at det var tyske styrker. Etter beslagleggelsen levde foreningen et omflakkende liv, og leide seg inn hos andre foreninger. Samtidig fikk foreningen en såpass god leie for det gamle lokalet at man hadde råd til å ansette egen sekretær, og virksomheten ser ikke ut til å ha minsket nevneverdig.¹⁸⁷

Etter krigen fikk HKUF tilbake lokalet i storgaten, der de holdt til inntil den nye arbeidskirken, Sentrumskirken, stod ferdig i 1972.¹⁸⁸

Horten Indremisjonsforening

En annen organisasjon som bør nevnes er Horten indremisjonsforening, som hadde tilhold på Horten bedehus i Bekkegata, litt lenger ned i sentrum fra ungdomsforeningen. Denne foreningen hadde også et omfattende arbeid, og menighetens prester var ofte innbudt som talere til foreningens møter.

Styreprotokollen for Horten indremisjonsforening vitner om at man tok den nye tid med fatning. I referatet fra det første styremøte som ble holdt etter krigsutbruddet, 17. mai 1940, ble det kun kort slått fast at *Tyskland på grunn av krigen har besatt Norge*. På møtet ble det ellers vedtatt at man skulle gjenoppta normal virksomhet etter evakueringen av byen, og at bedehusets kjeller skulle innredes så det kunne benyttes som tilfluktsrom.¹⁸⁹

Videre gjennom krigsårene er det lite i styreprotokollen som vitner om at landet var i krig. Krigen fikk en fast plass på starten av årsberetningene, der man nevnte hvor mange år krigen nå hadde vart, men ellers ser det største sporet av krigen ut til å ha vært en stadig tilbakevendende sak om anskaffelse av brensel. Videre valgte man i 1942 å fullverdiforsikre

¹⁸⁷ Andersen, Ole, Christiansen, Rolf E., Hegg, Leif og Larsen, Alf (Red.) 1985:10-11

¹⁸⁸ Andersen, Ole, Christiansen, Rolf E., Hegg, Leif og Larsen, Alf (Red.) 1985:13

¹⁸⁹ Horten kirkekontors arkiv, Horten indremisjons styreprotokoll 1938-1959 – *Referat fra møte 17. Mai 1940*

bedehuset på grunn av nærheten til marinestasjonen.¹⁹⁰ Ellers er den saken som ser ut til å ha tatt opp mye av styrets tid oppussing av bedehusets garderobe og kjøkken.¹⁹¹

Indremisjonsforeningens arbeid ser ut til å ha foregått uforstyrret gjennom hele krigen. Man hadde sine faste møter fredager og søndager, med innbudte gjester. Blant disse var professor Ole Hallesby,¹⁹² og både residerende kapellan Syse og hjelpeprest Grønlien var hyppig benyttet som talere.¹⁹³ Derimot er det ingen ting som tyder på at sokneprest Geelmuyden ble invitert til å tale på bedehuset, og det kan virke som at man her tok et tydelig standpunkt. Ellers var foreningens møter godt besøkt, selv om man åpenbart ønsket større oppslutning om fredagsmøtene.¹⁹⁴ Medlemstallet hadde en svak oppgang under krigen.¹⁹⁵ Man hadde også hyppig utleie av huset gjennom krigen, blant annet kan det nevne at ungdomsforeningen fikk leie huset fra 1944 etter at de mistet sitt eget, på den betingelse av at «leke og oppsetninger ikke finder sted på Bedehuset».¹⁹⁶ Til gjengjeld fikk de leie huset gratis, mot at de gjorde rent etter seg.¹⁹⁷

Etter krigen fortsatte foreningen sitt virke som vanlig. Det første styremøtet etter krigen ble holdt allerede 9. mai 1945, og her ble det vedtatt å stryke fullverdiforsikringen på bedehuset.¹⁹⁸

3.12 – Oppsummering

Det er tydelig at kirkekampen i Horten var preget av en form for skyttergravskrig, der taktikken i stor grad var preget av at man valgte å ignorere NS-presten, og ikke benytte ham. Samtidig kom det til en del sammenstøt, og Geelmuyden gjorde seg også gjeldende på flere andre arenaer. Av de mest alvorlige hendelsene bør nevnes forsøket på å få fjerne sokneprest Axel Brun fra Borre prestegård, og forvisningen av Einar Wilhelmsen fra Horten. Videre bør også nevnes angivelsen av Syse etter sammenstøtet på ungdomsforeningen, og av hele

¹⁹⁰ Horten kirkekontors arkiv, Horten indremisjons styreprotokoll 1938-1959 – *Årsberetning 1942*

¹⁹¹ Horten kirkekontors arkiv, Horten indremisjons styreprotokoll 1938-1959

¹⁹² Horten kirkekontors arkiv, Horten indremisjons styreprotokoll 1938-1959 – *Referat fra møte 30. jan 1941*

¹⁹³ SAKO, Horten kirkebøker: Dagsregister Horten residerende kapellan 1931-1944. SAKO, Horten kirkebøker: Dagsregister Horten Sogneprest 1933-1954

¹⁹⁴ Horten kirkekontors arkiv, Horten indremisjons styreprotokoll 1938-1959

¹⁹⁵ Horten kirkekontors arkiv, Horten indremisjons styreprotokoll 1938-1959 – *Årsberetningene 1940-1945*

¹⁹⁶ Horten kirkekontors arkiv, Horten indremisjons styreprotokoll 1938-1959 – *Referat fra møte 30. aug 1944*

¹⁹⁷ Horten kirkekontors arkiv, Horten indremisjons styreprotokoll 1938-1959 – *Referat fra møte 14. nov 1944*

¹⁹⁸ Horten kirkekontors arkiv, Horten indremisjons styreprotokoll 1938-1959 – *Referat fra møte 9.mai 1945*

lærerstabten ved Horten Høyere Allmennskole. Allikevel var det kun anmeldelsen av Wilhelmsen som fikk videre konsekvenser.

Ellers må striden mellom Syse og Grønlien sies å være en av de tingene som i størst grad påvirket kirkekampen i Horten. Usikkerheten om hvem som faktisk var prest i menigheten, og det faktum at det som burde vært lederskikkelser i den lokale motstandskampen brukte mer tid på å krangle med hverandre enn med den lokale okkupasjonsmakten, førte etter alt å dømme til skam i menigheten over det som foregikk.¹⁹⁹ Denne striden endte også med å ta opp en stor del av det gamle menighetsrådets tid, slik at disse også ble hindret i å bidra mer aktivt.

Det er interessant å se at, til tross for det tilsynelatende totale kaos som rådet i menighetens ledelse, fortsatte store deler av menighetsarbeidet i organisasjonene slik som før. Det blomstret til og med, godt hjulpet av byens mange lekmannsorganisasjoner.

¹⁹⁹ Samtale med prost. em Asbjørn Bårnes, 28.sept 2017

4 – Gudstjenesteliv

I dette kapittelet skal vi se på gudstjenestelivet i Horten menighet under den andre verdenskrig. Dette skal vi gjøre ved å undersøke gudstjenestesøkningen og nattverdssøkningen under krigen, da disse tallene er både tydelige, og ikke minst tilgjengelige. Til slutt vil jeg også forsøke, ut fra dette kapittelet å gi en foreløpig analyse av menighetens oppslutning rundt de enkelte prester som var involvert i menigheten under krigen. Denne vil fortsette i neste kapittel.

4.1 – Gudstjenestesøkning

Det er vanskelig å si noe helt sikkert om gudstjenestedeltagelsen, da det ikke har vært mulig å oppdrive noen statistikk over antall deltagere på de enkelte gudstjenester. Allikevel kan vi, basert på noen av kildene, gjøre noen antagelser.

Gudstjenestesøkning før krigen og de første årene

I Horten menighet var det i løpet av krigen to foreskrevne gudstjenester de fleste søndager, én i kirken og én i ungdomsforeningens lokale. Jeg vil anta at dette tilsier at gudstjenestesøkningen var stor nok til å rettferdiggjøre å ha to gudstjenester hver søndag. Det er rimelig å anta at Horten menighet verken var spesielt dårlig eller spesielt godt besøkt. Samtidig vet vi at deler av byens organisasjonsliv var kirkelig forankret, og at disse stod for flere store, godt besøkte gudstjenester hvert år. Dette ser også ut til å ha vært regelen de første årene av krigen, og det er ingen ting i kildene som tyder på noen voldsom endring i folks gudstjenestesøkning de to første krigsårene, frem til 1942.

Gudstjenestesøkning etter 1942

Den første kilden som nevner en gudstjenestesøkning utenom det vanlige er hjelpeprest Grønliens rapport til Kirkekampens sentralarkiv. I denne rapporten nevner han at både Horten kirke og ungdomsforeningen var fylt til trengsel påskedag 1942, og det er tydelig at dette på ingen måte var vanlig, selv ikke første påskedag.²⁰⁰ Denne tendensen ser vi også nevnt andre steder. Det kan for eksempel virke som om lokalet var fullt under sammenstøtet mellom Geelmuyden og Syse i ungdomsforeningen i 1943, til tross for at det ikke var noen spesiell

²⁰⁰ NB, KKS B:2: Grønlien

anledning.²⁰¹ Det kan derfor virke som om vi ser en oppgang i gudstjenestesøkningen i krigens tre siste år, og kanskje spesielt knyttet opp mot gudstjenestene der forskjellige skriv ble lest opp. Dette kan også stemme godt overens med det vi vet om gudstjenestesøkningen på landsbasis, som ganske jevnt gikk opp under krigen, da kirken ble en av de få stedene der man kunne høre nyheter og kritikk av okkupasjonsmakten.²⁰²

Samtidig ser vi også her at det er en klar tendens i hvem menigheten søkte til. I de månedsrapportene som er vedlagt Geelmuydens landssviksak overstiger antallet gudstjenestesøkende aldri mer enn 30,²⁰³ og normalen ser ut til å ha ligget under 20.²⁰⁴ Samtidig rapporterer Geelmuyden at Syse har en «demonstrativ tilslutning til sine gudstjenester, sannsynligvis fordi man mener dette[er] best egnet til å vise sin motstand mot det gjeldende styre.»²⁰⁵ Det eksisterer dessverre ingen tall for de andre prestene som var aktive i menigheten, men det er rimelig å anta, ut fra det Geelmuyden skriver at noe av det samme gjaldt også her, og at oppslutningen om de prestene som var aktive samtidig med ham var langt større enn Geelmuydens egen.

Selv om vi bare har dette korte glimtet av noen måneder i 1943, er det allikevel spennende å se noen tydelige tendenser. Disse skal bli enda tydeligere når vi nå skal undersøke de mest konkrete tallene vi har for gudstjenestesøkningen, nemlig tallene på nattverdsgjester

4.2 – Nattverdssøkning

Blant prestenes embetsplikter var å føre protokoll over antallet nattverdsgjester, både ved gudstjenester og ved soknebud. Dette ble gjort gjennom hele krigen i Horten, til tross for prestenes embetsnedleggelse. Tallene fordelte seg som følger:

²⁰¹ SAKO, Horten kirkebøker: Dagsregister Horten residerende kapellan 1931-1944

²⁰² Wisløff, Carl Fr. 1971:475

²⁰³ RA, LS, Geelmuyden: dok 78 – *Rapport fra tilt. til biskopen i Tunsberg for juni 1943*

²⁰⁴ RA, LS, Geelmuyden: dok 77 – *Skriv av 1/4 1942 fra tilt. til biskopen i Tunsberg*

²⁰⁵ RA, LS, Geelmuyden: dok 79 - *Rapport fra tilt. til biskopen i Tunsberg for september 1943*

1940	1941	1942	1943	1944	1945
1013	1353	2326	1646	1093	1345

Tabell 1 – Nattverdssøkning Horten menighet 1940-45²⁰⁶

Den første tingen som er tydelig er at vi ser en voldsom oppgang etter Geelmuydens ankomst til byen. Mens det i 1940 var 1013 nattverdsgjester i Horten (medregnet sognebud) og 1353 i 1941, var det i 1942 hele 2326 nattverdsgjester i Horten menighet, en økning på hele 71 % fra året før. 1942 er også toppåret, og tallene synker så gjennom resten av krigen, med et tydelig fall i 1944, før det tar seg noe opp igjen i 1945.

For å forsøke å forklare denne endringen er det nyttig å se hvordan nattverdssøkningen fordeler seg på de enkelte prester. I 1940 hadde Syse 669 gjester,²⁰⁷ mens Prost Erichsen hadde 344 gjester.²⁰⁸ Det er her verdt å merke seg at Syse hadde betraktelig flere gudstjenester og sognebud enn Erichsen, og jeg antar at dette må tilskrives den tidligere nevnte arbeidsfordelingen mellom de to stillingene, der mye av sogneprestens arbeid var knyttet opp til garnisonsprestembetet. I 1941 gikk tallene opp, da Grønlien hadde omtrent like mange nattverdsgjester som Syse.²⁰⁹ At Syses tall ikke sank selv om han var konstituert sokneprest, antar jeg handler om at på dette tidspunktet var garnisonsprestembetet i praksis lagt ned, og at sognepresten derfor også hadde flere gudstjenester for den sivile menigheten enn tidligere.²¹⁰ Samtidig vitner disse tallene om en økt gudstjenestesøkning generelt, da de totale tallene er en del høyere enn tidligere. Den tydeligste forskjellen ser vi allikevel i 1942, der Syse hadde hele 1559 nattverdsgjester,²¹¹ mer enn det dobbelte av noen forutgående år. Grønlien hadde 767,²¹² men dette tallet må sannsynligvis tilskrives at han etter Geelmuyden kom, ikke holdt noen forordnede gudstjenester, og det er rimelig å anta at det hadde vært høyere om han hadde fått fortsette i sin tidligere stilling. Vi ser at Syses høye nattverdssøkning holdt seg også i 1943,

²⁰⁶ SAKO, Horten kirkebøker: Dagsregister Horten residerende kapellan 1931-1944. SAKO, Horten kirkebøker: Dagsregister Horten residerende kapellan 1945-1953. SAKO, Horten kirkebøker: Dagsregister Horten Sogneprest 1933-1954

²⁰⁷ SAKO, Horten kirkebøker: Dagsregister Horten residerende kapellan 1931-1944

²⁰⁸ SAKO, Horten kirkebøker: Dagsregister Horten Sogneprest 1933-1954

²⁰⁹ Ibid.

²¹⁰ SAKO, Horten Sokneprestkontor: Møteprotokoll Horten menighetsråd 1933-1950, *referat fra møtet 7. april 1941*

²¹¹ SAKO, Horten kirkebøker: Dagsregister Horten residerende kapellan 1931-1944

²¹² SAKO, Horten kirkebøker: Dagsregister Horten Sogneprest 1933-1954

men at den så gikk ned etter dette, selv om den fortsatt holdt seg høyere enn før 1942.²¹³ Grønlien hadde et betydelig antall sognebud i 1943, men disse utgjorde allikevel totalt veldig lite, sett opp mot de andre tallene.²¹⁴ Kanskje det mest talende i nattverdstillene er tallene for Geelmuyden, som etter sin ankomst til Horten ikke førte en eneste nattverdsgjest,²¹⁵ verken ved gudstjeneste eller i sognebud. Det er noe usikkert om dette faktisk var realiteten, eller om han har neglisjert å notere disse tallene. Men da han førte nattverdsgjester for alle gudstjenester han hadde på Borre,²¹⁶ og med det vi alt har sett om søkningen til ham, er det ikke helt umulig å se for seg at dette faktisk var realiteten, og at Geelmuyden ikke hadde noen nattverdsgjester i Horten under krigen. Dette er ikke nødvendigvis et tegn på en boikott av ham, da det også kan tenkes at han selv har valgt ikke å holde nattverd. Dette sier ikke kildene noe om.

Som vi har sett gjennomgikk menigheten en kraftig økning i antall nattverdssøkende under krigen. Da jeg ikke har funnet noen annen grunn til den økte nattverdssøkningen i denne perioden, er den beste forklaringen jeg kan komme opp med for dette at det faktisk var flere til stede i kirken ved de enkelte gudstjenester, og at det er dette vi også kan se gjenspeilet i nattverdssøkningen.

4.3 – Oppslutning om prestene

Som vi har sett av de tallene vi nå har gått gjennom var det noen tydelige tendenser i menighetens oppslutning om de enkelte prestenes gudstjenester. Om vi går ut fra at nattverdstillene også speiler den totale gudstjenestedeltagelsen,²¹⁷ er det tydelig at det foregikk en ganske total boikott av Geelmuyden og hans gudstjenester. Han ble heller ikke brukt til sognebud, og dette er ganske talende for hans forhold til menigheten. Geelmuyden nevnte også selv at det foregikk en form for blokade av hans gudstjenester.²¹⁸ Det mener jeg stemmer godt med de tallene vi har sett, selv om vi ikke nødvendigvis kan si at de gir uttrykk for en organisert blokade, men kanskje heller en «stilltiende folkebevegelse.» Samtidig er det

²¹³ Ibid.

²¹⁴ SAKO, Horten Sogneprestkontor: Møteprotokoll Horten menighetsråd 1942-1944, *Brev fra Jens Grønlien til Horten menighetsråd 5/11-1943*

²¹⁵ SAKO, Horten kirkebøker: Dagsregister Horten Sogneprest 1933-1954

²¹⁶ Ibid.

²¹⁷ Dette betyr ikke at jeg antar at de to tallene er sammenfallende, bare at flere nattverdsgjester betyr flere gudstjenestesøkende.

²¹⁸ RA, LS, Geelmuyden: dok 79 - *Rapport fra tilt. til biskopen i Tunsberg for september 1943*

åpenbart en stor misnøye med Geelmuyden i menigheten. Kanskje mest talende for dette er Geelmuydens rapport om at klokker Eriksen forlot kirkerommet under hans prekener,²¹⁹ noe også Eriksen selv bekreftet i et avhør etter krigen at han gjorde.²²⁰

Når det gjelder de andre prestene, ser det ut til å ha vært en jevn oppslutning om disse, og at det store skillet har vært mellom Geelmuyden og menighetens andre prester. Kanskje spesielt bør nevnes at Grønlien ser ut til å ha vært meget populær til sjelesorg, møter og andakter. Han rapporterte selv til det gamle menighetsrådet at han i perioden fra 1. jan 1943 og til han forlot menigheten i november samme år hadde holdt 170 andakter, møter og gudstjenester, og at han i perioden hadde ca. 375 sjelesorgssamtaler.²²¹ Som vi ser er det tydelig at oppslutningen om Grønlien ikke minsket nevneverdig i menigheten, til tross for at han ikke lenger fungerte i noen form for offentlig stilling.

4.4 – Oppsummering

Om vi nå kort skal oppsummere det vi har sett i dette kapittelet, så virker det som om menigheten opplevde en vekst i gudstjenestesøkningen under krigen. Den tydeligste markøren for dette er den kraftige oppgangen i antall nattverdsgjester man ser i menigheten under krigen. Denne økningen er helt klart tydeligst fra 1942, og det er derfor rimelig å sette denne økningen i sammenheng med både prestenes embetsnedleggelse, og det faktum at menigheten fikk NS-prest. Selv om det kun er sistnevnte som hevder eksplisitt at det foregikk en boikott, tyder tallene på at dette kan stemme. Det er også tydelig at det store skillet i menigheten gikk mellom Geelmuyden og hans NS-folk, og resten av prestene og menigheten.

²¹⁹ Ibid.

²²⁰ RA, LS, Geelmuyden: dok 57 – *Vitnerapporter v/ Sv. Wold*

²²¹ SAKO, Horten Sokneprestkontor: Møteprotokoll Horten menighetsråd 1942-1944, *Brev fra Jens Grønlien til Horten menighetsråd 5/11-1943*

5 – Kirkelige handlinger

I dette kapittelet vil vi ta for oss utviklingen i tallene for kirkelige handlinger i Horten under krigen, det vil si tallene for dåp, jordfestelser, vielse og konfirmasjoner. Disse er spesielt interessante, da de, til forskjell fra nattverds- og gudstjenestedeltagelse er ting som angikk den langt bredere folkekirkemenighetene, og ikke bare kjernemenigheten. Disse tallene vil derfor kunne si noe om lokalsamfunnets forhold til kirken, og også til de enkelte prester, i løpet av krigen.

5.1 – Dåp

Dåpstall totalt

Det virker som om det ikke var noen stor variasjon i dåpstallene for Horten i løpet av krigen.

Tallene fordelte seg som følger:

1940	1941	1942	1943	1944	1945
100	102	115	118	83	113

Tabell 2 – Dåp i Horten menighet 1940-45²²²

Stabiliteten i dåpstallene kan forklares med at dette var en periode da de aller fleste døde sine barn i Den norske kirke. Når vi vet at de totale fødselstallene under krigen ikke gikk ned, tvert imot,²²³ er det ikke uventet å se en liten økning i dåpstallene. Det eneste unntaket er i 1944, der vi ser en ganske betydelig nedgang. Dette var noe vi også så i nattverdshallene.

Dåpstall fordelt på prester²²⁴

Den første tiden etter krigsutbruddet ser vi at antallet dåp fordeler seg jevnt på prestene, og det ser ikke ut til at det var noen tendens til at menigheten foretrakk en over en annen. I 1940 hadde for eksempel residerende kapellan Syse 48 dåp,²²⁵ mens Prost Erichsen hadde 52.²²⁶ Når det høyeste antallet dåp i en enkelt gudstjeneste dette året var syv, må vi anta at denne

²²² SAKO, Horten kirkebøker: Dagsregister Horten residerende kapellan 1931-1944. SAKO, Horten kirkebøker: Dagsregister Horten residerende kapellan 1945-1953. SAKO, Horten kirkebøker: Dagsregister Horten Sogneprest 1933-1954

²²³ Statistisk sentralbyrå, «Gledesbarn eller babyboom»? Publisert 7. september 1999 <https://www.ssb.no/befolkning/artikler-og-publikasjoner/gledesbarn-eller-babyboom>

²²⁴ For mer detaljert statistikk, se appendix

²²⁵ SAKO, Horten kirkebøker: Dagsregister Horten residerende kapellan 1931-1944

²²⁶ SAKO, Horten kirkebøker: Dagsregister Horten Sogneprest 1933-1954

forskjellen er tilfeldig. Det samme ser vi etter at Erichsen blir erstattet av hjelpeprest Grønlien.²²⁷

Den store endringen kom i 1942, med Geelmuyden. Dette året hadde Syse 96 dåp²²⁸ og Grønlien hadde 18,²²⁹ mens Geelmuyden kun hadde én.²³⁰ Dette gjentok seg i 1943, da Syse hadde 116 dåp, en oppgang på hele 115 % fra 1941.²³¹ Det samme året hadde derimot Geelmuyden kun to dåp i Horten. Det samme gjentok seg i 1944 (74 mot 9 dåp), og i 1945 førte ikke Geelmuyden en eneste dåp i Horten.²³²

5.2 – Jordfestelser

Jordfestelser totalt

Også tallet på jordfestelser holdt seg noenlunde stabilt i Horten under krigen, stort sett rett under 100. Det er to unntak; en brå økning i 1940 og et nytt brått dropp i 1944. Tallene fordeler seg som følger:

1940	1941	1942	1943	1944	1945
125	98	97	93	72	96

Tabell 3 – Jordfestelser i Horten menighet 1940-45²³³

Toppen i 1940 ser ut til å kunne la seg forklare av krigshandlingene i forbindelse med den tyske invasjonen av Norge i april 1940. Som tidligere nevnt var Horten hovedbase for marinen, og mange av de som ble drept i kampene både i Horten og andre steder i landet ble derfor begravet i Horten. Dette ser vi også notert i dagsregistrene, der flere av begravelsene er markert som begravelse av norske soldater.²³⁴ Nedgangen i 1944 er derimot vanskeligere å forklare. Mens vi for nattverd og dåp har kunnet forklare disse med at folk har holdt seg borte, er ikke dette mulig for jordfestelser, da folk ikke sluttet å dø selv om det var en krig på gang.

²²⁷ Ibid.

²²⁸ SAKO, Horten kirkebøker: Dagsregister Horten residerende kapellan 1931-1944

²²⁹ SAKO, Horten kirkebøker: Dagsregister Horten Sogneprest 1933-1954

²³⁰ Ibid.

²³¹ SAKO, Horten kirkebøker: Dagsregister Horten residerende kapellan 1931-1944

²³² SAKO, Horten kirkebøker: Dagsregister Horten Sogneprest 1933-1954

²³³ SAKO, Horten kirkebøker: Dagsregister Horten residerende kapellan 1931-1944. SAKO, Horten kirkebøker: Dagsregister Horten residerende kapellan 1945-1953. SAKO, Horten kirkebøker: Dagsregister Horten Sogneprest 1933-1954

²³⁴ SAKO, Horten kirkebøker: Dagsregister Horten residerende kapellan 1931-1944

Det er ingen ting i dagsregistrene som tilsier at dette handler om en feil i føringen. En mulig forklaring ligger i Geelmuydens forsøk på å tilrane seg samtlige begravelser i tiden etter Syses sykemelding vinteren 1944. Det er mulig at man i denne perioden valgte å benytte andre prester til å begrave, f. eks sokneprest Brun fra Borre, men da dennes dagsregister ikke er undersøkt, blir dette kun en teori.

Jordfestelser fordelt på prester

På samme måte som med dåpstallene ser vi noen tydelige forskjeller når vi fordeler tallene på jordfestelser på de enkelte prestene. Interessant nok ser vi at Syse hadde betraktelig flere jordfestelser enn Erichsen i 1940 (78 mot 47),²³⁵ noe som sannsynligvis kan tilskrives de forskjellige ansvarsområdene deres. Syses jordfestelsestall ser ut til å ha holdt seg relativt stabile under resten av krigen, med unntak av 1944, da han kun hadde 58 jordfestelser. Dette kan se ut til å understøtte teorien om at man benyttet andre prester, da Geelmuyden ikke opplever noen økning i antallet jordfestelser på samme tid. Grønlien hadde relativt få jordfestelser i den tiden han var i Horten, til tross for at han var konstituert residerende kapellan, og at vi derfor kanskje burde kunne ventet at hans tall var tilsvarende de til Syse. Igjen vil jeg tilskrive dette til at garnisonsprestembetet i praksis var nedlagt på denne tiden, og at Syse som konstituert sogneprest var mer aktiv inn mot den sivile menigheten. Allikevel var det Geelmuyden som hadde definitivt færrest begravelser i Horten, med tre begravelser i 1942, og 14 både i 1943 og 1944. Han førte ingen begravelser i 1945.²³⁶

5.3 – Konfirmasjon

Konfirmasjoner totalt

Et av de tallene som kanskje er mest interessante å se på for krigen er tallene på konfirmanter, da det å bli konfirmert krever deltagelse på et lenger undervisningsopplegg med en av menighetens prester. I Horten var det før krigen normalt to konfirmasjonsdager, én i mai og én i desember, der den i mai var definitivt mest populær. Tallene for krigen fordeler seg som følger:

²³⁵ SAKO, Horten kirkebøker: Dagsregister Horten residerende kapellan 1931-1944. SAKO, Horten kirkebøker: Dagsregister Horten Sogneprest 1933-1954.

²³⁶ SAKO, Horten kirkebøker: Dagsregister Horten Sogneprest 1933-1954.

1940	1941	1942	1943	1944	1945
128	136	97	77	52	111

Tabell 4 – Konfirmasjoner i Horten menighet 1940-45²³⁷

Den første konfirmasjonen i Horten menighet etter krigsutbruddet ble holdt 13. mai 1940, i Borre kirke,²³⁸ da Horten kirke på dette tidspunktet fortsatt var skadet etter bombeangrepet på marineverftet 9. april.²³⁹ Vi ser at menigheten hadde relativt høye konfirmasjonstall i starten av krigen. Disse sank så brått i 1942, og de fortsatte å synke gjennom resten av krigen, og tok seg først opp igjen i 1945. I 1945 ser vi også at mønsteret med flest konfirmanter på våren var snudd. Det er også tydelig at man her måtte innføre noen spesialordninger, da vårkonfirmasjonen ble avholdt først 1. juli. Her var det bare syv konfirmanter, og de resterende 104 ble konfirmert i desember. Det er rimelig å anta at for mange ble konfirmasjon 1. juli for tidlig etter krigen, og at man derfor har ventet til desember. Det virker også som om mange ventet til krigen var over før man lot seg konfirmere, for i 1946 hadde menigheten hele 179 konfirmanter.²⁴⁰

Konfirmasjoner fordelt på prester

Det vanskelig å si noe helt sikkert om hvordan konfirmanntallene fordelte seg under krigen, da disse, til forskjell fra de andre kirkelige handlingene, ikke ble ført i dagsregisteret, men kun i en egen konfirmanntprotokoll. Noen antagelser kan vi allikevel gjøre, basert både på en enkel håndskriftanalyse av hvem som har ført inn konfirmasjonene i protokollen, og også de av Geelmuydens månedsrapporter som ligger ved landssviksaken hans.

Frem til Geelmuydens ankomst ser det ut til at konfirmanntene i stor grad var residerende kapellans ansvar, etter den fordelingen vi har sett tidligere, men at en del konfirmanter også leste for soknepresten. Geelmuyden hadde sine første konfirmanter i 1943. De ble fordelt på én den 2. mai, tre den 16. mai og én 1. okt.²⁴¹ Syse hadde derimot 72 konfirmanter den 5.

²³⁷ Horten kirkekontors arkiv, Konfirmanntprotokoll Horten menighet, 1936-1950

²³⁸ Ibid.

²³⁹ Hansen, Jan Ingar: De tre rystelser. Kirken som sto i mot jordskjelv og bombing. I *Borreminnnet 1995*. Horten, Borre Historielag

²⁴⁰ Horten kirkekontors arkiv, Konfirmanntprotokoll Horten menighet, 1936-1950.

²⁴¹ Horten kirkekontors arkiv, Konfirmanntprotokoll Horten menighet, 1936-1950. RA, LS, Geelmuyden: dok 77 –Skriver av 1/4 1943 fra tilt. til biskopen i Tunsberg.

des.²⁴² Dette ser vi igjen i 1944, der Geelmuyden hadde tre konfirmanter på våren, mens Syse hadde 49 konfirmanter i desember.²⁴³ I 1945 er det vanskeligere å si hvem som hadde konfirmasjonene, men vi kan med sikkerhet si at Geelmuyden ikke hadde noen, da den første konfirmasjonen dette året ble holdt først etter at han ble avsatt og arrestert.²⁴⁴

5.4 – Vielser

Vielser totalt

Den siste av de kirkelige handlingene som vi skal ta for oss er vielser. Disse er også interessante, da dette på lik linje med dåp og jordfestelse kun krevde en begrenset kontakt med kirken, men samtidig var noe man fint kunne utsette. Dette var også som vi skal se den eneste av de kirkelige handlingene de prestene som la ned sine embeter ikke lenger kunne utføre, som ikke-embetsmenn,²⁴⁵ noe som også spilte inn på tallene.

Om vi nå først tar for oss kun kirkelige vielser fordeler de seg slik:

1940	1941	1942	1943	1944	1945
80	81	20	8	7	57

Tabell 5 – Kirkelige vielser i Horten menighet 1940-45²⁴⁶

Som vi kan se, skjedde det et dramatisk fall i antallet vielser fra 1941 til 1942, og dette fallet fortsatte i 1943 og 1944. I 1945 tok tallene seg igjen opp, men samtlige av disse vielsene fant sted etter freden kom. Det er tydelig at menigheten i denne perioden ikke benyttet seg av kirkelige vielser. Da denne perioden også i stor grad sammenfalt med tiden for embetsnedleggelsen (kun to av vielsene i 1942 fant sted etter embetsnedleggelsen),²⁴⁷ er det rimelig å anta at dette reflekterte menigheten og samfunnets oppslutning om de enkelte prestene. Det er også vært å merke seg at antallet borgerlige vielser i denne perioden gikk kraftig opp, fra 10 i 1941 til 72 i 1942.²⁴⁸

²⁴² Horten kirkekontors arkiv, Konfirmantprotokoll Horten menighet, 1936-1950

²⁴³ Ibid.

²⁴⁴ Ibid.

²⁴⁵ Wisløff, Carl Fr. 1971:455

²⁴⁶ SAKO, Horten kirkebøker: Dagsregister Horten residerende kapellan 1931-1944. SAKO, Horten kirkebøker: Dagsregister Horten residerende kapellan 1945-1953. SAKO, Horten kirkebøker: Dagsregister Horten Sogneprest 1933-1954

²⁴⁷ Ibid.

²⁴⁸ Horten kirkekontors arkiv, Vigselsprotokoll Horten menighet, 1936-1950

Vielser fordelt på prester

Som allerede nevnt hadde ikke de prestene som nedla sine embeter anledning til å foreta vielser. Dette gjenspeiles tydelig i fordelingen. I 1940 var den ganske jevn, med 37 vielser for Syse²⁴⁹ og 43 for Erichsen.²⁵⁰ I 1941 var den derimot en del skeivere fordelt, med 51 for Syse²⁵¹ og 25 for Grønlien.²⁵² Dette kan kanskje være fordi man ønsket å bruke den presten man kjente til, men det kan også ha vært tilfeldig. I 1942 skjer det store skillet. Selv om Geelmuyden kun hadde to vielser dette året, er dette også de eneste etter embetsnedleggelsen. Det samme gjentar seg i 1943 og 1944. Begge disse årene hadde Geelmuyden alle vielsene i menigheten, men det totale antallet vielser var betraktelig lavere enn det det hadde vært tidligere.²⁵³

Velsignelse av borgerlig inngått ekteskap

En konsekvens av at de prestene som hadde lagt ned sine embeter ikke lenger kunne vie var at en liturgi som hittil hadde vært ganske obskur og lite brukt nå ble hentet frem og tatt i bruk. Dette var liturgien for velsignelse av borgerlig inngått ekteskap.²⁵⁴ Dette er noe vi også kan se i Horten:

1940	1941	1942	1943	1944	1945
0	0	6	21	5	4

Tabell 6 – Velsignelser av borgerlig inngått ekteskap i Horten menighet 1940-45²⁵⁵

Som vi kan se var det ingen slike velsignelser verken i 1940 eller 1941. Derimot holdes det seks slike i 1942, alle etter at prestene la ned sine embeter. Toppen kom i 1943, og deretter gikk det brått ned igjen. Etter frigjøringen holdes det ingen velsignelser.

²⁴⁹ SAKO, Horten kirkebøker: Dagsregister Horten residerende kapellan 1931-1944

²⁵⁰ SAKO, Horten kirkebøker: Dagsregister Horten Sogneprest 1933-1954

²⁵¹ SAKO, Horten kirkebøker: Dagsregister Horten residerende kapellan 1931-1944

²⁵² SAKO, Horten kirkebøker: Dagsregister Horten Sogneprest 1933-1954

²⁵³ Ibid.

²⁵⁴ Wisløff, Carl Fr. 1971:455

²⁵⁵ SAKO, Horten kirkebøker: Dagsregister Horten residerende kapellan 1931-1944. SAKO, Horten kirkebøker: Dagsregister Horten residerende kapellan 1945-1953. SAKO, Horten kirkebøker: Dagsregister Horten Sogneprest 1933-1954

5.5 – Oppslutning om prestene

Oppsummering og analyse

Som vi har sett i dette kapittelet var den noen helt klare tendenser i hvilke prester menigheten benyttet, og antageligvis derfor, sluttet opp om. I 1940 og 1941 ser ut til å ha fordelt seg relativt jevnt, og det er rimelig å anta at folk flest derfor brukte den presten de ble tildelt. Dette mønsteret endre seg etter Geelmuydens ankomst til byen. I 1943 hadde for eksempel Syse 116 dåp, mens Geelmuyden kun hadde to. Det er vanskelig å tolke dette som noe annet enn en bevist boikott fra menighetens side ovenfor NS-presten. Det samme er tilfellet med jordfestelser, der Geelmuyden i 1943 hadde 14, mens Syse hadde 79. Også med konfirmasjon ser vi det samme. Tidligere hadde de fleste valgt å stå til konfirmasjon om våren, men i 1943 og 1944 velger så godt som alle å la seg konfirmere i desember, og det er tydelig at dette valget er tatt basert på hvem som var ansvarlig for de enkelte konfirmasjonsgruppene. Kanskje mest interessant er det faktum at man etter prestenes embetsnedleggelse i stor grad velger bort kirkelig vielse, da man etter embetsnedleggelsen bare kunne vies kirkelig hos Geelmuyden. Samtidig er det få velsignelser i forhold til antallet borgerlige inngåtte ekteskap i denne perioden, og det kan virke som om menigheten rett og slett ikke har tatt seg bryet med å ha to seremonier.

De tallene vi nå har undersøkt er spesielt interessante da de ikke bare viser kjernemenighetens forhold til prestene i menigheten, men også storsamfunnet. De kirkelige handlingene var tjenester som ble benyttet av størsteparten av befolkningen, og hvordan disse fordeler seg på prestene er derfor et uttrykk for oppslutningen om disse. Som vi har sett var det også fra samfunnets side en klar boikott av Geelmuyden og hans meningsfeller, og i den grad man har benyttet seg av de kirkelige handlingene har man gått til Syse. Vi ser også at en del velger bort kirken og de kirkelige handlingene under krigen, eller venter til etter krigen.

Et år som krever en egen kommentar er 1944, der vi ser en brå nedgang for både de kirkelige handlingene og oppslutningen som helhet. Det har ikke vært mulig å finne noen forklaring på hvorfor dette er tilfellet, men noen hint har gjort det mulig å komme med følgende teori. Som vi har sett forsøkte Geelmuyden etter Syses sykemelding å ta over styringen av menigheten alene. I denne perioden har menigheten valgt bort kirken, heller enn å gå til NS-presten for å få kirkelig betjening.

6 – Etterspill

I løpet av 1944 ble det tydelig at krigen ikke lenger gikk Tysklands vei. I juli dette året gikk allierte styrker i land i Frankrike, og fra øst presset Sovjetunionen seg stadig nærmere. Våren 1945 var det klart for de fleste at det bare var et tidsspørsmål før Tyskland måtte gi opp, og den 8. mai kom endelig freden, med Tysklands uforbeholdne kapitulasjon.²⁵⁶ Men hvordan påvirket egentlig disse store, verdenshistoriske hendelsene lille Horten?

6.1 – Våren 1945

Våren 1945 må på mange måter kunne kalles et svart hull i kildematerialet om kirkekampen. Med et enslig unntak i en rapport fra NS-biskop Hagen til departementet og residerende kapellan Syses dagsregister, har det ikke vært mulig å oppdrive noen kilder som forteller hvordan situasjonen i Horten menighet var i denne perioden. Ingen av menighetsrådene ser ut til å ha holdt møter, og sokneprest Geelmuyden førte heller ingen dagsregister. Den største og viktigste hendelsen før krigen er allerede nevnt i kapittel tre, nemlig bombingene av Karljohansvern i februar, noe som igjen førte til at Horten kirke ble såpass skadet at man så seg nødt til holde alle gudstjenester i Horten kapell.

6.2 – Freden kommer til Horten

Det er tydelig at man også i Horten forstod at krigen snart var over, og hvilken vei det ville gå. Den 3. mai 1945 inngikk Geelmuyden en ektepakt med sin kone der flere eiendommer med innbo, i tillegg til en betydelig mengde verdipapirer og kontanter ble overdratt henne som særeie.²⁵⁷

Den 8. mai finner vi følgende oppføring i dagsregisteret for residerende kapellan: «Freden kom! Takkegudstjeneste kl 4.30».²⁵⁸ Dermed var oppføringen fra 9.april 1940²⁵⁹ endelig avsluttet, freden var kommet til Horten.

²⁵⁶ Store norske leksikon, s.v «andre verdenskrig». 18. aug 2017. https://snl.no/andre_verdenskrig

²⁵⁷ RA, LS, Geelmuyden: dok 10 – Avskrift av ektepakt av 3/5-45

²⁵⁸ SAKO, Horten kirkebøker: Dagsregister Horten residerende kapellan 1945-1953. Understrekningen er original

²⁵⁹ Tyskerne kom!

Gjengangeren kunne dagen etter melde om gledesscener i Horten. I løpet av dagen var flaggene kommet frem fra hjemmestedene, og dekorert både hus og bygårder. Folk hadde trukket ut i gatene i finstasen, og det hadde vært den reneste 17.mai-stemning.

Takkegudstjenesten i Horten kirke hadde vært fullsatt.²⁶⁰ Kirkeklokkene kimte til fest mellom klokken 15 og 16.²⁶¹ Byens metodistkirke, som hittil hadde vært uten klokker, fikk anskaffet dette, slik at de også kunne være med å ringe freden inn.²⁶²

Samme dag mottok Geelmuyden et telegram fra Biskop Eivind Berggrav i Oslo: «Paa grunn av deres forhold under Norges krigsår suspenderes herved med øyeblikkelig virkning den fullmakt til aa være prest som kirken meddelte dem ved deres ordinasjon stopp De har straks aa forlate det embete som de for tiden sitter i da de ikke har lovlig rett til det. Eivind Berggrav Oslo Biskop +».²⁶³ Samme dag ble det notert i dagsregisteret for soknepresten: «Geelmuyden arrestert og avsatt».²⁶⁴ Geelmuyden ble sendt til Berg interneringsleir,²⁶⁵ hvor han satt til 4. des 1945, da han ble løslatt, med meldeplikt til politimesteren i Horten.²⁶⁶

Den 10. juni ble det på ny holdt takkegudstjeneste i Horten kirke,²⁶⁷ samtidig med tilsvarende gudstjenester over hele landet. Denne gudstjenesten var foreskrevet av de nå gjeninnsatte biskopene, i anledning H.M. Kongens hjemkomst til landet, som hadde funnet sted den 7. juni.²⁶⁸

6.3 – Landssviksaken mot Geelmuyden

Arrestasjon og dom

Tiltalen mot Geelmuyden ble tatt ut ved Horten byrett den 25. feb 1946.²⁶⁹ Selve rettssaken tok til i Horten byrett 27. august, med Sorenskriver Harald Thomas som rettens formann. En rekke vitner ble hørt og bevis lagt frem, og dommen falt 29. august. Dommen lød på syv års straffarbeid, for landssvik og for å ha bistått fienden gjennom handling og agitasjon.

²⁶⁰ NB: «Nyheten om kapitulasjonen spredte seg som en løpeild over Horten.» *Gjengangeren*. 09.05.1945

²⁶¹ Voksø, Per 1994:11

²⁶² Pedersen, Endre: «Metodistkirken i Horten». I *Borreminet* 1997. Horten, Borre Historielag.

²⁶³ RA, LS, Geelmuyden: dok 20 – *Telegram fra Biskop Eivind Berggrav*

²⁶⁴ SAKO, Horten kirkebøker: Dagsregister Horten Sogneprest 1933-1954

²⁶⁵ RA, LS, Geelmuyden: dok 5 – *Rapport av 22/5-45 fra Bjarne Christiansen*.

²⁶⁶ RA, LS, Geelmuyden: dok 68 – *Erklæring om løslatelse*

²⁶⁷ SAKO, Horten kirkebøker: Dagsregister Horten residerende kapellan 1945-1953

²⁶⁸ Austad, Torleiv 2005:261-263

²⁶⁹ RA, LS, Geelmuyden: dok 96 – *Tiltalebeslutning av 25. februar 1946*

Geelmuyden ble også fradømt såkalt «almen tillit» for en periode på ti år.²⁷⁰ Det vil si at han blant annet mistet stemmeretten og retten til å inneha offentlige stillinger. Dette var vanlig fremgangsmåte i landssviksakene etter krigen, også for de med mindre alvorlige dommer enn Geelmuydens.²⁷¹ Dommen ble anket til Høyesterett, men avvist i Høyesteretts kjæremålsutvalg den 22. okt samme år.²⁷²

Det er verdt å merke seg at Geelmuydens dom er forbausende streng, og den er nesten identisk med dommen mot NS-biskop Hagen, til tross for at sistnevnte hadde en langt mer fremtredende rolle nasjonalt. Det er åpenbart at man må ha ansett Geelmuydens virke under krigen som spesielt alvorlig.²⁷³ Dommen må også sees i lys av den stemningen som var ovenfor tidligere NS-medlemmer, og da spesielt medløpere like etter krigen. Dette kommer kanskje best til uttrykk i en parole lansert av ingen ringere enn biskop Eivind Berggrav: «Rett først, så godhet».²⁷⁴

Løslatelse og tiden etter

Geelmuyden ble løslatt i 1953, og ut over 50-tallet livnærte han seg stort sett som sesongarbeider på fruktgårder i Hardanger.²⁷⁵ Han fortsatte også å skrive tekster og avisinnlegg til sitt forsvar, blant annet kan nevnes boken «Forlat oss vår skyld», utgitt i 1953, som er en blanding av foredrag holdt av Geelmuyden mens han var fengslet og forsvarsskrifter for hans handlinger under krigen.²⁷⁶ Jarle Knut Geelmuyden gikk bort i mars 1959 i Mandal, og ble begravet i Kristiansand.²⁷⁷

²⁷⁰ RA, LS, Geelmuyden: dok 98 – *Rettsbok f. Horten By*

²⁷¹ Larsen, Stein Ugelvik. «rettsoppgjøret.» I *Norsk krigsleksikon 1940-1945*. Oslo: J.W. Cappelens Forlag, 1995

²⁷² RA, LS, Geelmuyden: dok 102 – *Skriv av 18.11.46 til sorenskriver Thomas*

²⁷³ Ra, LS, Hagen: dok 56 – *Rettsbok f. Eidsivating lagmannsrett*.

²⁷⁴ Berggrav, Eivind: «Folkedommen over NS.» *Kirke og kultur nr. 1 (1945):40*

²⁷⁵ Lokalhistoriewiki, «Knut Geelmuyden (1897-1958).» 18. Oktober 2017.

[https://lokalhistoriewiki.no/Knut_Geelmuyden_\(1897%E2%80%931958\)](https://lokalhistoriewiki.no/Knut_Geelmuyden_(1897%E2%80%931958))

²⁷⁶ Geelmuyden, Knut: *Forlat oss vår skyld*. Jølster: Eget forlag, 1953

²⁷⁷ Lokalhistoriewiki, «Knut Geelmuyden (1897-1958).» 18. Oktober 2017.

[https://lokalhistoriewiki.no/Knut_Geelmuyden_\(1897%E2%80%931958\)](https://lokalhistoriewiki.no/Knut_Geelmuyden_(1897%E2%80%931958))

6.4 – Horten menighet etter krigen

Etter at Geelmuyden ble avsatt som sokneprest ble residerende kapellan Olaf Syse igjen konstituert som sokneprest,²⁷⁸ en konstituering han beholdt helt til han gikk av for aldersgrensen i 1948.²⁷⁹ Som residerende kapellan ble Pastor Einar Ludwigsen konstituert.²⁸⁰

I Horten kirke ble det siste krigssporet først borte i 1992, da det siste glassmaleriet av i alt fire, laget av kunstneren Veslemøy Stoltenberg, kom på plass. Disse var en erstatning for glassmaleriene som ble blåst ut under den tyske bombingene 9. april 1940.²⁸¹ Det eneste synlige sporet etter krigen i dag er en plakett ved kirkens hoveddør, til minne om de seilerne som omkom under krigen. Et ikke fullt så synlig spor befinner seg på kirkens loft, der det fortsatt ligger en stein som ble løftet opp av den allierte bombing av marineverftet i februar 1945 og slått gjennom det ytterste taket.²⁸²

²⁷⁸ SAKO, Horten Sokneprestkontor: Møteprotokoll Horten menighetsråd 1933-1950, *Referat fra møtet 6. juli 1945*

²⁷⁹ Lunde, Nils Terje 2003:123

²⁸⁰ SAKO, Horten Sokneprestkontor: Møteprotokoll Horten menighetsråd 1933-1950, *Referat fra møtet 6. juli 1945*

²⁸¹ Hansen, Jan Ingar 1995

²⁸² Ibid.

7 – Oppsummering og konklusjoner

Når vi nå har gått gjennom kirkekampen i Horten, og hvordan den påvirket både stab, menighet og samfunn er det på sin plass til slutt å forsøke å trekke noen store linjer i denne kampen, og også konkludere noen av de spørsmålene som vi har undersøkt.

7.1 – Presteskiftninger og embetsnedleggelse

Menigheten var i den første tiden av krigen, frem til 1942 forholdsvis skånet for de store konflikter og problemer. Selvfølgelig merket man krigen og okkupasjonen også i Horten menighet, spesielt siden menighetens kirke lå inne på militært område, og derfor ble utsatt for skader allerede under angrepet 9. april 1940, men man var så vidt vi har klart å bringe på det rene skånet både fra ytre inngripen og indre konflikter. I 1941 gikk menighetens sokneprest, prost Harald Erichsen av med pensjon. I hans sted ble residerende kapellan Olaf Syse konstituert som sokneprest, mens hjelpeprest Jens Grønlien ble konstituert som residerende kapellan. Dette ser også ut til å ha fungert godt, og menighetsarbeidet fortsatte stort sett som vanlig. Påskedag 1942 valgte Syse og Grønlien å bryte med staten i den såkalte embetsnedleggelsen, sammen med prester fra hele landet, og tok dermed avstand fra den NS-kontrollerte statskirken og okkupasjonsmaktens herjinger både med kirken og med befolkningen for øvrig. Denne hendelsen representerte også et brudd med kirkedepartementets styring i Horten, og man stilte seg isteden i den kommandolinjen som var leddet av Den midlertidige kirkeledelse. Dette skulle bli en kilde til konflikt senere, men umiddelbart fikk det ingen konsekvenser, ut over at Syse og Grønlien mistet retten til å forrette vielser.

7.2 – Den nye soknepresten

Det klart største enkeltforholdet som påvirket menigheten under krigen var ansettelsen av Jarle Knut Geelmuyden som sokneprest i Horten sommeren 1942. Geelmuyden var overbevist og uttalt nazist, og arbeidet aktivt for NS og dets sak. Når menighetens øvrige prester bare noen måneder tidligere hadde valgt å ta avstand fra å bryte med nettopp den NS-kontrollerte statskirken, er det klart at kimen til konflikt allerede var tilstede. Samtidig ser vi, kanskje spesielt den første tiden at det fantes en tydelig vilje til å forsøke å gjøre det beste ut av det og samarbeide, kanskje spesielt fra Geelmuydens side. Dette var nok også et uttrykk for den svake stillingen Geelmuyden og den linjen han stod for hadde, og det faktum at selv om han satt med den formelle makten, så hadde han liten til ingen reel makt.

Det kan virke som om Geelmuyden reagerte med økende frustrasjon på den behandlingen han fikk i menigheten, og han ble etter hvert mer og mer hensynsløs i sin framferd. Kanskje spesielt bør det nevnes hans forslag om å ta i bruk konsentrasjonsleir ovenfor menigheten,²⁸³ forsøket på å kaste ut sokneprest Axel Brun på Borre, og ikke minst utvisningen av pastor Einar Wilhelmsen fra Horten.

7.3 – Konflikt

En annen ting som preget en stor del av kirkekampen var det faktum at residerende kapellan Syse og hjelpeprest Grønlien etter Geelmuydens ankomst havnet i en etter hvert ganske bitter strid om hvordan situasjonen skulle håndteres, og hvem som egentlig var prester i menigheten. Syse stod for en pragmatisk tilnærming, og anerkjente Geelmuyden som menighetens rette sokneprest, men valgte samtidig å kun ha et minimum av kontakt med ham. Grønlien ønsket derimot å bryte all kontakt med Geelmuyden, og fortsette som om Geelmuyden ikke fantes, med Syse som sokneprest og Grønlien selv som residerende kapellan. Konflikten tok etter hvert opp enormt med tid, og skapte stor usikkerhet innad i menigheten. Løsningen ble til slutt at Den midlertidige kirkeledelse valgte å flytte Grønlien ut av menigheten.

Det kan virke som om denne konflikten i stor grad må kunne kalles en konflikt mellom forskjellige måter å tenke kirkelige strukturer på. Syse stod på DMK-linjen, men hadde et pragmatisk forhold til hvordan han skulle forholde seg til Geelmuyden som stod på departementslinjen, og det kan virke som om han i størst mulig grad søkte å unngå unødvendige konflikter, og konsentrere seg om menighetsarbeid. Kanskje var dette også en anerkjennelse fra Syses side av at selv om Geelmuyden hadde liten reel makt, så hadde han mye formell makt, og kunne fortsatt gjøre livet vanskelig for dem. Grønlien var derimot langt mer uforsonlig, og ønsket ikke å samarbeide på noen som helst måte med Geelmuyden, men heller opprette nærmest en parallell menighet fri for Geelmuyden og NS.

Om vi skal forsøke å vurdere hvem av Grønlien og Syse som hadde den beste måten å håndtere Geelmuyden på, vil jeg hevde at det er tydelig at Syses plan i størst grad var den som gav ham frihet til å drive menighet upåvirket av NS og Geelmuyden. Når vi også, til forskjell

²⁸³ RA, LS: Geelmuyden, dok 77 – *Skriv av 1/4 1943 fra tilt. til biskopen i Tunsberg.*

fra Grønlien, vet hvordan Geelmuyden reagerte da pastor Einar Wilhelmsen forsøkte å gjøre nettopp det Grønlien foreslo, nemlig bryte fullstendig med Geelmuyden, er det tydelig at dette sannsynligvis bare ville ledet til større konflikter og flere problemer i menigheten. Kanskje kan vi dermed si at Syse med sin måte å håndtere konflikten på, sparte menigheten for en enda større konflikt med Geelmuyden og NS som ville påvirket menighetslivet mer enn det situasjonen allerede gjorde.

Mye av Geelmuydens senere fremferd ser ut til å være motivert av denne frustrasjonen over hans posisjon, eller mangel på sådan, i menigheten, og det kan virke som han etterhvert tok i bruk hardere og hardere virkemidler for å snu situasjonen til sin fordel. Samtidig ser det ut til at han allikevel klarte å opprettholde en form for samarbeid med Syse, for det er ingen ting som tyder på at det, med et lite unntak våren 1945, var konflikt om fordeling av gudstjenester, eller noen forsøk på å hindre Syse i å holde gudstjenester, til tross for at han hadde brutt med staten, og derfor fra departementlinjens hold ikke var å regne for prest i menigheten, men en privatmann som tok seg til rette. Han var endog ved minst én anledning til stede ved en av Syses gudstjenester. Selv om akkurat denne gudstjenesten endte i høylytt konflikt, må Geelmuydens tilstedeværelse ha bidratt til å legitimere Syse som prest i menigheten. At Syse også gjennom hele krigen ble omtalt som residerende kapellan i lokalavisen *Gjengangerens* prekenliste bidro nok også til dette.²⁸⁴

7.4 – Menighetsråd

På lik linje med prestene ble menighetsrådets situasjon drastisk endret i 1942. Det gamle menighetsrådet, valgt før krigen, ble avsatt, og et nytt menighetsråd, organisert etter det såkalte førerprinsippet, ble utnevnt i dets sted, med Geelmuyden som leder. Samtidig fortsatte det gamle menighetsrådet å møtes i hemmelighet. Det ser ikke ut til at verken det gamle eller det nye menighetsrådet foretok seg noe stort i løpet av krigen. Det gamle menighetsrådet ble i stor grad opptatt av striden mellom Syse og Grønlien, og det nye menighetsrådet ser ut til å ha hatt samme problem som Geelmuyden, nemlig at det på grunn av sin tilknytning til staten hadde liten reel makt. Arbeidet deres ble også mindre da både menighetspleien og gamlehjemmet, valgte å ikke forholde seg til noen av menighetsrådene.

²⁸⁴ NB: «Predikantliste.» *Gjengangeren* 04.03.1944

7.5 – Menighetslivet under krigen

Som vi har sett var kirkekampens påvirkning av menighetslivet i Horten mangfoldig. Mens den delen av menighetens liv som foregikk i de frivillige lekmannsorganisasjonene i liten grad ble påvirket, var det større påvirkning på gudstjenestelivet og bruken av kirkelige handlinger. Etter Geelmuydens ankomst oppstod det en situasjon der så godt som alle kirkelige handlinger som foregikk i menigheten ble foretatt av residerende kapellan Syse, mens det tidligere hadde vært jevnt fordelt mellom sokneprest og residerende kapellan. Det eneste unntaket var vielser, som Syse etter embetsnedleggelsen ikke kunne gjennomføre. Her så man heller en stor nedgang i antallet kirkelige vielser, samtidig som man så en stor, men allikevel mindre oppgang i antallet velsignelser av borgerlig inngåtte ekteskap. Også gudstjenestebesøket ser ut til å ha hatt liknende tendenser, uten at vi kan vise til noen konkrete tall for å bevise dette.

Disse tallene vil jeg hevde viser at menigheten var klar i hvilken prest de ønsket å benytte, og dermed også hvilket ståsted de selv holdt. Spesielt tallene for de kirkelige handlingene er interessante her, da disse ikke bare er et uttrykk for kjernemenighetens holdninger, men også for folkekirkemenigheten. Også her ser vi denne tydelige tendensen til å foretrekke Syse. Det er tydelig at folk var opptatt av hvilke holdninger presten man benyttet til å døpe barna sine eller begrave deres kjære hadde. Samtidig er det viktig å ikke strekke denne analysen for langt. Selv om vi under krigen kan se en økning i en del, er det ingen ting som tyder på noen form for religiøs vekkelser. Isteden er det sannsynlig å anta at situasjonen i Horten lignet situasjonen mange andre steder, og at økningen hadde en mer utpreget patriotisk begrunnelse, som et uttrykk for den folkelige motstanden mot NS og den tyske okkupasjonen.²⁸⁵

7.6 – Skolen

Geelmuydens påvirkning som prest i statskirken strakte seg også utenfor menigheten. Geelmuyden ble i 1942 utnevnt til leder for Horten skolestyre, og hadde med dette en sentral rolle i skolevesenet. Han fungerte også ved flere anledninger som vikarlærer ved Horten høyere allmennskole. Som vi har sett, møtte Geelmuyden også her mye motstand. I 1944 valgte han derfor å anmelde hele lærerkollegiet og hele skolelaget, for statsundergravende virksomhet. Undersøkelser fra NS ´side fant derimot ikke at situasjonen var noe verre enn andre steder, og man valgte derfor ikke å foreta seg noe ovenfor skolen.

²⁸⁵ Oftestad, Bernt 1998:224

7.7 – Avslutning

Kirkekampen i Horten må kunne kalles menighetens mørkeste kapittel. Med nazistisk sokneprest ble menigheten satt i en vanskelig situasjon. Selv om det til tider raste fullstendig kaos i menighetens stab, og de demokratiske strukturene var satt ut av spill, fortsatte allikevel store deler av menighetens arbeid som før, godt hjulpet av Hortens rike kristelige organisasjonsliv. Menigheten og samfunnets holdning ovenfor situasjonen var klar, og menighetens statistikk vitner om det vi må kunne kalle en regelrett boikott av den nazistiske soknepresten og hans medhjelpere, som et ledd i den sivile motstandskampen. Selv om situasjonen var vanskelig, så stod altså allikevel menigheten og Hortens befolkning sammen i kampen mot okkupanten, selv om det nok av og til kunne være vanskelig å forstå hvilken side noen av aktørene forholdt seg til.

8 – Litteratur og kilder

Trykt og offentlig tilgjengelige litteratur

Digital litteratur

- Hansen, Jan Ingar. «Det tyske angrepet på Horten 9. April 1940». *Gjengangeren*. 09. apr 2015. <https://www.gjengangeren.no/nyheter/det-tyske-angrepet-pa-horten-9-april-1940/s/5-60-12696>
- Horten kirkelige fellesråd, «Jubileum for Horten menighetspleie». Sist oppdatert 13. april 2016. <http://www.horten.kirken.no/Artikler/Nyheter/ArticleId/36257/Jubileum-for-Horten-menighetspleie>
- Lokalhistoriewiki, «Knut Geelmuyden (1897-1958).» 18. Oktober 2017. [https://lokalhistoriewiki.no/Knut_Geelmuyden_\(1897%E2%80%931958\)](https://lokalhistoriewiki.no/Knut_Geelmuyden_(1897%E2%80%931958))
- Lokalhistoriewiki, «Peder Blessing Dahle.» 15. Oktober 2015. https://lokalhistoriewiki.no/wiki/Peder_Blessing_Dahle
- Midgard historiske senter; «Borrehaugene». Sist oppdatert: 19.september 2017 <http://midgardsenteret.no/om-midgard/borreparken/>
- Opplysningsvesenets fond, «Borre prestebolig». Sist oppdatert 16. Juni 2017. <http://ovf.no/Prestebolig/Finn-prestebolig/Tunsberg-bispedoemme/Borre-prestebolig>
- Statistisk sentralbyrå, «Gledesbarn eller babyboom»? Publisert 7. september 1999 <https://www.ssb.no/befolkning/artikler-og-publikasjoner/gledesbarn-eller-babyboom>
- Store norske leksikon, s.v «andre verdenskrig». 18. aug 2017. https://snl.no/andre_verdenskrig
- Store norske leksikon, s.v «Borre Kirke». 14. Feb 2009. https://snl.no/Borre_kirke
- Store norske leksikon, s.v «Horten». 14. mai 2017. <https://snl.no/Horten>
- Store norske leksikon, s.v «Nykirke – Horten». 13. mars 2017. https://snl.no/Nykirke_-_Horten

Trykt litteratur

- Andersen, Ole, Christiansen, Rolf E., Hegg, Leif og Larsen, Alf (Red.): *100 år - Horten kristelige Ungdomsforening 1886-1986*. Horten: Horten Kristelige ungdomsforening, 1985
- Andresen, Astri, Rosland, Sissel, Ryymin, Teemu og Skålevåg, Svein Atle: *Å gripe fortida – Innføring i historisk forståing og metode, 2. utgåva*. Oslo: Det Norske Samlaget, 2015

- Austad, Torleiv: *Kirkelig motstand*. Kristiansand: Høyskoleforlaget, 2005
- Berggrav, Eivind: «Folkedommen over NS.» *Kirke og kultur* nr. 1 (1945)
- Bolling, Reidar (Red.): *Norges prester og andre teologiske kandidater*. Oslo: A.M. Hanches forlag, 1949
- Bårnes, Asbjørn: Horten kirke i sitt 150. år. I *Borreminner 2004*. Horten, Borre Historielag.
- Eriksen, Alfred (Red.): *Norges kirke og presteskap ved 900-årsjubileet*. Oslo: A. M. Hanches forlag, 1930
- Geelmuyden, Knut: *Forlat oss vår skyld*. Jølster: Eget forlag, 1953
- Hansen, Jan Ingar: De tre rystelser. Kirken som sto i mot jordskjelv og bombing. I *Borreminner 1995*. Horten, Borre Historielag
- Hansen, Jan Ingar: NS bruk av nasjonalparken. I *Borreminner 1997*. Horten, Borre Historielag
- Haraldsø, Brynjar (red): *Kirke-skole-Stat 1739-1989*. Oslo: IKO-forlaget, 1989
- Hassing, Arne: *Church Resistance to Nazism in Norway 1940-1945*. Seattle: University of Washington Press, 2014
- Endre, Pedersen: *Byvandring – Horten som den var. 2: Ollebakken*. Horten: Misteltein forlag, 1999.
- Kjeldstadli, Knut: *Fortida er ikke hva den en gang var – en innføring i historiefaget 2. utgave*. Oslo: Universitetsforlaget, 1999
- Larsen, Stein Ugelvik. «rettsoppgjøret.» I *Norsk krigsleksikon 1940-1945*. Oslo: J.W. Cappelens Forlag, 1995
- Lien, Andreas Bagås. «Nasjonal samling og skulen – Skulepolitikk for eit nasjonalsosialistisk framtidssamfunn». *Fortid* nr. 4 (2013)
- Lillevold, Eivind (Red.): *Borre Bygdebok*. Borre: Borre kommune, 1954.
- Lunde, Nils Terje: *Fra forsvaret i kirken til kirken i forsvaret – Kirkelig-militære relasjoner i Norge gjennom 1000 år*. Bergen: Eide forlag, 2003
- Løvlie, Birger: *Kirke, stat og folk i en etterkrigstid*. Oslo: Luther forlag, 1996
- Norrman, Ragnar: *Quislingkyrkan- Nasjonal samlings kyrkopolitik 1940-1945*. Skellefteå: Norma Bokförlag, 1998
- Oftestad, Bernt: *Den norske statsreligionen – fra øvrighetskirke til demokratisk statskirke*. Kristiansand: Høyskoleforlaget, 1998
- Oftestad, Bernt T., Rasmussen, Tarald og Schumacher, Jan: *Norsk kirkehistorie 2. utg.* Oslo: Universitetsforlaget, 1993

- Ones, Bjørnar Storeng. *En god nordmann? – Et utvalg NS-presters ideologi og praksis*. Masteravhandling, Universitetet i Oslo. 2016
- Pedersen, Endre: «Metodistkirken i Horten». I *Borreminnnet 1997*. Horten, Borre Historielag.
- Voksø, Per: *Kirkeliv og kirkelov – inntrykk fra 50 års historie*. Oslo: Verbum forlag, 1994
- Wisløff, Carl Fr.: *Norsk kirkehistorie bind III*. Oslo: Lutherstiftelsens forlag, 1971

Kilder

Horten kirkekontors arkiv

- Horten indremisjons styreprotokoll 1938-1959 – *Årsberetningene 1940-1945*
- Horten indremisjons styreprotokoll 1938-1959 – *Referat fra møte 17. Mai 1940*
- Horten indremisjons styreprotokoll 1938-1959 – *Referat fra møte 30. jan 1941*
- Horten indremisjons styreprotokoll 1938-1959 – *Årsberetning 1942*
- Horten indremisjons styreprotokoll 1938-1959 – *Referat fra møte 30. aug 1944*
- Horten indremisjons styreprotokoll 1938-1959 – *Referat fra møte 14. nov 1944*
- Horten indremisjons styreprotokoll 1938-1959 – *Referat fra møte 9.mai 1945*
- Konfirmantprotokoll Horten menighet, 1936-1950
- Vigselsprotokoll Horten menighet, 1936-1950

Nasjonalbiblioteket

- Kirkekampens sentralarkiv B:2: Svar på spørreskjema fra kirkekampens sentralarkiv av 8 januar 1946, fra Sokneprest Brun, Borre.
- Kirkekampens sentralarkiv B:2: Svar på spørreskjema fra kirkekampens sentralarkiv av 8 januar 1946, fra Sokneprest Brun, Borre - *Skriv fra Knut Geelmuyden til prestene i Nord-Jarlsberg prosti av 3. Juni 1942*
- Kirkekampens sentralarkiv B:2: Svar på spørreskjema fra kirkekampens sentralarkiv av 8 januar 1946, fra Res. Kap Jens Grønlien
- «Nyheten om kapitulasjonen spredte seg som en løpeild over Horten.» *Gjengangeren*. 09.05.1945
- «Predikantliste.» *Gjengangeren* 04.03.1944

Riksarkivet

- Førerens og ministerpresidentens kanselli: Kirke- og undervisningsanliggender, biskopene, innberetninger: *Månedsmelding for februar, Tunsberg biskop*
- Landssviksak, Hans Olaf Hagen: dok 33 – *Gjenpart av brev av 14/4 44 fra Hagen til Kirkedept.*
- Landssviksak, Hans Olaf Hagen: dok 49 – *Kopi av brev av 30/9 42 fra Hagen til Kirkedeptet (om Wilhelmsen)*
- Landssviksak, Hans Olaf Hagen: dok 56 – *Rettsbok f. Eidsivating lagmannsrett*
- Landssviksak, Jarle Knut Geelmuyden: dok 5 – *Rapport av 22/5-45 fra Bjarne Christiansen.*
- Landssviksak, Jarle Knut Geelmuyden: dok 10 – *Avskrift av ektepakt av 3/5-45*
- Landssviksak, Jarle Knut Geelmuyden: dok 12- *Skriv av 25/7-42 til sokneprest Bruun, Borre.*
- Landssviksak, Jarle Knut Geelmuyden: dok 18 – *Rapport av 9/7-45 av Kjell Meland*
- Landssviksak, Jarle Knut Geelmuyden: dok 20 – *Telegram fra Biskop Eivind Berggrav*
- Landssviksak, Jarle Knut Geelmuyden: dok 22 – *Skriv av 29/6-45 fra Kirkedepartementet*
- Landssviksak, Jarle Knut Geelmuyden: dok 28 – *Skriv vedr. Horten høiere almenkskole*
- Landssviksak, Jarle Knut Geelmuyden: dok 38 – *Utskrift av brev av 10/8-42 fra Finn til Hans Hannevig*
- Landssviksak, Jarle Knut Geelmuyden: dok 39 – *Skriv fra partiminister Fuglesang til Kirke- og undervisningsdepartementet*
- Landssviksak, Jarle Knut Geelmuyden: dok 44 – *Brev fra Geelmuyden til Feyling*
- Landssviksak, Jarle Knut Geelmuyden: dok 45 – *Skriv fra Borre Fattigstyre*
- Landssviksak, Jarle Knut Geelmuyden: dok 48 – *Skriv fra Borre menighetsråd til Kirkedepartementet.*
- Landssviksak, Jarle Knut Geelmuyden: dok 50 – *Avskrift av Finn Thor Hannevigs dagbok*
- Landssviksak, Jarle Knut Geelmuyden: dok 54 – *Rapport av 29/10-45 v/ Sv. Wold*
- Landssviksak, Jarle Knut Geelmuyden: dok 57 – *Vitnerapporter v/ Sv. Wold*
- Landssviksak, Jarle Knut Geelmuyden: dok 61 – *Rapport fra lensmannen i Rollag.*
- Landssviksak, Jarle Knut Geelmuyden: dok 68 – *Erklæring om løslatelse*

- Landssviksak, Jarle Knut Geelmuyden: dok 71 – *Skriv av 13/3 1944 fra tilt. til biskopen i Tunsberg*
- Landssviksak, Jarle Knut Geelmuyden: dok 72 – *Skriv av 20/3-1944 fra tilt. til Horten Menighet*
- Landssviksak, Jarle Knut Geelmuyden: dok 73 – *Skriv av 20/3-1944 fra tilt. til biskopen i Tunsberg*
- Landssviksak, Jarle Knut Geelmuyden: dok 76 – *Skriv av 25/1 1943 fra tilt. til biskopen i Tunsberg*
- Landssviksak, Jarle Knut Geelmuyden: dok 77 – *Skriv av 1/4 1943 fra tilt. til biskopen i Tunsberg.*
- Landssviksak, Jarle Knut Geelmuyden: dok 78 – *Rapport fra tilt. til biskopen i Tunsberg for juni 1943*
- Landssviksak, Jarle Knut Geelmuyden: dok 79 - *Rapport fra tilt. til biskopen i Tunsberg for september 1943*
- Landssviksak, Jarle Knut Geelmuyden: dok 83 – *Skriv fra tilt. til Kirkeministeren.*
- Landssviksak, Jarle Knut Geelmuyden: dok 84 – *Skriv fra Kirke- og undervisningsdepartementet til fylkesføreren i Drammen av 22. Mai 1944*
- Landssviksak, Jarle Knut Geelmuyden: dok 86 – *Avskrift av skriv fra Olav Iversen til Horten politikammer dat 12/6 1944*
- Landssviksak, Jarle Knut Geelmuyden: dok 87 – *Skriv fra lagføreren til fylkesføreren av 20/6 1944.*
- Landssviksak, Jarle Knut Geelmuyden: dok 88 – *Skriv fra departementet til tilt.*
- Landssviksak, Jarle Knut Geelmuyden: dok 89 – *Skriv av 7/10 fra tilt. til biskopen i Tunsberg*
- Landssviksak, Jarle Knut Geelmuyden: dok 96 – *Tiltalebeslutning av 25. februar 1946*
- Landssviksak, Jarle Knut Geelmuyden: dok 98 – *Rettsbok f. Horten By*
- Landssviksak, Jarle Knut Geelmuyden: dok 102 – *Skriv av 18.11.46 til sorenskriver Thomas*

Statsarkivet i Kongsberg

- Horten kirkebøker: Dagsregister Horten residerende kapellan 1931-1944
- Horten kirkebøker: Dagsregister Horten residerende kapellan 1945-1953
- Horten kirkebøker: Dagsregister Horten Sogneprest 1933-1954

- Horten Sokneprestkontor: Møteprotokoll Horten menighetsråd 1933-1950, *referat fra møtet 5. mars 1942*
- Horten Sokneprestkontor: Møteprotokoll Horten menighetsråd 1933-1950, *referat fra møtet 7.apr 1941*
- Horten Sokneprestkontor: Møteprotokoll Horten menighetsråd 1933-1950, *referat fra møtet 21. aug 1942*
- Horten Sokneprestkontor: Møteprotokoll Horten menighetsråd 1942-1944, *referat fra møtet 16. mars 1943*
- Horten Sokneprestkontor: Møteprotokoll Horten menighetsråd 1933-1950, *referat fra møtet 7. jan 1943*
- Horten Sokneprestkontor: Møteprotokoll Horten menighetsråd 1933-1950, *referat fra møtet 6. juli 1945*
- Horten Sokneprestkontor: Møteprotokoll Horten menighetsråd 1942-1944, *Brev fra Jens Grønlien til Horten menighetsråd 28/9-1943*
- Horten Sokneprestkontor: Møteprotokoll Horten menighetsråd 1942-1944, *referat fra møtet 30. nov 1942*
- Horten Sokneprestkontor: Møteprotokoll Horten menighetsråd 1942-1944, *referat fra møtet 31. aug 1943*
- Horten Sokneprestkontor: Møteprotokoll Horten menighetsråd 1942-1944, *referat fra møtet 8. sept 1943*
- Horten Sokneprestkontor: Møteprotokoll Horten menighetsråd 1942-1944, *Brev fra Jens Grønlien til Horten menighetsråd 5/11-1943*
- Horten Sokneprestkontor: Møteprotokoll Horten menighetsråd 1942-1944, *referat fra møtet 1. nov 1943*
- Horten Sokneprestkontor: Møteprotokoll Horten menighetsråd 1942-1944, *referat fra møtet 25. sept 1944*

Muntlige kilder

- Samtale med diakon i Horten menighet, Anne Karine Jordsmyr, 11.sept 2017
- Samtale med prost. em i Nord-Jarlsberg prosti, Asbjørn Bårnes, 28.sept 2017.

Appendix til kapittel 2, 5 og 6

Til kapittel 2 - Fotografier av kirker og andre bygg

Horten Kirke

*Bilde 1- Av Harald Hansen - Eget verk, Offentlig eiendom,
<https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=729048>*

Horten Kristelige ungdomsforenings lokale

Bilde 2 - Fotograf: Ukjent. Fotografiet henger i Sentrumskirken i Horten.

Borre Kirke

*Bilde 3- Av Trond Strandsberg - Eget verk, CC BY-SA 3.0,
<https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=404730>*

Til kapittel 5 – Detaljert statistikk

Nattverdsgjester i Horten menighet 1940-1945

Totalt Nattverdsgjester i Horten 1940-1945	
Sum:	8776

Totalt fordelt på år	1940	1941	1942	1943	1944	1945
Sum:	1013	1353	2326	1646	1093	1345

Pr. prest fordelt på år	1940	1941	1942	1943	1944	1945	Sum
Olaf Syse	669	666	1559	1591	1012	964	6461
Harald Edvard Erichsen	344	34					378
Jens Arnt Grønlien		653	767	55			1475
Jarle Knut Geelmuyden			0	0	0	0	0
Einar Rudolf Wilhelmsen					81		81
Einar Johan Ludwigsen						381	381

Dåp i Horten menighet 1940-1945

Totalt dåp Horten 1940-1945	
Sum:	631

Totalt fordelt på år	1940	1941	1942	1943	1944	1945
Sum:	100	102	115	118	83	113

Pr. prest fordelt på år	1940	1941	1942	1943	1944	1945	Sum
Olaf Syse	48	54	96	116	74	73	461
Harald Edvard Erichsen	52	4					56
Jens Arnt Grønlien		44	18				62
Jarle Knut Geelmuyden			1	2	9	0	12
Einar Rudolf Wilhelmsen					0		0
Einar Johan Ludwigsen						40	40

Jordfestelser i Horten menighet 1940-1945

Totalt jordfestelser i Horten 1940-1945	
Sum:	581

Totalt fordelt på år	1940	1941	1942	1943	1944	1945
Sum:	125	98	97	93	72	96

Pr. prest fordelt på år	1940	1941	1942	1943	1944	1945	Sum
Olaf Syse	78	65	75	79	58	79	434
Harald Edvard Erichsen	47	5					52
Jens Arnt Grønlien		28	19				47
Jarle Knut Geelmuyden			3	14	14	0	31
Einar Rudolf Wilhelmsen					0		0
Einar Johan Ludwigsen						17	17

Vielser i Horten menighet 1940-1945

Totalt vielser i Horten 1940-1945	
Sum:	253

Totalt fordelt på år	1940	1941	1942	1943	1944	1945
Sum:	80	81	20	8	7	57

Pr. prest fordelt på år	1940	1941	1942	1943	1944	1945	Sum
Olaf Syse	37	51	13	0	0	41	142
Harald Edvard Erichsen	43	5					48
Jens Arnt Grønlien		25	5				30
Jarle Knut Geelmuyden			2	8	7		17
Einar Rudolf Wilhelmsen					0		0
Einar Johan Ludwigsen						16	16

Velsignelser av borgerlig inngått ekteskap i Horten menighet 1940-1945

Totalt velsignelser i Horten 1940-1945	
Sum:	36

Totalt fordelt på år	1940	1941	1942	1943	1944	1945
Sum:	0	0	6	21	5	4

Pr. prest fordelt på år	1940	1941	1942	1943	1944	1945	Sum
Olaf Syse	0	0	6	21	5	4	36
Harald Edvard Erichsen	0	0					0
Jens Arnt Grønlien		0	0				0
Jarle Knut Geelmuyden			0	0	0	0	0
Einar Rudolf Wilhelmsen					0		0
Einar Johan Ludwigsen						0	0

Konfirmanter i Horten menighet 1940-1945

Totalt konfirmanter i Horten 1940-1945	
Sum:	601

Totalt fordelt på år	1940	1941	1942	1943	1944	1945
Sum:	128	136	97	77	52	111

Pr. prest fordelt på år	1940	1941	1942	1943	1944	1945	Sum
Olaf Syse	74	31	97	72	49	111	434
Harald Edvard Erichsen	54	105					159
Jens Arnt Grønlien		0	0				0
Jarle Knut Geelmuyden			0	5	3	0	8
Einar Rudolf Wilhelmsen					0		0
Einar Johan Ludwigsen						0	0

Til kapittel 6 – Fotografier av krigsspor, Horten kirke

Stein på loftet i Horten kirke

Bilde 4 - Fotograf: Forfatteren

Minneplakett på Horten kirke

Bilde 5 - Fotograf: Forfatteren